

TÖRTÉLEKINÍRTÓ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történelmi Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Horvág az időben – a Karády-~~nevezettségéről~~-----Lips Adrián
- > Budakeszi, 1956-----Eörsi László
- > Betörési kísérletek a Nemzetőr-~~szervezettségébe~~-----Hajnal Géza

= 2021 = 04
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Pócs Nándor*

Szerkesztők: *Katona Klára*
Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép, szövegközi fotók: válogatás Saáry Éva (1929-2014) fotóhagyatékából.

A fotók kiválasztásához köszönjük Haász Réka segítségét.

ÁBTL III. 2.18. Saáry Éva fényképei

Kiadja: *Allambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

ÁBTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történelmi
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

==== Nekrológ =====

GYARMATI GYÖRGY

Búcsú Gálszécsy Andrástól 5

==== Visszajár néha a múlt =====

EÖRSI LÁSZLÓ

A Sziklai-legenda. Budakeszi, 1956 9

HAJNAL GÉZA

„...a cégnek nem fáj úgy, mint nekünk”

Betörési kísérletek a Nemzetőr szerkesztőségébe 33

LIPS ADRIÁN

A „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen

Karády-nosztalgia az 1970-es, 80-as években 49

==== Úzve, hajszolva =====

VINCZE XÉNIA

Görög családok Árkus, Borzas és Kónya zárt munkatáborában (1951–1953) . . . 77

NOVÁK ATTILA

„...új tartózkodásihelye ugyancsak kényszertartózkodásihelynek tekintendő”

Benedict Jenő kitelepítése 1951 nyarán 97

==== Affixum =====

TAKÁCS TIBOR

Kiegészítés, avagy a punk(történelem) tényleg nem halt meg III

==== Szemle =====

FŐCZE JÁNOS

Egy élet a székely faluközösség szolgálatában. Imreh István életrajzáról 129

SZEKÉR NÓRA

Kovács László története. Varga Ágota filmjéről. *Megbélyegzetten – 1968* 131

===== Gyarmati György =====

/// **Búcsú Gálszécsy Andrától**

Ralf Dahrendorf aforizmája szerint „*egy politikai rendszert hat hónap alatt le lehet váltani, egy gazdasági rendszert hat év alatt át lehet alakítani, a társadalmihoz hatvan év kell*”. Ezt figyelembe véve 2003-ban épp egy társadalmi rendszerátigazítás szerűtján tébláboltunk, amikor megismertem Gálszécsy Andrát. Éppen 70. életévébe lépett. Végigélte az előző évszázad kétharmadát – Dahrendorf léptékével egy társadalmi rendszerváltásnyi időszakot. Ehhez képest mi itt a Duna mentén nagyon szorgalmasak voltunk. A világgazdasági válság óta belefért egy fél tucat politikai váltó-átállítás, de sosem adatott meg, hogy akár az egyik, akár a másik „társadalmilag is” kifuthassa magát. Így állt elő az állandósuló ideiglenességhez passzoló zilált, fércelt, mozaikos sokféleség, – manapság úgy illik mondani, hogy *patchwork*. Merthogy aki az egyik politikai fordulat kedvezményezettje lett, a következő rendszerciklusban páriává érdemesült. Szociológusok nyelvén, a származás szerinti egyéni kirekesztés-potenciál intézményesült halmozott intergenerációs hátrányos megkülönböztetésé.

Miért ez a sok „mellébeszélés”? Mert megismerkedésünk után hamarosan ez töltötte ki az eleinte hivatalosnak induló találkozásainkat. A rendszerváltás első parlamenti ciklusa után formálisan exminiszter volt, s ugyancsak túl volt már a Magyar Nemzeti Bank hét évig tartó biztonsági főigazgató-helyettesi „utóhasznosításán” is. Aktív nyugdíjasként viszont egymást érték – és átfedték – a különböző társadalmi megbízatásai. Ezek egyike volt, hogy Medgyessy Péter akkori miniszterelnök felkérésére vállalta a rendszerváltás előtti titkosszolgálatok iratainak levéltárba adását figyelemmel kíséző felügyelőbizottság vezetését. Mi, a törvénnyel frissen gründolt Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában egyszerre örültünk, s főtt közben a fejünk. Nem volt ugyanis elegendő helyünk, terünk az újonnan beérkező „iratfolyóméterek” olyan elhelyezésére, hogy azt azonnal elkezdhessük rendszerezni és feldolgozni is – merthogy nagy volt irántuk mind az ún. állampolgári, mind pedig a kutatói érdeklődés. Jó másfél éven át egyfolytában „csatazaj” közepette találkoztunk, mivel a Levéltár udvaráról – amelyet feltörettünk, hogy oda építhessünk be egy nagyobb befogadóképességű pinceirattárat –, igencsak behallatszott a rohammunka robaja.

A három bizottsági tag rendszeres közvetlen kísérője-felügyelője volt az aktuálisan érkező irategyüttesnek. A Levéltárnak lista szerint éppen átadott dózist „szűrő

próbaszerűen” tesztelték: taláalomra bökkve rá egy-egy listatételre, hogy az valóban ott van-e az aznap érkezettek között. Az átvételi procedúrát követően rendre dolgozószobámban – ritkábban a közeli „kockás-abroszos” kisvendéglőben – folytatódott a vizit. S persze mindig a legutóbb – átadás előtt – látott iratcsoport delikát, „koridéz” esetei kerültek terítékre, a menü mellé. Az asztal melletti disputa szinte menetrendszerűen fordult át az adott időszakban különböző helyeken megélt saját történeteire. Előkerült ezek között többszörösen stigmatizált ifjúkora, merthogy ő – a korabeli ítések szerint – „horthysta városi rendőrkapitány csemetéje volt”, annak következményeivel együtt: érettségizés helyett a Hortobágyra kitelepített „reakciós osztályidegenek” regimentjét erősítette, hogy azután katonaköteles éveit „építő zászlóaljas munkaszolgálaton” folytathassa. Más alkalommal – ez már a Kádár-korszak – a diszkrimináltak közül való kikerülés egyéni amnesztia-útja került szóba. Kezdte annak rendje-módja szerint útreparáló segédmunkásként, majd segédraktárosként, de közben reaktiválta ifjúkori kézilabdázó tehetségét. A helyi (pécsi) sportegyesület megbecsült tagja lett, s ezzel már utazhatott is. Német nyelvterületen különösen számítottak rá, mert – ahogy mesélte – „polgárgyerekként von Haus aus bírtam a nyelvet”, azaz csapattolmácsként is hasznosítani tudták. Mi több, még egyetemi felvételijéhez is innét – az immár szocialista helyi rendőrkapitánytól – kapott támogató ajánlást. Persze ez is csak levelező tagozatra jelenthetett belépőt, de legalább már ennyire redukálódott a „horthysta” családi ballaszt.

Nem sorolom tovább. A történetek előadásmódja miatt jött idővel önkéntelenül a kérdés: „András, te az emlékirataidból idézel részleteket?” Mire a válasz: „Szó sincs róla, eszembe se jutott memoárkodni.” Ekkor merült fel, hogy nem kellene veszni hagyni ezeket a múltadalékokat. De a kérdezős múltfaggatás is egy szakma – már, ha komolyan vesszük –, s ezért kértem fel Várkonyi Benedeket, hogy próbálja meg becserkészni e célból a kiszemeltet. Nem nyújtom tovább: kötélnék állt. Hozadékát – és pályája további stációit – bárki fellapozhatja (Gálszécsy András: *A birkahodálytól a parlamentig. Életútinterjú.* ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs, 2018).

Később felügyelőbizottsági tisztének lejárta után is rendszeresen visszajárt a havonkénti *Kávéház* rendezvényeire, ahol a Levéltár holdudvarából alakult érdeklődőkön túl rendre láthattunk a széksorokban obsitos titkosszolgákat vagy éppen anno nekik bedolgozókat is. Andrással a kapcsolatomban hivatali megbízatásaink után is megmaradt. Nálam is gondosabban figyelte a Recski Nemzeti Emlékpark formálódását, vele egyívású barátaival segítette az ottani kiállítás rendben tartását, merthogy az egy másik változata volt Rákosi csengőfrászos terroruralmának. Most már viszont nélküle kell folytassam a sokáig közös recski kiruccanásokat.

Nehéz ilyenkor a klaviatúrát kopogtatni, ám így egy időre újra vele tölthettem az időt. Köszönöm, András.

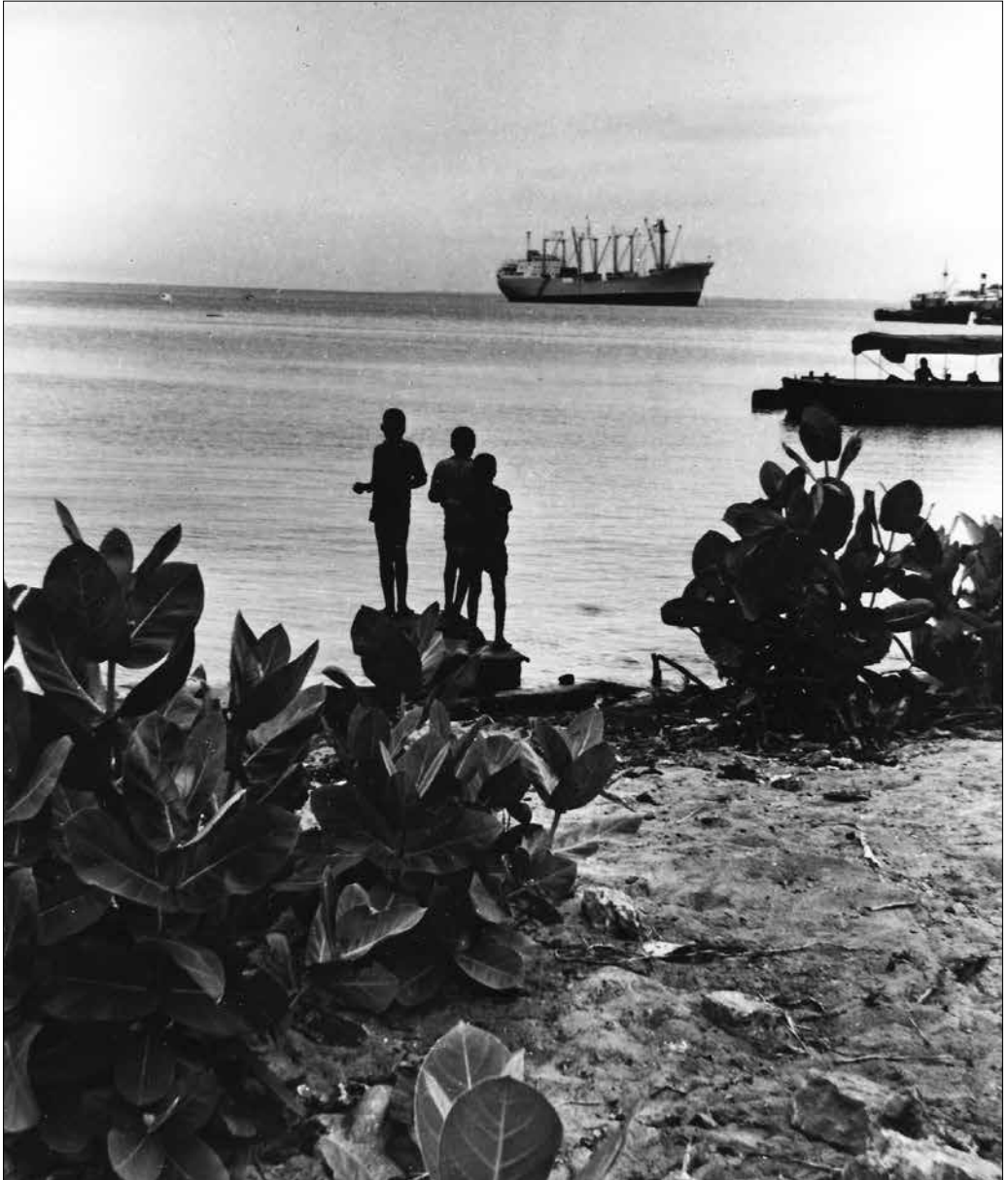
Vác, 2021. október

Kulcsszavak

=====

Történeti Levéltár

= Visszajár néha a múlt =
////////////////////

= = = = Eörsi László = = = = =

/// A Sziklai-legenda

Budakeszi, 1956

= = = A forradalom előtt

1946-ban Budakeszről kitelepítették a svábok jelentős részét, helyükre partizánok és más világháborús ellenállók családjaikat költöztették,¹ akiket a régi helybeliek nem fogadtak be, így a mintegy 15 000 fős helyi lakosság igen megosztott maradt a forradalom kirobbanása idején is. A pártdíktatúra hívei maguk között így fogalmaztak: *„Népi demokráciánk szempontjából megbízható a község lakosságának az a töredéke, akik 1946-ban partizán, antifasiszta múltjuk eredményeként az onnan kitelepített sváb-ság ingatlanjaiból juttatott házat, telket, gyümölcsöst kaptak.”*² A levéltári források azt bizonyítják, hogy a megosztottságot fokozta az új hatalmasságok arroganciája, akiket a megfelelés kényszere is vezérelt: *„Természetes, hogy Pártunk és Kormányzatunk az elmúlt években elsősorban az említett kategóriára támaszkodva igyekezett a községben politikáját érvényre juttatni. A reakció elleni sikeres harcban e körülmény az ellenség még dühödtebb gyűlöletét váltotta ki.”*³ A községben svábok voltak többségben, de nagy számban éltek ott csángók, valamint Csehszlovákiából kitelepített magyarok. Sőt, Csók Károly szerint *„található itt tetemes számú horthysta elem, akik a [...] kitelepítések elől önként hagyták el a város területét, hogy a közeli Budakeszin »átmeneti« egzisztenciát teremtsenek.”*⁴

A már létező feszültség következményeként 1956. október 23-án – friss híreket az ingázók szolgáltattak – a díktatúra ellenzői gyorsan kifejezésre juttatták akarataikat. Elsőként Türk Mihály községi párttitkár és Sziklai Sándor ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum igazgatója házára kerültek ki *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* aláírással ellátott röpcédulák, amelyek *„vérfürdőt”* és *„bitófát”* helyeztek kilátásba

1 = = 1946-ban 70 partizán-család kapott egyidejűleg házat Budakeszin. BFL XXV.4.a. 1990/1957. Elsőfokú ítélet, 1957. november 4.

2 = = ÁBTL 3.1.9. V-142293/3. Hajdú Pál jelentése, 1957. március 16.

3 = = Uo.

4 = = Uo.; BFL XXV.4.a. 1990/1957. Csók Károly gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 9.

„a sváb vagy bitorlóival” szemben.⁵ Ezután a többi ismert helyi kommunistát az utcán szidalmazták, fenyegették. Másnap este több fiatal fegyveresen tért vissza a fővárosból, ahol néhányan már megedződtek a csetepatékban. Vezetőjük, a 25 éves Máriity László esztergályos⁶ kezdeményezésére másnap folytatni akarták a harcot.⁷ Ehhez újabb fegyvereket akartak szerezni, mégpedig az MDP helyi székházából. A nyolctíz fiatalhoz a kíváncsiskodó tömeg egy része is csatlakozott. A pártvezetőség ott tartózkodott, és már számítva a konfrontációra, a Szabadságharcos Szövetség helyiségéből magukhoz vették a fegyvereket, de úgy döntöttek, mégsem vetik be a jövevényekkel szemben, így azonban a fiatalok elvették tőlük azokat. Már csak estére érték volna a városba, ezért másnapra halasztották az utat. Október 26-án azonban úgy határoztak, hogy inkább helyben ellenőrzik a főváros felé haladó kocsikat, hogy az ÁВН-sokat letartóztassák. A főúton hozzáálltak egy barikád építéséhez, ám eközben is azon tanakodtak, honnan szerezhetnének újabb fegyvereket. Fehér István nyomdász javaslatát fogadták el: a közelben lakó Sziklai ezredestől megszerzik a fegyverét (Máriity úgy tudta, hogy golyószórót is rejteget), akár erőszakkal is. Heten – Máriity a feleségével, Fehér a barátnőjével, Schröder Máriával, a Tóth testvérek, Miklós és István (mindketten szakácsok), valamint még egy személy – vállalkoztak erre, míg a többiek a barikádnál maradtak.

=== A Sziklai-háznál

A kétgyermekes Sziklai házaspár együtt élt az asszony édesapjával, Kiss Lajossal, a főúti (Vöröshadsereg útja 8.) házukban. Sziklai igencsak kivette a részét a munkásmozgalomból. Első világháborús fogolyként csatlakozott Lenin pártjához, küzdött a polgárháborúban. Elvégezte a Szverdlov Egyetemet, majd itt tanári állást kapott. Lady Péter százados fedőnéven részt vett spanyol köztársaságpártiak internacionalista segélynyújtásában, ám a vereség következményeként Franciaországba, majd Észak-Afrikába internálták. 1942-ben már a Vörös Hadseregben tűnt fel és részt vett a magyarországi hadműveletekben, majd a Magyar Kommunista Párt szervezésében is. Ezredesi rendfokozattal a Hadtörténeti Intézet és Múzeum igazgatója lett. 1946-ban költözött Budakeszire, amikor egy kitelepített sváb család házáat utalták ki a részére.⁸

5 = = BFL XXV.4.a. 1990/1957. Tájékoztató, 1957. január 28.; Uo. Sziklai Sándorné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.; Uo. Türk Mihály tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. augusztus 17.; Uo. Kiss Lajosné tárgyalási tanúvallomása 1957. augusztus 17.

6 = = „Amolyan fenegyerek volt, ez nálam előnynek számított. Barátaival a futball volt a legszorosabb kötelék. Tapasztaltam, hogy az ő véleménye döntött a barátaikörében” – jellemezte őt a 18 éves felesége. Uo. Máriity Lászlóné Gaál Ilona gyűjtött kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 8.

7 = = Máriityné szerint férje Fehér Istvánnal és Schröder Máriával részt vett a Rádió épületének ostromában. (Mások a Margit hídnál voltak őrségben.) Uo.

8 = = Uo. Elsőfokú ítélet, 1957. november 4.

1. kép. Sziklai Sándor igazolványképe⁹

kocsival ment-jött minden nap” – vallotta a helyi csapos.¹² Egyik földije így látta: „... eléggé baloldalian igyekeztek különböző kérdéseket megoldani. Esetenként előfordult részükről túlkapás is, főleg a választásokkor. Akit ők akartak, azokat választották meg.”¹³ Sziklainé szerint az iskolaigazgató már régóta felhasználta befolyását a család ellen.¹⁴ Másrészt a már említett Fehér István anyja a tanácsházán dolgozott, de korrupció miatt eltávolítottak, és éppen ő – párttitkári minőségében – javasolta a ki zárását. Ettől kezdődően a Fehér család is ellenségessé vált Sziklaiékkal szemben.¹⁵

Apósa, Kiss Lajos a Tanácsköztársaság égisze alatt tevékenykedett (konkrétumot nem tudunk), amelynek bukása után román fogságába esett. Szabadulása után 1925-ig Ausztriában, Olaszországban és Jugoszláviában élt. Visszatérését követően belépett az illegális kommunista pártba. 1945-ben részt vett a földosztásban. Később üzemi bizottság elnöke lett, majd Budakeszin a Népfront elnökének választották meg. Felesége a község párttitkára, majd pártbizottsági tag lett, míg lányuk, Sziklainé a pártfőiskolán oktatott és Budakeszin pártsemináriumokat tartott.¹⁰ Kiss Lajost szinte mindenki kedvelte, erről felesége így vallott: „*a faluban bármerre jártunk, szívesen elbeszélgettek velünk az emberek*”. Azonban elismerte, hogy már a forradalom kitörése előtt mindez megváltozott.¹¹ Sziklaival szemben azonban leplezetlen ellenszenvet tápláltak. „*Ő volt a legmagasabb funkcionárius, őt azonosították a kormány politikájával. Tartottak tőle. Gépkocsival ment-jött minden nap*” – vallotta a helyi csapos.¹² Egyik földije így látta: „... eléggé baloldalian igyekeztek különböző kérdéseket megoldani. Esetenként előfordult részükről túlkapás is, főleg a választásokkor. Akit ők akartak, azokat választották meg.”¹³ Sziklainé szerint az iskolaigazgató már régóta felhasználta befolyását a család ellen.¹⁴ Másrészt a már említett Fehér István anyja a tanácsházán dolgozott, de korrupció miatt eltávolítottak, és éppen ő – párttitkári minőségében – javasolta a ki zárását. Ettől kezdődően a Fehér család is ellenségessé vált Sziklaiékkal szemben.¹⁵

9 == Hunyadi, 1981: 224.

10 == BFL XXV.4.a. 1990/1957. Elsőfokú ítélet, 1957. november 4.

11 == Uo. Kissné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.

12 == Uo. Lénárd János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 13. Hozzátette: „*Apó-sát és anyósát viszont kimondottan szerette a nép.*”

13 == Uo. Csók Károly kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 9.

14 == Uo. Sziklai Sándorné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.

15 == Fehér István a rendszerváltás idején ezzel ellentétesen emlékezett. Lásd: Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 21.

25-én érkezett Sziklaiékhoz látogatóba egy 50 éves özvegy, a Szabadkán élő Varjaski Milánné, a család régi barátja.¹⁶ A férfiak este biztonságba helyezték őt, valamint a családot ismerős családoknál, az éjszaka pedig felváltva virrasztottak. Sziklai csőre töltötte szolgálati pisztolyát, de előkészítettek egy baltát, valamint egy lapátot is. Reggel azonban meggondolták magukat: Kiss Lajosnét a gyerekekkel visszahívták, hogy „*ha kell, együtt haljanak meg*”.¹⁷ Nem világos, hogy a nő miért nem tiltakozott. Közben Varjaskiné is visszatért a Sziklai-házba.

10 óra körül a fiatalok Máriy László vezetésével behatoltak a kapun, illetve ketten a telken kívül helyezkedtek tüzelőállásba. A lányok nem vittek fegyvert, a fiúk közül sem mindegyik. Míg Fehér és barátnője a kitűzött zászlót levették és kivitték, Máriy (nyomában a feleségével) felment a bejárati lépcsőn, bezörgetett az ajtón, és követelte Sziklaitól a fegyverét. Ugyanezt megpróbálta a hátsó bejáratnál is. Végül visszatért az utcai bejárathoz, hangosan szitkozódva követelte a pisztoly átadását. „*Nem adhatom, mert az állami tulajdon*” – hangzott a válasz.¹⁸ Ekkor az ezredes telefonálni próbált segítségért, mire Máriy rákiáltott, hogy tegye le a kagylót, majd felszólítására az egyik társa kint elvágta a telefonvezetékét.¹⁹

Sziklai felvette a pisztolyát, mire Máriy káromkodva fenyegette meg, hogy ne merjen löni, és kilátásba helyezte, hogy a kezében tartott kézigránát bedobja a házba. „*Amennyiben löni mer, házastól együtt széttépjük*” – hallotta két szemtanú az utcán.²⁰ Máriy dühe tovább fokozódott, a bejárati ajtó üvegét kézigránáttal beverte. „*Nem volt szándékomban Sziklai megölése, sem a kézigránát bedobása, ezt bizonyítja, hogy nem volt kibiztosítva a gránát, egyébként pedig veszélytelenebb módja is lett volna Sziklai megölésére [sic!]. Az ablakot mérgemben törtem be*” – vallotta egy hónappal később.²¹ „*Ekkor Sziklai azonnal lőtt a pisztolyával*” – emlékezett vissza Máriy felesége.²² „*[L]áttam, hogy férjem hátravágódik, legurul a lépcsőn*” – mondta

16 = = Egyszer már volt itt látogatóban, akkor Sziklai arra kérte, hogy legközelebb férje munkásmozgalmi tevékenységéről bocsásson rendelkezésére adatokat.

17 = = Megoszlának abban a források, hogy ez melyikük kezdeményezése volt.

18 = = ÁBTL 3.1.9. V-142293/2. Máriy László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 29.

19 = = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Máriy László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 22. Lehetséges, hogy a társak hallották, miről van szó, ekkor vágta el Tóth Miklós a zsebkésével. Az eddigi eseményekről a fentiekkel nagyjából egyezően vallott Varjaskiné (szabadkai kihallgatás; fordítás szerbhorvát nyelvről): BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Varjaski Milánné tanú kihallgatása, 1957. augusztus 17. Varjaskiné ezt megelőzően, 1956. december 4-én is tett – a szabadkaival lényegében hasonló – vallomást. Ezt a Osongrád megyei kapitányság vezetője, Vörös Balogh István rendőr alezredes táviratban küldte el a BRFK részére. Varjaskiné Kiss Lajosnénak is küldött egy kézírásos levelet 1957. február 4-én.

20 = = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Márton Áron tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 15.; Uo. Lukács István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 9.

21 = = ÁBTL 3.1.9. V-142293/2. Máriy László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 29.

22 = = Uo. Máriy Lászlóné Gaál Ilona önvallomása, 1956. december 6.

az asszony a bíróságon.²³ (A ház előtt tíz lépcsőfok volt.) Egy másik szemtanú szerint: „*A támadó fiatalember lebukfencezett a lépcsőről – jajgatva.*”²⁴ Máriity így számolt be erről: „*Éreztem, hogy eltalált, s leestem a lépcsőn. Feleségem abban a pillanatban elszaladt és kiabált, hogy »a Lacit meglőtték!«.* Azt éreztem, hogy alsó testem érzéketlen, nem tudtam mozogni. [...] láttam, hogy az előszoba ajtaját Sziklai kinyitotta. Ezen keresztül láttam, hogy szándékában állt további lövések leadása is, mert felemelte fegyverét, de a mellette álló Kiss Lajos kezét mindig lefogta, illetve eltolta.”²⁵ Többen lövéseket hallottak, Tóth Miklós pedig az ajtón bedobta a kézigránátját. Máriity így folytatta: „*...arccal az előszoba felé fekiüdtem, láttam, hogy az ajtó kinyílik, és a résen át az előszobába – az ajtóhoz közel – berepült egy gránát és felrobbant. Becslésem szerint két méterre állt Sziklai. Apósát ekkor nem láttam. A robbanás után Sziklai eldőlt.*”²⁶ Ő nem láthatta, ki dobta, csak a felesége: „*Miki oda megy az ajtó elé és bedob egy gránátot.*”²⁷ Egy másik vallomás szerint a „*gránát robbant, amely tönkretette az előszobaajtót. Ezután láttam Tóth Miklóst hozzánk rohanni [...] és ezt mondta: »Bevágtam egy gránátot«.* Fehér válaszolt neki: „*A másikat is vágd be az ablakon«.* Tóth valami olyasmit válaszolt, hogy az még kell.”²⁸ A dobást látta Fogarasi Zoltán műszerész is: „*Amikor az első lövés eldőrdült, én is a házhoz közelebb szaladtam, és láttam, hogy Tóth Miklós kezében egy kézigránát van, amit a Sziklai-ház ablakán dobott be.*”²⁹ Máriityot a jobb mellkasán érte a találat. A kapuig kúszott, ott felesége és barátai vették gondozásba. Egy rögtönzött hordággal a szanatóriumba vitték, ahol azonnal megoperálták. „*Igen gondos gyógykezelésben részesült, azonban állapota ennek ellenére sem javult*” – összegzett Kelemen Endre törvényszéki orvos szakértő, aki 1957. március 4-én tájékoztatta a BM vizsgálati osztályát. Hat nappal később Máriity László belehalt a sérülésébe.

A lövésekre odaértek a barikádépítők is, és kispuskáikkal célba vették a házat, az ablakokat szétlőtték. A Sziklai-házban történekről elsősorban Varjaski Milánné tudósított, akit Sziklai még a lövöldözés előtt beküldött a szobába: „*Ebben*

23 = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Máriity Lászlóné Gaál Ilona gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5.

24 = Uo. Antalóczy János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 15.

25 = ÁBTL 3.1.9. V-142293/2. Máriity László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 29.

26 = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Máriity László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 22.

27 = ÁBTL 3.1.9. V-142293/2. Máriity Lászlóné Gaál Ilona önvallomása, 1956. december 6. Érdekes, hogy ez a vallomásrész lemaradt a gépelt változatról, csak kézfírassal maradt fenn.

28 = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Máriity Lászlóné Gaál Ilona gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5.

29 = Uo. Máriity Lászlóné Gaál Ilona tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 21. Kicsit félrevezető az „ablak” megjelölés. Am nyilvánvalóan az üvegtáblából álló ajtóról van szó.

a pillanatban hallottam néhány lövést, nem tudom hányat. Hallottam a szétzúzott üveg csörömpölését is, és közvetlenül utána elhangzott a robbanás is. Még ezután is volt néhány lövés, míg végül valami gyanús csend vált úrrá. Erre kimentem az előszobába és megláttam, hogy az előszobaajtó össze van törve. Sziklai Sándor a földön feküdt, Kiss ott állt, ahol előbb is [...] és mondta, hogy ő is megsebesült a lábán. Hozzáfűzte, hogy húzzam el Sziklait valamivel távolabb. Ebből arra következtettem, hogy ő feltételezte: a fiatal emberek betörnek az előszobába, és el fogják taposni Sziklait. Közvetlenül az előszobaajtó előtt nem voltak már ott ezek a fiatal emberek, dacára annak, hogy az előszobaajtón keresztül egy pillantást vettem az udvar felé. Ekkor azonban észrevettem, hogy a fiatal emberek tartanak egyet maguk közül, aki egészen össze volt rogyva, amiből arra következtettem, hogy az illető megsebesült. [...] Megkíséréltem, hogy Sziklai Sándort valamelyest elhúzzam, azonban nem sikerült, mert gyenge vagyok, ő pedig nagyon nehéz volt. Észrevettem rajta, hogy még lélegzik, ő azonban akkor már a végét járta. Észrevettem, hogy a homlokán nagy seb tátong, míg az arca egészen fekete volt a puskaportól. Megjegyzem, hogy én tudtam arról, hogy csak Sziklainak van pisztolya, ebben a pillanatban azonban észrevettem Kiss Lajosnál, aki azt kézben tartotta, más pisztolyt nem vettem ott észre. Kiss Lajos arcán mindkét orcáján egy-egy véres foltot vettem észre. Erre ő bement a konyhába, és ahhoz az ajtóhoz állt, amely a verandára vezet, azt mondván, hogy ő maga fogja megölni magát. Én akkor annyira fel voltam izgulva, hogy nem tudtam neki semmit sem felelni. [...] Odaillesztette a pisztolyt a jobboldali halántékára és elsütötte. Azonnal elesett az asztal és a verandára vezető ajtó között a földre. [...] Nem vettem észre, vajon ő a helyszínen meghalt-e, azonban ezekben a pillanatokban Sziklai Sándor még nem szenvedett ki. Én annyira megijedtem, hogy kimentem a verandára, azután az udvarra, illetve a kertbe [...] és ott elbújtam.”³⁰

A Sziklai család helyi jó ismerőse, Waschler Sándorné az utcai hangoskodásokból értesült arról, hogy megtámadták Sziklaiékat. A sebesült Máriy elszállítását már a helyszínen látta. „A barátomra lőtt az a ronda vörös” – válaszolta érdeklődésére az egyik sebesültszállító. A ház kertjében fiatalokkal találkozott, a lépcsőt üveg-szilánk, törmelék borította. „Ahogy a lépcsőn felértem, láttam, hogy az ajtó előtt nagy vértócsában fekszik Sziklai Sándor [...] a vér a fejéből patakzik, az arca pedig kormos, szürkés színű volt. [...] Láttam, hogy mellkasa erősen mozog. Hangot nem adott és egyáltalán nem mozdult. Körülötte a szőnyegen is törmelék és üvegcserep volt. A helyiségbe belépve láttam, hogy Sziklaitól jobbra állt Kiss Lajos. Kezében pisztolyt láttam. Kiss arca kétoldalt kissé véres volt, és úgy láttam, hogy jobb keze is megsérült. [...] Kétszer is mondta nekem: »maradjon itt elvtársnő!« Azt válaszoltam, hogy maradok, csak ne lövöldözzön, tegye le a revolvert. [...] Kissék szobájában láttam Kissék Jugoszláviából érkező vendégét. [...] Az asztalnak támaszkodva állt szinte megdermedve. [...] Átszaladtam [a szomszéd] kertjébe. Eközben láttam, hogy [...] nagy tömeg közeledik a ház felé.”³¹ Az orvos szakértő szerint gyors orvosi beavatkozással talán meg-

30 == Uo. Varjaski Milánné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.

31 == Uo. Waschler Sándorné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. december 5.

menthették volna Sziklai életét, „*ha közben szövődmény nem lép fel*”.³² Ezután a fel-dühödött tömeg bevonult a házba, az eszméletlen ezredest kirángatta az utcára, ahol karókkal agyonverték, agyonrugdalták. Valaki így szólt Sziklai teteménél: „*Megérdemelte a csirkefogó, mert az az én lakásom volt.*”³³ A házat pedig kifosztották. Mindebben a Mária-csoport tagjai nem vettek részt. A Sziklai–Kiss család nőtagjait a gyerekekkel a falu főorvosa mentővel Budapestre szállította, ahonnan november 15-én tértek vissza.

2. kép. Budakeszi népe a Sziklai-házhoz siet³⁴

Sziklainé már november 8-án a hullagyalázók felelősségre vonását kérte a rend-őrségtől. A nyomozás 1957 márciusában azzal fejeződött be, hogy az „ellenforradal-márok” a támadásukkal öngyilkosságba kényszerítették Sziklait és Kisst. Jogerős ítéletet csak 1958 júniusában, majd a törvényességi óvást követően november 3-án hirdettek 17 vádlottra. A legveszélyesebbnek tartott „ellenforradalmárokkal” szem-ben – mint a fentebb említett Fehér István és a Tóth testvérek, Miklós és Lajos,

32 = Uo. Kelemen Endre tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.

33 = Uo. Mihály István gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5. Illy Lászlóné szerint viszont Eszterle Józsefé volt korábban az ingatlan, aki törvényesen el akarta intézni, hogy visszakaphassa. Uo. Illy Lászlóné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 19.

34 = A fotót Mogyorosi Győző ajánlotta fel a bíróság számára. BFL XXV. 4. a. 1990/1957.

valamint Horváth Zoltán – csak távollétükben szabhatták ki a halálos ítéletet,³⁵ részben abszurd vádakkal (gyilkosság, gyilkossági kísérlet, rablás), mivel ők már 1956 novemberében elhagyták az országot. Azokra a fiatalokra, akik a fegyverszerzésben részt vettek, de Sziklai megölésében nem, vagy életfogytiglant szabtak ki, vagy nyolc-tíz évet. A lincselők közül kettőt halálra ítélték és kivégeztek, másokra szintén a legsúlyosabb börtönbüntetést rótták ki. Ezek a vádak viszont megalapozottak voltak. Máriy Lászlónét 1957 februárjában letartóztatták, de két hónap múlva megszüntették ellene a nyomozást.³⁶

= = = A tények és a mítoszok

Amikor a megvadult tömeg behatolt a Sziklai-házba, az előszobában találta az eszméletlen állapotban lévő, súlyosan sebesült Sziklait, a szobában pedig a már elhunyt Kiss Lajost. Szembetűnő volt ott a balta, amit készenlétbe helyeztek. Mivel Kiss – ahogy már említettem – nagy népszerűségnek örvendett a községben, úgy értékelték a látottakat, hogy a közutálat sújtotta Sziklai, reménytelenné váló helyzetében, baltával széthasította apósa fejét, majd fejbe (szájba) lőtte magát.³⁷ Utóbb még inkább elterjedt az a változat, hogy Sziklai lelőtte apósát, majd saját magát is. A tragédia után néhány nappal Varjaskiné a temetőben hallotta, hogy erről beszélnek, de nem mert szólani, nehogy kiderüljön, hogy ő is a házban tartózkodott.³⁸ A gyilkosság teóriáját a hozzátartozók is osztották. „*A tanácselnök helyettese [...] kérdésemre előadta, hogy férjem megőrült [...] megölte édesapámat, majd ő is öngyilkos lett*” – vallotta az özvegy.³⁹

Ám a tényleges szemtanúk – Varjaski Milánné, Waschler Sándorné és a Máriy házaspár – még 1956 november végén, december elején döntőnek bizonyuló vallomásokat tettek. Varjaskiné és Waschlerné nem tudta, hogy mi okozta Sziklai súlyos

35 = = Kelemen Gézáné tanácsa 1957. november 4-én Fehért és Tóth Miklóst halálra, Tóth Lajost 15 évre, Horváthot 18 évre ítélte; Mecser József tanácsa 1958. június 18-án mind a négyükkel szemben kiszabta a halálos verdiktet. BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Elsőfokú ítélet, 1957. november 4. és uo. Másodfokú ítélet, 1958. november 3.

36 = = „*Belátom, hogy helytelenül jártam el [...], hogy férjemmel és társaival behatoltunk egy idegen házba, a fellépésünk ott a támadás benyomását kelthette. Én azonban csakis férjem féltése miatt tartózkodtam ott. [...] Sajnálom, hogy jelenlétemmel nem tudtam izgága, kötekedő fellépését tompítani, a szemem előtt történt meg, amitől féltettem*” – vallotta még letartóztatása előtt. Uo. Máriy Lászlóné Gaál Ilona gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5.

37 = = ÁBTL 3.1.9. V-142293/2. Máriy Lászlóné Gaál Ilona vallomása 1956. december 6.; Uo. „Pécsi” ügynöki jelentése, 1957. január 22.; ÁBTL 3.1.9. V-142293/3. Rajki Sándorné főhadnagy feljegyzése szemtanúkra hivatkozva, 1957. április 2.

38 = = BFL XXV. 4. a. 1990/1957. Varjaski Milánné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17.

39 = = Uo. Sziklai Sándorné tárgyalási tanúvallomása, 1957. augusztus 17. Fél évvel korábban, a rendőrségi kihallgatásán így mondta: „*Budakeszin még most is a rémhírek tömege kering, melyek a nyomozást kisiklatni igyekeznek. Egyesek – köztük Martin Antal tanácselnök-helyettes is – tudni vélik, hogy férjem halála előtt agyonlőtte apámat.*” Ezenkívül egy másik mítoszból is említést tett: „*...arról beszélnek, hogy köszönő levelet írtam Máriyéknek, amiért férjemen megbosszulták apám halálát.*” Uo. Sziklai Sándorné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 20.

sérülését – bár látták, érzékelték a kézigránát robbanásának következményeit –, azonban Sziklai eszméletvesztése után mindketten beszéltek még a szobában tartózkodó Kissel. Az eljárás alatt senki sem cáfolta a szemtanúk állítását, nem is volt más szemtanú. Számos tanút kihallgattak, akik már csak a kinti eseményekről számolhattak be, de a falakon belül történekről mit sem tudtak.

Döntőnek bizonyult a harmadik orvosi vizsgálat, amely szerint Sziklai fejsérülését – amely 14 mm átmérőjű volt – nem okozhatta pisztolylövés, mivel ilyen nagy átmérőjű lövedék nincs. A sérülést ehelyett a kézigránát összekötő csavarja idézte elő. Kelemen Endre orvos szakértő ekkor, az elsőfokú tárgyalásra a holttest kipreparált koponyáját mutatta fel: „*Korábbi [azaz a második, 1956. november 29-én elvégzett] vizsgálatkor nem preparálták ki a koponyát, és nem illesztették össze a törött koponyacsontokat, mivel ekkor még nem álltak az orvosok rendelkezésére a nyomozati anyagok. Abban az állapotban a koponya a rothadó lágy részekről igen bűzös volt, így pontos méréseket nem tudtak eszközölni, így történt meg, hogy a szakértők – miután a szakvélemény leadását a boncolás után azonnal követelték tőlük – olyképpen nyilatkoztak véleményükben, hogy a sérülés származhatott lőfegyvertől is. Amint az exhumálás után a koponyát kikészítettük, ezt a gondolatot el kell vetni, mert megállapíthatóvá vált, hogy az orrgyök felett található sérülés nem származhatik lövedéktől, mert azt sokkal nagyobb átmérőjű tárgy okozta. Ha a sértett a fegyver csövét közvetlenül illesztette volna a fejéhez, akkor nem félkör alakú, hanem csillag alakban repedezett szélű csonthiány keletkezett volna. Azt határozottan kizárjuk, hogy Sziklai Sándor fején lévő sérülés pisztolyból eredő.*”⁴⁰ Földes Vilmos és Budavári Róbert orvos szakértők mindenben egyetértettek Kelemennel, hangsúlyozva, hogy az elmondottak a közös szakvéleményüket tükrözték. Az orvosok megállapítása szerint Kiss Lajos is szerzett kézigránáttól származó szilánksérülést, mégpedig álló helyzetben, mert csak az alsó lábszárait érte, nem az egész testét.⁴¹

Az első vizsgálatot még Ostoros Gyula, a község orvosa végezte. Erről így vallott a per elsőfokú tárgyalásán: „*Én különösképpen nem vizsgáltam meg egyik holttestet sem. [...] Nem mertem semmihez nyúlni, hogy a nyomozást ne nehezítsem meg. [...] A halottkémlélesi jegyzőkönyvbe, valamint a halotti anyakönyvbe halál okaként Kiss Lajosnál baltacsapástól eredő halálos sérülést, Sziklai Sándornál pedig pisztolylövéstől származó sérülést jegyeztettem be. Ezt onnan állapítottam meg, hogy Kiss Lajossal egy helyiségben láttam a baltát [...], Sziklai esetében pedig a homlokon látott sérülésből lőtt sérülést fedeztem fel, de a faluban mindenki arról beszélt, hogy ő lőtte le saját magát.*” Kelemen Endre orvos szakértő kérdésére elmondta: „*Minden orvosi tárgyi alapot nélkülöz az a gondolatom, hogy Kiss Lajos halálát balta által keletkezett sérülés, Sziklai*

40 = = Uo. Kelemen Endre tárgyalási tanúvallomása, 1957. október 4.

41 = = Uo. Földes Vilmos és Budavári Róbert tárgyalási tanúvallomása, 1957. október 4.

*Sándor halálát pedig lövési sérülés okozta.*⁴² Ez a közlés nem jelenthet mást, mint azt, hogy Ostoros is tisztában volt az ezredes kézigránát általi sérülésével. Ám – mint később látni fogjuk – az orvos évtizedekkel később már kategorikusan tagadta, hogy kézigránát dobta a házba.

Az orvosok vallomásai alátámasztják, hogy az első két vizsgálat eredményét döntően befolyásolta a köztudatot uraló legenda. A nyomozás befejezéséről szóló határozat – ahogy említettem – még a kettős öngyilkosságot tartotta a legvalószínűbbnek. A bizonytalanság („feltételezhetően”) csak Sziklai esetében merült fel. Többször említették a kézigránát bedobását is, arra viszont nem tértek ki, hogy a leírt verziót miért tartották valószínűbbnek.

A falu népe olyannyira elhitte saját mítoszát, hogy egy *Népszabadság*-cikk miatti felháborodásukban kollektív tiltakozásba kezdtek, amiért az szerintük félreinformálta a közvéleményt. Mi több, arra készültek, hogy a lap szerkesztőségében kényszerítsék a korrekciót.⁴³ Ilyen előzmények után természetes, hogy a mítosz a pártállami diktatúrából búvópatakként tört elő a rendszerváltáskor.

Az első feltárás Fazekas Eszter és Móza Katalin újságírók érdeme. 1990-ben a *Pest Megyei Hírlap* hét egymást követő őszi számában adták közre kutatásuk eredményeit.⁴⁴ E cikksorozatra még a későbbi szakmunkák is előszeretettel hivatkoztak. Megkérdeztek mindenkit, akitől csak információkat remélhettek, még a periratokat is megkapták a Fővárosi Bíróságtól. Tárgyilagosan és tisztességesen közelítették meg a problémát, majd a befejező részben elismerték, hogy számukra nem tisztázódtak a kérdések, csak egyvalami: „kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a per koncepció volt.” Ám rendre kiderül az is, hogy a peranyag korrekt áttanulmányozásának feladatával a szerzőpáros nem tudott megbirkózni. Például a négy koronatanú közül csak Varjaskinét említették meg, de vele kapcsolatban még azt is kétségbe vonták, hogy látta-e egyáltalán a tragikus eseményeket.

A cikksorozat legkeresettebb darabja Fehér István Ausztráliából érkezett levele, mert úgy tűnt, végre előkerült egy igazi szemtanú. A Sziklai-házhoz „odaérve bekopogtam az első ajtón” – írta. Ám már ez is elég ahhoz, hogy kétségessé tegye a visszaemlékezés hitelét. Fehér ugyanis „összetévesztette” magát Márittyal. A levéltári források ismeretében ugyanis teljesen világos, hogy Márity ment fel a ház bejáratához, és ő próbált beszélni a háziakkal. Feleségén kívül senki más nem követte. Nem véletlen, hogy ő kapta a halálosnak bizonyuló lövést. „Kiss bácsi kiszólt, hogy ki az... Gyere hátra a konyhaajtóhoz, fiam, ott beengedlek. Én hátra mentem, a többiek kint maradtak elől. Kétszer is kopogtam, de semmi válasz nem jött. Bentről zaj hallatszott, mintha valaki verekedett volna. Előre szaladtam és szóltam Márity Lacinak, aki a csoport egyik tagja volt, hogy nem tudom, mi van, de Kiss bácsi nem jött ajtót

42 == Uo. Ostoros Gyula tárgyalási tanúvallomása, 1957. október 4.

43 == Böőr, 1997: 27–28.

44 == Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 20–27.

nyitni, valami baj lehet odabent. Ezek után megint hátra mentem a konyhaajtóhoz, és látom, hogy egy középkorú barna néni jön ki a konyhaajtón, és csak annyit mondott: mindennek vége van. A kerten keresztül tűnt el.” A tanúk vallomásai – mint általában – ezúttal sem támasztják alá az évtizedekkel későbbi közléseket.

A következő sorok Máriy (halálosnak bizonyuló) sebesüléséről szólnak. Majd így folytatja Fehér: „Szaladtam hátra a konyhaajtóhoz. Lassan kinyitottam, és akkor láttam, hogy Kiss bácsi fejjel lefelé feküdt a konyhában egy nagy vértócsában, és egy kisbalta volt mellette a földön. Ahogy álltam félve, remegve, még egy lövés dördült el a házban. Erre teljesen kinyitottam az ajtót, és lassan bementem a szobába. Akkor láttam, hogy Sziklai ott fekszik hanyatt. A fejében, vagyis a homlokán egy lyuk, a pisztoly a kezében, és nagyon vérzett. Elfordultam tőle, visszamentem a konyhába. Ott volt egy vasalódeszka, azon egy pokróc, és a Kiss bácsit betakartam vele.” Fehér erre az epizódra rosszul emlékezett. Hét szemtanú állította, hogy Máriy meglövése után a társaival együtt kispuskával lőtte a házat, és kézigránátot is dobott, később pedig a sebesült barátjával foglalkozott. „Én a mai napig megesküszöm akármilyen bíróság előtt, hogy a leírtak csak a teljes igazságot fedik. Senki oda gyilkossági szándékkal nem ment. Kiss bácsi úgy halt meg, mint egy mártír, Sziklai Sándor pedig egy közönséges gyilkos, aki a gyilkolás után elvette a saját életét” – fejeződik be Fehér István levele.⁴⁵ Hihetőleg nem a megtévesztés szándékával íródott így, csak hát az eskütétel nem feltétlenül garantálja a megfelelő memóriát. Fehér nem ment be a házba – nem is indult el arra –, ezt társai és a sok bámészkodó látta volna, de közülük egy sem erősített meg Fehér állítását.

3. kép. Máriy László igazolványképe⁴⁶

45 == Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 21. 2–3. Elsősorban Fehér verziójából merített Kovács István, amikor forgatókönyvet írt Erdőss Pál 2006-os filmjéhez.

46 == BFL XXV. 4. a. 1990/1957.

Mely forrásokat tartjuk hitelesnek? Véleményem szerint a „kádárista” peranyagok sokszorosan ténszerűbbeknek bizonyulnak, mint a visszaemlékezések, különösen az évtizedekkel későbbiek. E meggyőződésemet már régóta hangoztatom, és minden új kutatásom ráerősít erre. A kíméletlen bűnüldöző szervek, így a népbíróságok – bármennyire szentségtörésnek tűnik is – az 1956 utáni perekben kimutathatóan az igazság kiderítésére törekedtek,⁴⁷ és ebbe óriási munkát fektettek. Ebben az időben kikényszerített vallomások már nem alkalmaztak. Elsősorban az akkori törvényszabályozás idézte elő a súlyos ítéleteket. Természetesen nem kis szerepet játszott a bosszúvágy is, amely azonban – a kivételes esetektől eltekintve – nem hamis vádakra, hanem a ténszerűségeken alapuló vádak rosszindulatú értelmezésére épült.⁴⁸

A legnagyobb budakeszi ügy, a Fehér István és társai elleni eljárás már 1956 novemberében megindult, bár ekkor a bűnüldöző szervek még kaotikus állapotban voltak. Ekkoriban még a megtorlás mikéntjéről nem született határozat. A terjedelmes periratok akár felületes átnézése után is képtelenség azt állítani, hogy e dossziék egésze fikcióra épül. A benne lévő vallomások igazságtartalma éppen annyi, mint egy mai per esetében. A gyanúsítottak taktikája változó, éppúgy, mint ma. Van, aki a végletekig tagad, más már az első vallomásában mindent feltár, és előfordulhat a két szélső skálán belül az összes változat. A tanúk is pont olyanok, mint a maiak: a többségük igyekszik valóság-hű vallomást tenni, az jár a legkisebb kockázattal. A börtönügynököket (de a kintieket is) úgy igazították el, hogy csak az „igazat” jelentsék, mert megbízóik azokból építkeztek.

Ahogy említettem, a Fehér-perben december 5-éig az a négy szemtanú, aki egyáltalán bármit is látott a Sziklai-házon belüli véres eseményekből, már megtette a vallomását. Ezeknek valódisága, ténszerűsége semmilyen racionális alapon nem vonható kétségbe. Abszurd feltételezés, hogy ezeket helyettük bárki kitalálta és elkészítette volna. Erre – ennyi időn belül – senki sem lenne képes. Arra viszont tengernyi bizonyítékot lehetne felsorolni, hogy az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések mennyire megbízhatatlanok, egymással is gyakran teljesen összeegyeztethetetlenek. És ami talán a legmeggyőzőbb érv: azok az orális források bizonyultak leghitelesebbeknek, amelyek a leginkább közelítenek a levéltári források tényanyagához. Mindazonáltal ez idáig – amíg nem tanulmányoztam a peranyagot – én magam is elhittem, hogy a Sziklai-ügy koncepció per volt. Arra gondoltam ugyanis, hogy Sziklai Sándor annyira „fontos elvtárs” volt, hogy „dicső” emléke érdekében a hatalom szinte bármit megtett volna.

Térjünk vissza Fazekas Eszter és Móza Katalin igen fontos publicisztikájára. Megszólaltatták az 1957-es tárgyaláson vallomást tevő Ostoros Gyula orvost, aki elismerte, hogy nem szakszerűen járt el. „»Doktor úr, miért gyakorolt olyan töredelmes

47 = = Mindez nem vonatkozik a sajtóra, amely tudatosan és rendszeresen uszító hangon tájékoztatta félre a közvéleményt.

48 = = Voltak kivételes esetek is, amikor valótlanságokon alapuló vádakkal hirdettek ítéletet, mint például Nagy Imrével szemben. Lásd Eörsi, 2021: 17–18.

önkritikát a bírósági tárgyaláson? Valóban nem fejszével ölték meg Kiss Lajost, ahogy azt ön az első halotti bizonyítványban írta?« Ostoros Gyula szeme elkerekedik. »Tőlem semmit a világon nem kérdeztek a bíróságon azonkívül, hogy halottak voltak-e, amikor fölértem. Ugyanerről faggatták a főállatorvost is.«» Az emlékezete csak részben hagyta cserben Ostoros doktort, hiszen valóban az állatorvossal egymást követően hallgatták ki. Ám mindketten részletes vallomást tettek. „Csak ámul és hüledezik, amikor előadom, mi szerepel a tárgyalási jegyzőkönyvben az ő tanúvallomásaként. »Akkor mi az igazság?« – kérdezem. »Az, hogy nagyon féltem. Gondolhatja... Feltüzelt tömeg az utcán, köpenyével letakarva feküdt Sziklai az úton, mellén egy Sztálin-képpel. Jó-szerivel csak rápillantottam«» Igen, ez teljesen hiteles, „nagyon félt” „a feltüzelt tömeg”-től. Próbált volna mást tenni! Életveszélybe sodorta volna magát, ahogy hasonló esetre számos példát találunk az 56-os történetekben.

Ezután viszont ismét valótlanságot mondott, amit jóhiszeműen az esemény óta eltelt 34 évnek tudhatunk be. „Az bizonyos volt ennyi vizsgálat után is, hogy gránáttól nem származhatott a sérülés. Megjártam a háborút, pontosan tudom, milyen sebet ejt egy gránát, különösen, ha zárt helyiségben robban. Bent a lakásban nem volt nyoma annak, hogy robbanás történt volna.” Azt, hogy kézigránát robbant a házban, nem nagyon érdemes kétségbe vonni. Egyrészt a bedobást, illetve annak hatását a négy koronatanú meggyőzően igazolja, emellett a robbanást rengetegen hallották, ráadásul az 1956. december 3-i helyszíni szemlén – amelyen négy rendőrtiszt és a jegyzőkönyvvezetőn kívül a НМ Térképészeti Intézetének két munkatársa is részt vett – a rombolás nyomaiban a kézigránát hatását mutatták ki. „Hogyan lett ebből fejszével való fejbe verés, mint a halál oka Kiss Lajos halotti bizonyítványában?” Ostoros doktor elmondta, hogy különböző okok miatt húzódott a temetés, de a tanács elnökhelyettese már sürgette, mivel oszlásnak indultak a tetemek. „Csakhogy halotti bizonyítvány nélkül nem lehet elföldelni senkit. Nagy bajba voltam. Ha azt írom, hogy lövés végzett Kiss bácsival, azzal Sziklait keverem gyanúba, hiszen másnak nem volt fegyvere, és bent sem tartózkodott rajtuk kívül senki. Félttem, ezért hosszas töprengés után kreáltam ezt a fejszemesét.” A „fejszemesét” rajta kívül a késői visszaemlékezők közül Fehér is cáfolta. Az interjú végén pedig megcáfolt egy másik legendát is. „A per egyik elítélte állítja, hogy önt a kihallgatások során félholtra verték, s nyilván ezért vallotta, hogy felületesen ítélte Kiss Lajos halálával kapcsolatban.” „Ebből semmi sem igaz” – válaszolta elképedve, majd hozzátette, hogy őt semmiféle retorzió nem érte.⁴⁹ Megszólalt egy olyan résztvevő, Barabási Ferenc, akit lincselésért életfogytiglanra ítélték – természetesen ártatlanul, miként a többi lincselő társait is. Leszögezte, hogy „Sziklai öngyilkos lett, miután megölte az apósát”, majd újabb legendát dobott be: „Az első tárgyaláson előhozták a preparált koponyákat. Mi azonnal láttuk, valami nem stimmel. Tudják, Sziklai Sándor hatalmas termetű férfi volt. [...] Kiss bácsi pedig alacsony törékeny ember volt. De amikor az orvosszakértő mutatta a gránátgyűrű okozta

49 = = Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dossier 1956–1990. Pest Megyei Hírlap, 1990. november 22. 2–3.

lyukat a koponyán, akkor egy aprócska fejet emelt a magasba... Az a fej pedig, amellyel az öngyilkosságot bizonygatták, hatalmas volt. Összecserélték a két koponyát.”⁵⁰ E logika alapján Sziklai kézigránáttal robbantotta fel Kisst, a szerzőpáros azonban a kínálkozó kérdést elmulasztotta.

Ahogy már említettem, Fazekas Eszter és Móza Katalin a tényfeltárás szempontjából különlegesen fontos publicisztikát írt. A továbbiakban viszont már csak a szakmabeliek idevágó kutatási eredményeit tekintem át. Györkei Jenő hadtörténész Ostoros doktorral készített interjút *A koronatanú megszólal* címen.⁵¹ A cím megtévesztő, hiszen az ügynek voltak koronatanúi, ám az orvos nem tartozott közéjük. Hogy mennyire nem, az nemcsak a periratból, hanem ebből az interjúból is kiderül: ő maga mondja el, hogy Sziklait már csak halottan látta, és nem tudja, élve vagy holtan vitték ki a házból. Ám az ezt megelőző eseményeket is úgy mondta el, mintha szemtanú lett volna. Megismételte azt az állítását, hogy a házban nem volt kézigránát-robbanás. És – talán lokálpatriotizmusból – a lincselés tényét is elhallgatta.⁵² Ezt viszont Fehér István korrektül láttatta: „...kihúzták Sziklai ezredes holttestét, köpködték, rugdalták. Nem volt szép látvány.”⁵³ Ostoros orvos ekkor már 86 éves volt, és nyilván a legjobb tudása szerint próbálta rekonstruálni a 37 évvel korábbi eseményeket. Ám Györkei Jenő felelőssége talán a legnagyobb a legendák elterjedésében. Hivatkozott a levéltári forrásokra, tehát látta azokat, ám történészként meg sem próbálta szembesíteni Ostoros 37 éves emlékeivel,⁵⁴ így – többek között – az esemény utáni minden részletre kiterjedő helyszíni szemléből leszűrhető bizonyítékokat is teljes mértékben elvetette. A konklúziója pedig ez: „Amikor a politika és a propaganda úgy kívánta, tényeket hamisítottak meg, embereket végeztek ki. Így történt Budakeszin is.” Neki ez a hangnem nem áll jól. A hadtörténész Sziklai-ügyben folytatott munkásságát olvasva – a pártállamban kiadott kötetei tükrében –, nehezen lehet elhessenteni azt a gondolatot, hogy egyszerűen elárulta egykori elvtársait.⁵⁵

A 40. évfordulón Györkei Jenő Horváth Miklóssal egy kötet bevezetőjeként írt hosszabb tanulmányban tért ki a Sziklai-ügyre. Szerintük az „ellenforradalmárok áldozatai” témaköréből ez volt Kádárék „leggátlástalanabb” koncepció per.

50 == Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 24. 2–3.

51 == Györkei Jenő: A koronatanú megszólal. *Új Magyarország*, 1993. január 9. 8.

52 == Uo.

53 == Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 22. 3.

54 == Szinte már komikus, hogy ezt az idézetet is erősebb bizonyítéknak tartja, mint a valóságos koronatanúk közléseit: „Porcsalmi Júlia [Sziklaiék szomszédja] a dörrenés előtt nagy ordítózást hallott. Öngyilkos pedig nem kiabál tette elkövetése előtt!” És ezt az összes követője átvette!

55 == *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*, 1957; *Frunze testőrei*, 1961; *Spanyol földön a szabadságért*, 1963; *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*, 1977; *Magyarok az Amur partján*, 1967; *Garasin Rudolf élete*, 1976; *Legenda, valóság, tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből*, 1986.

4. kép. A Sziklai-ház főbejárata⁵⁷

A cáfolat elsősorban ekkor is Ostoros Gyula közlésein alapul. Másodsorban a vizsgálati iratokon, amelyek szerintük megerősítik azt a megállapítást, hogy „Sziklai szövényt közben apósával, Kiss Lajossal is végzett”. Ez a közlés azonban valótlán, mivel ilyen megállapítást nem tartalmaznak az iratok. Végül a szerzőpáros ezt konstatálja: „A megtorló szervek a hivatalos tényállást bizonyítandó a Sziklai-ügyben hat halálos ítéletet produkáltak, amelyekből kettőt végre is hajtottak.”⁵⁶ A Mária-csoport emigráló, távollétükben halálra ítélt tagjait és a lincselőket nem méltányos egy kalap alá venni.

Böör László 1997-ben Pest megye 1956-os történetét írta meg,⁵⁸ így Budakesziét is. Ez azonban rövid tanulmány, és a szerző vélhetően nem is küzdötte át magát a teljes iratanyagon, legfeljebb egy-két összefoglalót nézett át. Inkább meglegedett a prekoncepciókkal: „...szá-

momra egyértelmű, hogy a súlyos ítéletekkel záruló per nem volt tényeiben megalapozott, a vádak nem voltak megnyugtatóan bizonyítottak. Jelenlegi ismereteim szerint az eseményeket illetően bizonyosnak tűnik az eseményekben résztvevők – elsősorban Fehér István – véleménye, míg kétségek Kiss Lajos halálának körülményei és időpontját illetően merülnek fel.” Azt azonban meg sem kísérelte kifejtetni, hogy a fentebb említett bizonyítékok miért nem meggyőzőek. Fehér István levele viszont az utolsó szóig meggyőző a számára, ezt a tanulmány terjedelméhez képest kirívóan hosszan idézte. Böör azzal a félig-meddig érvényes megállapítással fejezi be művét, hogy a falu közvéleménye a halottakat megvizsgáló Ostoros véleményével megegyezik.⁵⁹ Összeségében viszont a Fazekas–Móza szerzőpáros feltárásához képest – a várakozással ellentétben – a mű hátralépést jelent.

56 == Györkei–Horváth, 1996: 103.

57 == BFL XXV. 4. a. 1990/1957.

58 == Böör, 1997: 23–28. Egy évtizeddel később jelent meg a Pest megyei 1956-os összefoglaló, amelynek az első kötetében Budakeszi történetéről is olvashatunk. A szerzők csupán adatközlésre vállalkoznak, és a lábjegyzetekben említik a különböző verziókat. Egy súlyos hiba is található benne: „Máriyot halálra ítélték”. Balázs–Borbély–Kiss (szerk.), é. n.: 56–58.

59 == Böör, 1997: 26–27.

Böőr később Takács Tiborral írt tanulmányában is kitért a Sziklai-ügyre – még rövidebben. Ütköztetik a hivatalos változatot Fehér levelével, érzékelhetően az utóbbit támogatva. „*A megtorlás bizonytalankodását mutatja, hogy az ügyben három ítélet született, miközben a perbe vontak száma állandóan változott*” – állapították meg.⁶⁰ Ez teljes mértékben tényszerű, hiszen a hatóságokat – ahogy már említettem – igen sokáig befolyásolta az a mítosz, ami uralta az ezzel kapcsolatos közbeszédet. Egyszermind bizonyítja azt is, hogy ez az eljárás nem lehetett koholt. Hiszen ki hallott még olyan kirakatperről, amelyben a bizonytalanságok a fő jellemzők? Azokban úgy megy minden, mint a karikacsapás.

Szintén az ötvenedik évfordulón jelent meg Horváth Miklós és Tulipán Éva műve az 1956-os néphadseregről. Szerintük is „*minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Sziklai, miután apósát [...] halálosan megsebesítette, önkezével vetett véget életének*”.⁶¹ Ők is legfőképpen az eljárás bizonytalankodásából vonják le a végső következtetést, és egyben az utólagos orvosi vizsgálati eredményeket hamisításnak minősítik. Ugyanebben az évben mutatták be a *Budakeszi srácok* című alkotást, amely bár játékfilm, de „*valóságos elemekből építkezik*” – ahogy az alkotók ezt nyilván jó-hiszeműen hirdették. Ám ekképpen a legenda kiszélesítéséhez is igencsak hozzájárultak.⁶²

Tulipán Éva 2012-ben írt önálló kötetében is kitér a budakeszi tragédiára. Részben megismétli a fentebb említett opusok állításait, ám ő már nem „*minden kétséget kizáróan*” tartja bizonyítottnak Sziklai pisztollyal elkövetett apósgyilkosságát, csak a „*legvalószínűbb magyarázat*”-nak tekinti. Szerinte lincselés nem volt, csak hullagyalázás.⁶³

== Prekonceptióval felvértezve

Külön alfejezetet érdemel a 2011-ben megjelent tanulmány, amelynek szerzője Speck István.⁶⁴ Az eddigi művektől eltérően ez a mű az ügy minden részletére kiterjed, nagyon alapos munka. Precízen részletezi Budakeszi akkori helyzetét, Sziklai pályafutását, a hivatalos eljárás lefolyását. A tanulmány jól indul, az első tíz oldala azt sugallja, hogy végre objektív tájékoztatást kapunk az 1956-os budakeszi eseményekről. Jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy „*az Ügyészség újabb értékelése miszerint Takács, Bokor, Dombi és Barabási [akik számos tanúvallomás szerint lincseltek] cselekményei nem szándékos emberölésnek, hanem gyilkosságnak minősítendőek*”. Vagyis „*helytelenül cselekedett a bíróság, amikor a vádlottak tetteinek politikai vonatkozásait*

60 == Böőr–Takács, 2006: 276–277.

61 == Horváth–Tulipán 2006: 98–99, 161.; Horváth–Pahírya, 2012: 125. A 64. lábjegyzet is Sziklai apósgyilkosságát rögzíti.

62 == Erdőss, 2006. A filmről számos kritika jelent meg, lásd: http://www.rev.hu/ords/f?p=101:6:1303125579245::NO::P6_FILM_ID:21 (utolsó letöltés: 2021. március 18.).

63 == Tulipán, 2012: 113–114.

64 == Speck, 2011: 183–218. A szerzőnek ugyanezzel a címmel, ugyanebben az évben kötet is megjelent a Magyar Menedék Könyvesház kiadásában.

jogilag értéketlenül hagyta". Ehhez hozzá kell tenni, hogy egyáltalán nem egyedi esetről van szó, a Legfelsőbb Bíróság ítései az emberölési per vádlottjainak börtönbüntetését rendre ugyanezen a címen súlyosbították halálra. Az ilyen kitételek abszurditására is helyes felhívni a figyelmet: „*Budakeszin történt az ellenforradalom véres, terrorisztikus módszereinek a kipróbálása.*”⁶⁵ „*Zárt egységben katonai rendben támadtak a házra.*” „*A módszerek ugyanazok voltak, mint Budapesten a Köztársaság téri párt ház ostrománál*”, „*valósággal mintát szolgáltatott a Köztársaság téri, miskolci, és mosonmagyaróvári vérengzésekhez.*”⁶⁶ Természetesen ezek mind spontán események voltak, sem katonai rend, sem minta nem létezett.

Ezt követően azonban Speck is a megtorlás koncepciójára emeli ki, mivel „*a vádlottak és a tanúk vallomásai rendkívül ellentmondásosak, sok tanúvallomás egyértelműen hiteltelenül hat, a bíróság pedig sok esetben csak a vádlottakra nézve terhelő bizonyítékokat fogadta el.*”⁶⁷ Ez a megállapítás már meghökkentő: nincs olyan per, akár a mai mintademokráciákban sem, ahol mindezek ne fordulnának gyakran elő. Éppen az a koncepció per egyik legfőbb ismertetőjegye, hogy minden teljesen összevág, még véletlenül sem akad egyetlen ellentmondás sem. „*A vádlottak a tárgyalásokon számos esetben hivatkoztak arra, hogy korábban rögzített vallomásaikat kényszer, fenyegetés vagy éppen ígéret hatására írták alá.*”⁶⁸ Ez már sokkal fajsúlyosabb felvetés. Igen, a vádlottak gyakran hivatkoztak a kényszerített vallomásokra, hiszen menekülni akartak. Ha még a nyomozáskor nem tudták, miről veszélyes vallani, ekkorra az már kiderült. Én még nem találkoztam olyan bizonyítékkal, amely a vallomások kikényszerítését igazolta volna. Ezt 1956 után egyébként már kifejezetten tiltották.⁶⁹ Hogy ez már idejétmúlt módszer volt, bizonyítják azok a börtönviseltek, akik közlései más esetben is kiállták az igazság próbáját, másrészt a börtöntügynöki jelentések, amelyekben eddig nem találtam verésre utalást, pedig nyilván szóba került volna.

A leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a szerző miképpen értékeli majd a négy koronatanú vallomásait. Közülük Máriy Lászlóval kezdi, és az általa elmondottakat súlyos sérülésével, számos műtétével, morfiumos kezelésével próbálja hitelteleníteni. Ez semmiképpen sem fogadható el, hiszen a legkevésbé sem bizonyítja, hogy másképpen vallott volna egészségesen. Mindenesetre a kihallgatásokon a nyomozón és a jegyzőkönyvvezetőn kívül jelen volt dr. Hánik Éva osztályos orvos is. A szerző Máriy betegsége kapcsán a következőket írja: „*Éppen ezért dr. Kelemen Endre bíró-*

65 == Uo. 193.

66 == Uo. 192.

67 = Uo. 194. 200. Ezen az oldalon az ítések mellett a szerző is átveszi Strub János vádlott közlését, miszerint őt Nagykovácsiban november első napjaiban Dudás Józseffel együtt letartóztatták. Ez képtelenség, Dudás története pontosan ismert és dokumentált.

68 == Uo. 194–195.

69 == A veréseket is tiltották, ennek ellenére bántalmazások voltak, de nem a vallomások kikényszerítését szolgálták. Ezek is ritkábban fordultak elő, vigyázva arra, hogy ne tudódjék ki.

sági orvosszakértő véleménye alapján nem mutatták be neki a nyomozati anyagokat, mert azokat állapotából fakadóan nem érthette, »beszámítható észrevételeket« sem tehetett. Ennek ellenére a bíróság később mégis figyelembe vette a jegyzőkönyvbe foglalt állítólagos vallomást, mivel az orvosi véleménynek ellentmondó indoklás szerint Máriyt állapotot a vallomástételben nem gátolta.⁷⁰ Ez bizony nem más, mint egy dokumentum súlyos eltorzítása. Ugyanis Máriyt legalább háromszor (1956. november 29., 1957. február 22., 1957. március 4.) kihallgatták, Kelemen említett véleménye Máriy harmadik vallomása utánra datálódik,⁷¹ amikor már állapotot valóban nem tette lehetővé a »beszámítható észrevételeket«. Tehát Máriy – orvosi felügyelet mellett – három, a lényegét tekintve egybehangzó (természetesen nem »állítólagos«, hanem valóságos) vallomást tett, ezeket a hatóságok miért is ne vették volna figyelembe?

Máriy Lászlóné vallomásait elintézi azzal, hogy »szintén megféleltek a hivatalos verzióknak». ⁷² Sehol egy érv... Ám itt árulja el legnyíltabban és legtömörebben ragaszkodását a prekoncepciójához. Máriyné szemtanúja volt annak, hogy Tóth Miklós dobta be a házba a Sziklaira nézve végzetes kézigránátot, azonban Speck ezt sem találta említésre méltónak. A harmadik koronatanú, Varjaski Milánné szerepét Speck »meglehetősen homályos»-nak értékeli, mivel nem jelent meg a tárgyaláson. »Mindössze» három dokumentum származik tőle (az egyik egy rendőr alezredesi jelentés formájában érkezett, a másikat Kiss Lajosnének írta, a harmadik egy hitelesített magyar fordítással ellátott szerbhórvát nyelvű vallomás, amelyet Szabadkán vettek fel). A szerző nem fejtette ki, mitől homályos a szerepe.

Ezt követően azzal próbálja Varjaskiné közléseit hitelteleníteni, hogy »nem tudta megmondani, pontosan ki lőtt, honnan és milyen sorrendben, a fiatalokról nem tudott pontos személyleírást adni, a fényképekről nem ismerte fel őket». ⁷³ Pontosan az ilyen részletek teszik hihetővé a vallomást. Ha Varjaskiné minden említett hiányosságra egzakt választ adott volna, én lennék az első, aki kétségbe vonnám hitelességét. Természetesen nem állt ott céltáblának, amúgy pedig Sziklai be is küldte a szobába. A fegyverekhez mit sem értett, nem figyelte meg nagyon a fiatalokat. Mindezek miatt olyan elképzelhetetlenek? »Ezen felül az egész eseményt október 24-re datálta, tehát a dátumra is tévesen emlékezett.» A közölt emlékek valóságtartamának semmi köze a dátumok elhibázásához. Lássuk immár a negyedik koronatanút! Azt elismeri a szerző, hogy »Wachsler Sándorné megerősítette Varjaskiné közléseit abban, hogy [...] látta Sziklait kormos, égettnek tűnő arccal, Kiss ekkor még életben volt és marasztalta». Majd megint a kákán keresi a csomót: »...az nem derül ki, Kiss ebben a helyzetben miért marasztalta volna». Ezt követően már csak azt veti fel, hogy

70 = = Speck, 2011: 198.

71 = = Feltehetően március 6-ára. A dokumentumon március 16. olvasható, ám ez nyilvánvalóan elírás, hiszen Máriy két nappal korábban elhunyt.

72 = = Speck, 2011: 199.

73 = = Uo. 199.

5. kép. Tóth Miklós igazolványképe⁷⁵

Wachslerné fegyvereseket nem látott, csak a Máriyot elszállító fiatalokat.⁷⁴ Ez semmilyen állításnak nem mond ellent. Az egész peranyagban két támadásról van szó, tehát köztük volt némi szünet.

Leszögezhető, hogy a teljes témakört rendkívül precízen áttanulmányozó szerző azt a négy vallomástevőt, akik nem hallomásra hagytak, hanem szemtanúi voltak a Sziklai-házban lejátszódó eseményeknek, a legcsekélyebb mértékben sem tudta cáfolni, ahhoz viszont már nem vette a bátorságot, hogy ezt be is ismerje. És ott van még Fogarasi Zoltán szemtanú említett tanúvallomása is, amely megerősíti Máriyiné állítását Tóth Miklós sorsdöntő kézigránátjáról – Speck ezt is ignorálja. Később addig visszatér az objektivitása, amíg közli, hogy a rendszerváltás utáni visszaemlékezések milyen ellentmondásoktól terhesek.⁷⁵ Azt még talán hozzáfűzhetette

volna, hogy sokkal nagyobbak ezek az ellentmondások, mint amik a bírósági ítéletekben találhatóak, ha csak a ténymegállapításokra szorítkozunk, és mellőzzük az ideológiai halandzsázást.

Előkerülnek még azon szereplők (Fehér István, Dr. Ostoros) emlékei, akikről már fentebb volt szó, ám új elem nem szerepelt. Nagyjából ugyanez a helyzet lenne az orvos szakértői vélemények terén is, csak Speck rosszul idéz: „...lövés esetén pedig a lyuknak csillag alakúnak kellene lennie”. Kelemen orvos szakértő viszont azt mondta, hogy csak akkor csillag alakú, ha a fegyver csöve közvetlenül a fejhez illeszkedik. Ezután pedig azzal próbálja hitelteleníteni a hivatalos verziót, hogy a „*boncjegyzőkönyv szerinti szürkés-fekete*”, illetve „*szürkés-fehér füstcsapadék*” nem stimmel a két halott fejsérülésén. Jellemzően a legegyszerűbb, legnyilvánvalóbb, egyben a legvilágosabb bizonyítékot, miszerint Sziklai koponyasérülését a méretek miatt pisztoly nem, csak kézigránát okozhatta, Speck figyelmen kívül hagyja. Illetve nem is egészen, mivel a már említett Barabási-verzióra hivatkozik, miszerint felcserélték a két koponyát.⁷⁶

74 == Uo. 200.

75 == Speck, 2011: 203–204.

76 == Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 24. 2–3.

Ezt a valótlanságot minden további nélkül ő is elfogadja, noha az apósgyilkosság ez esetben csak úgy állhatna meg, ha Sziklai kézigránáttal végzett volna Kissel.⁷⁷

Végül rátér Sziklai Sándorné kötetére, amelynek állításait nem nehéz cáfolni: „Sebesült édesapám még megpróbálta az eszméletét vesztett Sándort bevonzolni a másik szobába, de már nem tudta. Az ellenforradalmi banditák rátörtek és baltával megölték.”⁷⁸ Vagy: „vasdoronggal verték agyon”.⁷⁹ Szörnyű élmény lehetett az özvegynek közeli hozzátartozói elvesztése, de szerencsétlenül próbált kompenzálni. Ezeket a verziókat ő találta ki, tovább szélesítve a legendák amúgy sem kurta birodalmát. Édesapja halálát pedig azzal kívánja cáfolni, hogy balkezes volt, nem lőhetett halántékon magát a jobbjaival.⁸⁰ Ez is jóval kevésbé meggyőző bizonyíték, mint a szemtanúk és az orvosi jelentések. Sziklainé botladozása azonban csak szerény vigasz Specknek. Ráadásul a legkevésbé sem zavarja, mennyire felsült az érvek terén: „...egyértelműen állítható, hogy a Sziklai-ügyben folytatott koncepciós perek során a tényeket propagandacélokból ferdítették el, ártatlan embereket elítélve.”⁸¹ Arra azonban nem tért ki, hogy sorsolással vagy találomra gyűjtötték össze a felakasztandókat. Speck István – ahogy már említettem – igen lelkiismeretesen áttanulmányozta az elérhető forrásokat, köztük a méretes peranyagot. Ez azonban feleslegesnek bizonyult, mivel pre-koncepciója tökéletes immunitást biztosított számára a benne foglaltakkal szemben.

A Sziklai-ügyben a rendszerváltás utáni történetírás sajnálatosan jottányit sem lépett előre; művelői elfogultságban felveszik a versenyt a pártállami kollégákkal. Rekonstrukciójuk éppoly hamis, mint Hollós Erviné, aki szintén élen járt a legendák gyártásában. Ebben a témakörben például azt terjesztette, hogy Kiss Lajos halála a „fehérterror” tette volt.⁸² A „Fehér könyvben” ez a hazugság olvasható: „Kiss Lajost a benyomuló banditák baltával verték agyon.”⁸³ Legfőbb ideje lenne váltani.

77 = = Ezt követően a szerző ismét számos jelentéktelenséget felvet, ezekkel most nem foglalkozom.

78 = = Sziklainé, 1984: 274.

79 = = Sziklai Sándorné: Válasz a cikksorozatra. *Pest Megyei Hírlap*, 1995. december 5. 2–3. Idézi Speck, 2011: 205.

80 = = Speck, 2011: 207.

81 = = Uo. 215.

82 = = Hollós, 1967: 83.

83 = = Ellenforradalmi erő..., é. n. I.: 27.; II.: 148. Természetesen más pártállami kiadványok sem sokkal jobbak. Például Hunyadi Károly is „gondosan kitervelt támadást” vizionált, Kiss Lajos szerinte is felvette a harcot, és hősi halált halt. Hunyadi, 1981: 225.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-142293. Fehér István és társai

V-142293/I-4. Fehér István és társai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. a Fővárosi Bíróság iratai

1990/1957. Fehér István és társai

=== Hivatkozott irodalom ===

Balázs–Borbély–Kiss (szerk.), é. n.

1956 Pest megyében I. Szerkesztette: Balázs Gábor – Borbély Rita Katalin – Kiss Anita.

Pest Megyei Levéltár, Budapest.

Böőr, 1997

Böőr László: *Adatok az '56-os forradalom Pest megyei történetéhez.*

TTT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, Budapest.

Böőr–Takács, 2006

Böőr László – Takács Tibor: Pest megye. In: *A vidék forradalma, 1956.*

Szerkesztette: Szakolczai Attila. 1956-os Intézet – BFL, Budapest.

Ellenforradalmi erők..., é. n.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I–II. A Magyar

Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala – Kossuth, Budapest.

Eörsi, 2021

Eörsi László: „*Irgalomnak helye nincs*”. *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*

kivégzett résztvevői. Kossuth, Budapest.

Györkei–Horváth, 1996

Szovjet katonai intervenció, 1956. Szerkesztette: Györkei Jenő – Horváth Miklós.

Argumentum, Budapest.

Halász–Schramek–Tóth (szerk.), é. n.

1956 Pest megyében II. Szerkesztette: Halász Csilla – Schramek László Péter – Tóth

Judit. Pest Megyei Levéltár, Budapest.

Hollós, 1967

Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Kossuth, Budapest.

Horváth–Tulipán, 2006

Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak*. H & T Kiadó, Budapest.

Horváth–Pahiry, 2012

Horváth Miklós – Olekszandr Pahiry: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba*. Argumentum, Budapest.

Hunyadi, 1981

Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai 1956–1957*. Zrínyi, Budapest.

Speck, 2011

Speck István: A „Sziklai-ügy” – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, I. sz. 183–218.

Sziklainé, 1984

Sziklai Sándorné: *Lobogó élet*. Zrínyi, Budapest.

Tulipán, 2012

Tulipán Éva: *Szigorúan őrzött emlékezet*. Argumentum, Budapest.

==== Sajtó =====

Pest Megyei Hírlap
Új Magyarország

==== Film =====

Erdőss, 2006

Erdőss Pál: *Budakeszi srácok*. Norien Film.

Kulcsszavak

=====

1956, történelmi emlékezet, politikai perek

/ The Sziklai Myth /

Budakeszi, 1956

The anger which had been simmering because of the grievances over deportations and resettlements in the village of Budakeszi surfaced immediately in 1956. Sándor Sziklai, the local communist strongman and his father-in-law became victims of it. Conditions of his death are still surrounded with legends. It spread immediately in the village – without any evidence – that the hated Sziklai, being cornered by the insurgents, first killed “Uncle Kiss”, his father-in-law and then committed suicide. This myth has solidly prevailed until today, so much that even historians have accepted it without reservations. However, evidence is at hand among the archival sources. The legends above were refuted by four eyewitnesses, and their testimonies – together with the last medical examination – prove without any doubt that Sziklai’s death was caused by a hand grenade of an insurgent, and his father-in-law took his own life. Kádárist publications tried to falsify the facts, but in the Sziklai case, unfortunately, no break-through has happened so far...

===== Hajnal Géza =====

/// „...a cégnek nem fáj úgy, mint nekünk”

Betörési kísérletek a Nemzetőr szerkesztőségébe

Tollas Tibor, mint a magyar emigráció meghatározó alakja, 1956-tól 1989-ig állt a magyar állambiztonság célkeresztjében. A nevét tartalmazó közel kétszáz dossziéból csupán egyet veszek górcső alá az alábbiakban, mivel ehhez hasonló eljárás többször nem fordult elő a célszeméllyel kapcsolatban, és az ügyet ugyanezen dossziében lezárták. Az itt bemutatott, a kémelhárítás (BM II/2-h alosztály) által szervezett akcióorozat sok tipikus elemet tartalmaz az ötvenes évek végén alkalmazott módszerekből, ugyanakkor a már kezdettől fogva kétségbevonható eredménnyel kecsegtető eljárás miatt a későbbiekben más módszerek bevetésére kényszerültek a hazai szervek. Mégsem tekinthetjük elhanyagolhatónak az amúgy sikertelen akciót, nem tudhatjuk ugyanis, hogy az események milyen hatással voltak az adott időszakban és a későbbiekben a célszemély cselekedeteire és személyiségére. A jelentések szövegének elemzésével igyekszem megfejtetni, mi lehetett a magyar állambiztonság szándéka, mi volt az általa szervezett betörési kísérletnek az értelme. Mivel nem egy határozott „egyirányú” szöveget olvashatunk itt, hanem néhol önmagának is ellentmondó állításokat, ezekre is fel kívánom hívni a figyelmet.

Kecskési (Kohlmann) Tibor 1920-ban született Nagybarcán. Felnőtt korában vette fel a Tollas nevet, melyet már korábbi vezetékneve elhagyásával használt.¹ A Soproni Honvéd Reáliskola elvégzése után a Ludovika Akadémia hallgatója lett. 1944-ben csendőr főhadnagyként Kárpátaljára, Beregszászra vezényelték, ahonnan – amikor észlelte a zsidódeportálások embertelenségét – azonnal áthelyezését kérte. 1945 tavaszán Nagy Ferenc későbbi miniszterelnök megbízottjaként, mint a demokratikus honvédség főhadnagya, az ország keleti határterületein végzett felderítő munkát az orosz csapatok által megszállt (és közigazgatásilag is kisajátított) községek elhurcoltjai érdekében. Noha Tollas tevékenységére a Katonapolitikai Osztály és az államvédelmi szervek

1 = = Az állambiztonsági iratokban hol Kecskésiként, hol Tollasként szerepel. A jelen tanulmányban feldolgozott dossziében többször is Kecskés névvel illetik.

is fölfigyeltek, jelentései alapján és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közreműködésével mégis sikerült közel kéttucatnyi települést Magyarországhoz visszacsatolni.² 1945 után két évig alkalmazták kiképzőtisztként. 1948-ban letartóztatták, majd 1949-ben tízévi fegyházra ítélték a beregszászi gettóban elkövetett kegyetlenkedésekért és a zsidók haláltáborba küldéséért.³ Az ítéletben megfogalmazott állításokat Juhász László tételesen cáfolta tanulmányában.⁴ Dolgoztatták a tatabányai rabbányában, majd a váci börtönbe került. Az ott alakult költőcsoport, a „füveskertiek” meghatározó tagja volt, ő írta a *Bebádogoztak minden ablakot* című, nagy hatású börtönkölteményt.⁵

1956 júliusában szabadult, a forradalom leverése után előbb Bécsbe menekült, majd néhány év elteltével Münchenben telepedett le, s részt vett a magyar emigráció szervezésében. Eszköze volt ennek a *Nemzetőr* című folyóirat, melynek alapító főszerkesztője volt.⁶ Élete és költészete feldolgozásra vár, annak ellenére, hogy előbb az emigrációban, a rendszerváltozás óta pedig idehaza is több kötete, valamint róla szóló írás is megjelent már, ám a szélesebb közvélemény ebből nem ismerhette meg Tollas valóságos hatását és jelentőségét. Életéről hiánypótló dokumentumfilmet készítettek a Gulyás fivérek.⁷ A magyar állambiztonság mindent megtett hazai és nemzetközi elszigeteléséért és lejáratásáért, amihez kapóra jött Tollas csendőrmúltja, melynek ürügyén fasisztának, antiszemitának állították be. Ez a nézet sajnálatos módon a mai napig tartja magát.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában több mint kétszáz doszsiéban szerepel Tollas Tibor neve. Sokszor csak említés szintjén, de több tucat dokumentumban elsődleges célszemélyként. Az államvédelem 1945-től egészen a rendszerváltozásig gyűjtött információt Tollasról, az 1979-től 1989-ig terjedő időszakban napi operatív jelentések is készültek róla. Ezek alapján körülhatárolhatónak látszanak

2 = = Tollas, 1965; Tollas Tibor „igazolása”, 2017. Utóbbi cikk tartalmazza Nagy Ferenc nyilatkozatát, melyben igazolja, hogy valóban megbízta Tollast a felderítéssel.

3 = = ÁBTL 3.1.9. V-118498.

4 = = Juhász, 2006.

5 = = „Az életből csak ennyi fény maradt, / *Osillagos ég, tenyérynji napsugár.* / Ezt vártuk nap-nap, homályos falak / Üregéből estéknként-délután. / *S elvették ezt is, a tenyérynji napot: / *Bebádogoztak minden ablakot.*” Tollas, 1991: 14.*

6 = = „1956 novemberében rádiófelhívás hangzott el, melyben a *Füveskert* íróit egy lap alapításának megbeszélésére hívják össze az *Uránia* Filmszínházba. A forradalom bukása után nyugatra menekült értelmiségiek, börtöntársak és a forradalomban részt vett írástudók már a lapalapítás gondolatával lépték át a határt. A lap alapításához szükséges anyagiakat részben az amerikaiak által a forradalom megsegítésére, fegyverekre gyűjtött pénzösszeg fedezte. A lapalapítók meg akarták őrizni '56 szellemét, biztosítani akarták a forradalom eszméinek továbbélését külföldön és az anyaországban egyaránt. A *Nemzetőr* sikeréhez hozzájárultak kiadványai, elsősorban a *Füveskert* antológiák. Az idegen nyelven szerkesztett kiadások segítettek abban, hogy a magyar ügyet nemzetközi síkon napirenden lehessen tartani.” Horák (szerk.), é. n.

7 = = *Túlvilági beszélő*. Rendezte: Gulyás Gyula és Gulyás János. A filmről azonos címmel írtam recenziót 2017-ben: Hajnal, 2017.

azok az események és Tollas tevékenységéhez szorosan köthető témakörök, amelyek ebben a bő ötven évben napirenden tartották a megfigyelését. Önmagában, hogy politikai fogoly volt, majd az 1956-os forradalom leverése után elhagyta hazáját, már alapot adott minderre, ám ő ennél jóval sokszínűbb szereplője volt a magyar emigrációnak. Mint volt csendőr és katonatiszt, baráti kapcsolatot ápolt a Magyar Harcosok Bajtársi Községének (МНБК)⁸ vezetőivel. Mint a *Nemzetőr* szerkesztője, az emigráns sajtó meghatározó alakjává vált. Mint költő és tüzeslelkű szónok, szerzőként és irodalompolitikai szervezőként az emigráció irodalmi életében is aktív szerepet vállalt. Az „író, politikus, hadvezér” háromságnak huszadik századi képviselőjeként tevékenykedett élete végéig.

Ezen hagyományos szerepekhez próbált megfelelő ügynököket alkalmazni a magyar állambiztonság, több-kevesebb sikerrel. Hol magasan kvalifikált értelmiségieket, hol köztörvényes bűnözőket, hol megnyomorított katonatiszteket vetettek be ellene. A *Betekintő*ben több publikáció is foglalkozott már a magyar hírszerzés ausztriai tevékenységével, melyekből az ügynöki életutak is megismerhetők.⁹ Olvasható, hogy gyakori volt a németül jól beszélő bűnözők bevetése betörések és emberrablások végrehajtására. Tollas Tibor és lapja, a *Nemzetőr* ellen is egy ilyen brigádot alkalmaztak. A krimibe, helyenként bohózatba illő jeleneteket „Aranyosi Sándor” ügynöki dossziéja tartalmazza.¹⁰ Az ügy előzményeiről egy 1958. január 3-i jelentésből megtudható, hogy a *Nemzetőr* szerkesztősége korábban már két lakásban is székel az osztrák fővárosban: előbb a Liebiggasse 4., majd a Krugerstraße 4. alatt.¹¹ Ez utóbbit megfigyelték, és a lakás alaprajzát is mellékeltek a január 11-én kelt jelentéshez. A *Nemzetőr* szerkesztői munkájukhoz titokban kívánták használni a lakást, amelyben egy fogorvos lakott, és egyik szobája fogtechnikai labornak volt berendezve, de a rendelést máshol folytatta. A lapot Münchenben nyomtatták, de tartani lehetett attól, hogy az „osztrák hatóság” betiltja a szerkesztését.¹² Tollas Tibor a Graf-Starhemberg-Gasse 4. számú házba költözött feleségével, az akkor még egyetemista Lányi Máriaival. Ettől kezdve lakásuk adott otthont a szerkesztőségnek is. Ekkor már több országban napvilágot látott a *Füveskert antológia*,¹³ és Tollast 1959 januárjában Nixon amerikai alelnök is fogadta.

8 = = Az 1949 januárjában alakult szervezet a Nyugatra emigrált magyar katonatiszteket tömörítette. Zákó András 1968-ban bekövetkezett haláláig irányította a közösséget, Tollással számos ügyben együttműködtek.

9 = = Sz. Kovács, 2013; Unger, 2015a; 2015b; 2016.

10 = = Az „Aranyosi” / „Aranyosi Sándor” fedőnevű személyt jelen pillanatban nem tudjuk azonosítani.

11 = = ÁBTL 3.2.5. O-8-021/1. 125. Jelentés, 1958. január 3.

12 = = Tollas Tibor özvegyének és Juhász László özvegyének szóbeli közlése.

13 = = Nyomtatásban megjelent *Füveskert*-kötetek magyarul: Bécs (1957), Toronto (1958), Firenze (1959, olasz-magyar nyelvű). Németül egy kiadás jelent meg Münchenben 1957-ben és egy orosz nyelvű Buenos Airesben 1958-ban, ugyanott egy évvel később spanyolul is napvilágot látott. 1959-ben született egy norvég kiadás Oslóban és egy dán Koppenhágában.

Az említett dosszié 1959. szeptember 11-i jelentésében a Pekár József rendőr őrnagy által jegyzett javaslatok között szerepel először, hogy az „Aranyosi” és „Páncél” fedőnevű ügynököknek feladatuk adták a *Nemzetőr* szerkesztőségének felderítését. Ez itt még csak egy mellékszálak tűnik az ügynöki feladatok listáján. A családjával régebben Bécsben tartózkodó „Aranyosi” július 24-én vitte ki „Páncélt”, és vezette be az ügynöki munkába. Legfontosabb küldetésük Málnási Ödön, egykori nyilas politikus lakáskörülmenyeinek felkutatása, illetve a célszemély esetleges likvidálása volt. Málnási 1956-ban emigrált, előtte börtönben ült. A *Nemzetőr* szerkesztőségének otthont adó lakás felkutatása mellett Ábrányi Aurél új lakásának felderítése is a feladatuk volt. A haditudósítónak és újságírónak lett ügyvéd kalandos életútjáról több publikáció is megjelent,¹⁴ elrablásának és hazahozatalának története is ismert. A szeptember 23-i jelentésben Pekár József optimista hangvétellel nyilatkozik ügynöke beszámolójáról: „»Aranyosi« »Páncéllal« együtt három alkalommal járt, ahol Kecskési lakása van. Legutolsó alkalommal fedezték fel azt a kis erkélyt, ami abba az irodába nyílik, ahol a »Nemzetőr« szerkesztőségének iratait tartják. »Aranyosi« szerint még abban az esetben is meg lehet csinálni az akciót, ha a lakásban otthon tartózkodnak.”¹⁵

„Aranyosi” ugyanolyan optimista volt új társát illetően, mint a feladat végrehajtásával kapcsolatban, bár már észlelte „Páncél” rossz tulajdonságait: „»Páncél« anyagi ellátása nem okoz problémát, amire égető szüksége van azt megvette neki. Vásárolt eddig kint »Páncél« számára 2 öltöny ruhát, 1 pár cipőt. Ezenkívül is minden olyan dolgot megvesz »Páncél« számára, ami akár a munkához, akár »Páncél« személyes szükségleteihez szükséges. »Páncélt« kissé cinikusnak és erőszakosnak tartja, vele sok alkalommal vitázik, de nem sok eredménnyel. »Páncélról« még annyit jelent »Aranyosi«, hogy »Páncélnak« nagyok a fantáziái és kissé beképzelt, követelőző és egy-két dologért lázadozik, de olyan embernek tartja, aki lassan kezdi megérteni azt, hogy valamit kapni csak valamiért lehet. »Aranyosi« úgy látja, hogy »Páncél« jómozgású, szakmájához értő és elég bátorsággal rendelkező egyén. »Aranyosinak« is több esetben említést tett arról »Páncél«, hogy az esetleges későbbi akciók végrehajtásához kellene még egy férfi (valami Dencsiket emleget) és egy nő.”¹⁶

A későbbiekben látni fogjuk, hogy „Aranyosi” bármennyire is kritikus volt társával szemben, bizonyos dolgokban kénytelen volt elfogadni az álláspontját, s maga is több emberrel látta csak végrehajthatónak a betörést. Ugyanennek a jelentésnek a megjegyzéseiből, illetve az intézkedés 3. pontjából egy másik fontos szál is láthatóvá válik: „»Aranyosi« magával hozott 30 drb. Doxa, 30 drb. Marvin, 82 drb. Bosal és 120 drb, női bilincs órát csempészárúként. Az árukat a Külügyi Osztálynál eladtuk, az ellenértéket »Aranyosi« mostani visszatérése alkalmával nem fizetjük ki, letétbe helyezzük. [...] »Aranyosi« részére a július 24-én hozott csempészárú ellenértékének

14 = = Ilkei, é. n.; Borvendég, 2018.

15 = = ÁBTL 3.1.2. M-21727. 193–195. Jelentés, 1959. szeptember 23.

16 = = Uo.

második részét összesen 127.200 Ft-[ot], továbbá, a szeptember 3-án és 14-én hozott összesen 74.000 Ft-t kitevő csempészárúk ellenértékét kifizetjük.”¹⁷ A bűnözők (mackósok, zsebtolvajok, betörők) beszerzésének fontos része volt a feketezés, csempészás, hiszen jó fedőtörténetet adott az utazásokhoz.¹⁸ A megemlített óriási összegek sokszorosát tették ki egy átlagos havi fizetésnek. Vélhetően egy részén osztozkodnia kellett „Aranyosinak” a hatóság embereivel, hiszen a kifizetendő és visszatartandó pénzekről igen pontosan határoztak a tiszték.

A következő jelentés 1960. január 15-i keltezésű. Hogy három hónap alatt nem készült egy jelentés sem, vagy csak nyomuk veszett, azt nehéz kideríteni. A jelentések szövegéből megállapítható, hogy „Aranyosi” ki-be járt a határon, és a magyarországi tartózkodás alatt találkozott Pekárral, aki lejegyezte az általa mondottakat: „Amikor legutóbb, XII. hó 23-án visszatértünk Ausztriába, Pálffy-nak¹⁹ 22 h-tól kellett, hogy várjon bennünket, s 24 h-kor fel is vett bennünket a kocsira, amivel minden zökkenő és zavar nélkül felértünk Bécsbe.

Itt az adott utasítás szerint, többször fenn voltunk a Kecskés-[sic!] lakást megnézni, szám szerint ötször. Semmi rendellenességet nem észleltünk, kivéve, hogy valami nagy vastag függöny féleséget tettek arra az ajtóra, ami kinyílik a kiserkélyre. Amint én azt láttam, az a hideg behatolása ellen van csupán felszerelve oda. Hasonló már előzőleg is volt, de az csak félig takarta el az ajtót, s ez is az ajtón belül, a falra volt szegezve. Az a kis gépiró asztal és szék most is ott van az előbbi helyén, ugyanis a folyosó ablakból pont erre lehet rálátni, ezért nem tartom valószínűnek, hogy ott valami változás lenne, s ugyanúgy, mint ezelőtt, ha otthon vannak, a kis szobában mindig van valaki.

Az egyik alkalommal, amikor fenn voltam, vagyis felértem az első emeletre, arról győződtem meg, hogy amint a lépcsőre felmegyünk, balra a sarokban (nem szemben), hanem a baloldali ajtóban, vagyis a lakásban magyarok laknak. Éppen akkor értem az elsőre, amikor a jelzett ajtón kilépett egy fiatal csinos hölgy, s csókolom, viszontlátással köszönt, mire a lakásban maradót: csókollak édeském, viszontlátásra, köszönt a távozó hölgynek. Sajnos utána menni nem tudtam, mert amikor bementem a házba, hárman álltak a házmesteri lakás előtt, s ezek észrevették volna, hogy csak jövök-megyek és semmi ajtócsapódás. Amikor Imre²⁰ hajnalban volt fenn, akkor én a kocsival egészen közel álltam a kapuhoz, ha netalán zár lenne, hamar el tudjunk menni. Ekkor ő bement

17 == Uo.

18 == Ezzel a témával foglalkozott Borvendég Zsuzsanna több munkájában. Legfrissebb idevágó publikációja: Borvendég, 2020.

19 == A jelentés birtokomban lévő részében csak itt szerepel a neve. A szövegből következtetve az itthoni szervek embereként Ausztriában sofórként szállította az ügynököket a határ és Bécs között.

20 == „Aranyosi” „Páncél”-t több alkalommal Imreként említi. Referensem, Kőrös Annamária közlése alapján nyolc „Páncél” fedőnevű hálózati személynek volt M-dossziéja, amiket az iktatókönyv szerint megsemmisítettek, vagy nem kerültek a levéltárba. Nagy valószínűség szerint ezek között található a keresett ügynök munkadossziéja is.

az erkélyre és megnézte a dolgokat, de ő sem talált semmi különöset, s valószínű nincs is ott semmi változás.”²¹

A szorgos munka gyümölcsként megszületett aprólékos, minden részletre kiterjedő leírásból nem derül ki semmi a lakásra vonatkozóan. Ezt Stollár László rendőr főhadnagy is érzékeli, és a megjegyzéseknél más módszerek bevetését is kilátásba helyezi. „Az ügynök a kapott feladatot végrehajtotta. A Kecskés-lakással kapcsolatosan újabb adatokat nem szerzett, véleménye szerint a szerkesztőségi szoba továbbra is a régi helyén van. A szerk. szoba áthelyezését illetően továbbra is tájékozatlanok vagyunk, mivel »Rózsa«²² fn. ügynök szerint áthelyezték a közelmúltban, ugyanakkor »Páncél« és »Aranyosi«²³ fn. ügynökök szerint a lakásban semmiféle változtatás nem történt. A körülményeket figyelembe véve ez a feladat a tervezet szerint nem hajtható végre. A későbbiek során szó lehet arról, hogy az akciót agresszív módon, megfelelő előkészítés után végrehajtsák.”²⁴ A lakásbetörés agresszív vagy kevésbé agresszív módon való végrehajtását nehéz értelmezni, mégis többször történik erre utalás.

A következő jelentés több hónap múlva, 1960. március 12-én keletkezett. Ebből kiderül, hogy „Aranyosi” március 2-án lépett be Magyarországra. A jelentés nagyobb része Ábrányiról szól, mindössze egy bekezdés erejéig számol be Kecskésiek lakásáról. „Kecskés lakás figyelésére sok időt fordítottam. Kb. 5 alkalommal megpróbáltam a gépkocsiját is követni, azonban minden esetben lemaradtam róla, amiben a bécsi zsúfolt gépkocsiforgalom akadályozott meg. Kecskések otthon tartózkodása kiszámíthatatlan. Több esetben előfordult, hogy egész napon át otthon tartózkodtak, lakásukat az esti órákban szokták néha elhagyni. Az elmúlt időben több napon keresztül azt tapasztaltam, hogy egyáltalán nincs mozgás a lakásban, feltevésem szerint több napig el voltak utazva [sic!].” „Aranyosi” jelentésének hangsúlyosabb része a saját családi körülményeiről és a csempészettel kapcsolatos információkról szól. „A Magyarországra irányuló pénzáttutalás és csempészáruk továbbítását legnagyobb részt Darvas, Schwartz, Hofbauer, Kása és Kohn Károly végzi. A pénz és az árak Magyarországra való bejuttatását diplomatakon keresztül végzik, de ezenkívül igen sok vasutat is foglalkoztatnak.”²⁴

Stollár Lászlónak „Aranyosi” tevékenysége értékelésekor már fogyott a türelme, a Tollasról írt ellentétes megállapítások már-már élcelődőnek tűnnek az ügynökkel kapcsolatban: „Megállapítható, hogy »Aranyosi« továbbra is olyan személyekkel tart fenn kapcsolatot, akikhez valamilyen üzleti érdek fűzi. Szabadidejének jelentős részét is

21 = = ÁBTL 3.1.2. M-21727. 198–199. Jelentés, 1960. január 15.

22 = = Rózsa Lászlóra keresve az ÁBTL adatbázisában négy különböző számú M-dosszié található, amelyeknek a nyitási, vagyis az eredeti száma megegyezik, tehát ugyanattól a hálózati személytől származnak. A négy dosszié közül a kettő korábit megsemmisítették, de a másik kettő fellelhető a levéltárban. „Rózsa” fedőnévvel működött Rohr Lajos, Tollas Tibor váci börtöntársa is. Rohr Lajos jelentése: ÁBTL 4.1. A-1143. 61–61/a. Jelentés, 1959. február 3.

23 = = ÁBTL 3.1.2. M-21727. 198–199. Jelentés, 1960. január 15.

24 = = ÁBTL 3.1.2. M-21727. 204–207. Jelentés, 1960. március 12. Hasonló esetekhez lásd ÁBTL 3.1.2. M-19624/1.

erre fordítja és ezért nem tud részünkre eredményes munkát végezni. Kecskést véleményem szerint még ma sem ismeri, holott rengeteg ideje és lehetősége volt arra, hogy őt megismerje. Ebből adódik az is, hogy állandóan bizonytalankodik személyét illetően és ha említést tesz róla, akkor mindig csak egy magas, ősz, alacsony, vagy közép termetű egyénről tesz említést. Jellemző rá, hogy az eddigiek során bármilyen feladatról volt szó, azt mindig nagy lelkesedéssel vállalja, csak éppen a végrehajtásról feledkezik meg. Az eddig eltelt idő alatt részünkre érdemleges munkát nem végzett, holott ehhez maximális segítséget nyújtottunk minden tekintetben.”²⁵ Ezért a tiszt a javadalmazást már teljes mértékben a szerkesztőségbe való bejutástól teszi függővé. „Jelen esetben is kb. 200.000 Ft értékű csempészárut hozott magával, melyet szeretne magával vinni. A most hozott áruk értékéből kb. 50.000 Ft-ot fog csak kapni és így a korábbi 130.000 forinttal együtt kb. 280.000 forintja marad itt, amit csak akkor fog megkapni, ha a »Nemzetőr akciót« »Páncél«-al együtt eredményesen végrehajtják.”

A feladatot ekként határozták meg: „Kecskés féle lakásba való behatolást végre kell hajtani. A cylinderzár nyitásához szükséges eszközöket rendelkezésre bocsájtsuk. A feladat értelmében Bécsben azonos típusú zárat kell vásárolni és azokon több napon keresztül gyakorolni a nyitást és majd csak ezután lehet megkísérelni a feladat végrehajtását. Amennyiben a feladatot végrehajtották a szokott módon átlépik a határt, majd az őrsparancsnokon keresztül bennünket értesítenek. Az őrsparancsnokot és az ott beosztott tiszteket ezzel kapcsolatosan eligazítjuk. »Aranyosi«-nak ez alkalommal úgy kell majd jönnie, hogy vele tudjunk beszélni, ugyanakkor még világosodás előtt visszatérhessen Ausztriába. Ha a feladatot nem tudják végrehajtani, úgy a kint lévő összes szerszámokat és erre a célra kivitt eszközöket haza kell hozni. Feladat végrehajtásával kapcsolatosan több alkalommal részesültek alapos kiképzésben, ugyanis e feladatot már rég végre kellett volna hajtani. Feladatuk végrehajtását jelen esetben is alaposan átbeszéljük. A feladat végrehajtását nem kötöttük időhöz.”²⁶

A megjegyzés egyfelől optimista hangvételű a feladat végrehajtásával kapcsolatban, de ott búvik a szövegben a bizonytalanság is; lehet, hogy nem fog megvalósulni az akció. Az utolsó mondat is mintegy védőpajzsul szolgál az ügynök számára, miközben hónapok alatt semmi eredményt sem tudott felmutatni.

A következő, 1960. április 9-én született jelentésből hosszabban idézem „Aranyosi” beszámolóját: „Csütörtökön próbálkoztunk a helyszínen, ami eredménytelen volt. A következő héten szintén rámentünk, s ekkor több mint 2 órát próbálkoztunk, mivel amikor ki akartunk jönni, már zárva volt a kapu, s így egész éjjel bent maradtunk, mivel ekkor sem sikerült kinyitni.

Ezután kezdtük előlről az egészet, hogy hogyan lehet a zárat kinyitni. Többféle próbálkozás után, egy nagyon jó és biztos, s aránylag elég rövid ideig tartó megoldást találtunk, ami tökéletes és kevés zajjal jár.

25 == ÁBTL 3.1.2. M-21727. 204–207. Jelentés, 1960. március 12.

26 == Uo.

Időközben állandó felderítésben voltunk, úgy, hogy azt a háztömböt, ami áll vagy nyolc házból, jobban ismerem, mint azt, ahol lakom. Tehát amikor többszöri próba után meggyőződöttünk, hogy a zárnak a nyitása tökéletes, s a helyszínen alkalmazható és nem tart tovább, mint 20 perc, megállapodtunk, hogy kinyitjuk a padlást 8 órakor, s úgy háromnegyed 8-kor bemegyünk és benn maradunk a padláson, s 2 óra körül megcsináljuk. Rá is mentünk, de sajnos a padlásajtót nem tudta kinyitni, amelyiken két Wertheim van. Én nagyon dühös voltam az Imrére, mert előtte azt mondta, hogy az a 20 drb. sorozat, ami neki van, az muszáj, hogy nyissa a padlást, s végén kiderült, hogy nem, tehát megint csőd.

Utána csinált ő egy csomó kulcsot, amire szintén azt mondta, hogy nyitja. Ezt most kedden próbáltuk ki, s azzal sem nyílik. Így maradt két lehetőség, ami szerintem mindkettő rossz, de főleg az egyik. Imre ugyanis azt javasolta, hogy az iskola padlásán keresztül, át a tetőkön be a 6-ba, a padlásra, onnan a 4-be, s belülről valahogy az ajtót szétszedni, s úgy kijönni. Ehhez szerintem semmi erőnk nincs, mert egy egész labirintuson kell végig menni, mire az eredeti padlásajtót elérnénk, ha egyáltalán megtalálnánk, s akkor azt kitörni, vagy szétszedni és a nyomokat nem lehet eltüntetni, akár sikerül megcsinálni, akár nem. A másik elképzelés, hogy én valamilyen nőtől megszerzek egy kulcsot a kapuhoz, az mondjuk még lehetséges, de sok hátránya lehetne.

Tehát oda jutottunk, hogy vagy egy kapukulcsot kell szereznem, vagy a padlás-megoldás marad hátra.”²⁷

Ez már-már Fülöp Jimmy stílusában írt jelentés, melyben „Aranyosi” újra előhozza Imre (azaz „Páncél”) alkalmatlanságát a feladatra. Az utolsó néhány mondatban ejt csupán szót a célszemélyről: „Ezzel kapcsolatban még azt akarom közölni, hogy Kecskések ez idő alatt tudomásom szerint, egyszer nem voltak otthon, s ekkor is csupán másfél-órát voltak távol. Hétfőn és kedden nem igen dolgoznak, más napokon viszont éjjel 1–2 óráig világos van náluk. A forgalom szintén nagy, s egy kocsi állandóan futkos a részükre, melynek rendszáma W 466-519, sötétzöld Morris márkájú kiskocsi. Éjjel a kocsi mindig a Tuohloben Str. és Hohenmarkt sarkon áll, valószínű ott lakik a sofőr.”²⁸

Stollár megjegyezte, hogy az ügynökök már negyedik alkalommal nem teljesítették a feladatukat, és egyértelműsítette, hogy az a szerkesztőségben lévő anyagok el tulajdonítását és Magyarországra szállítását jelentette volna. A tiszt már nem látott reményt a feladat végrehajtására, és az eszközök hazahozataláért aggódott. „»Aranyosi« és »Páncél« mintán Ausztriába távozott, feladatuk kapták, hogy amennyiben az akciót nem tudják végrehajtani, úgy mindketten térjenek vissza és a kint levő szármokokat és egyéb olyan eszközöket, melyek az akció végrehajtásához szükségesek lettek volna, hozzák haza magukkal. Ezt az utasításunkat egyikük sem tartotta be ugyanis »Aranyosi« egyedül tért haza, feltehetően azért, hogy pénzt szerezzen tőlünk, ugyanakkor »Páncél« kint maradt »Aranyosi« lakásán, de a náluk levő szármokokat nem hozta haza. Javasoljuk »Aranyosi« fn. ügynökünket visszaküldeni Ausztriába azzal, hogy f. hó

27 = = ÁBTL 3.1.2. M-21727. 212–214. Jelentés, 1960. április 9.

28 = = Uo.

14-ig »Páncéllal« együtt térjenek vissza Magyarországra ugyanakkor hozzák magukkal a náluk levő eszközöket. Hazatérésük után mindkettőjüket alaposan beszámoltatjuk és javaslatot teszünk további felhasználásukat illetően.”²⁹

Úgy tűnik, ez a feladat lekerült a napirendről, ám alig egy hónappal később újabb jelentés készült, melyben „Aranyosi” 1960. május eleji illegális hazatérésekor ismét részletesen beszámolt tevékenységükről: „Legutóbbi Bécsbe való visszatérésem után teljes erővel hozzáláttunk a feladat megoldásához ismét, s bejutásra csak az iskola jöhető számításba. Sajnos itt is több kudarcot értünk meg, mivel egyik nap tudtuk a kapukat nyitni, másik nap meg már belülről reteszelve, így jártunk két kapuval. Ezután nem volt más választásunk, mint valami más bejáratot keresni. Több napi próbálkozás után, amikor már minden földszinti és pinceablakot és pince lehordót kipróbáltunk, találtunk egy aránylag jó bejáratot; a pinceablakon keresztül. Persze ehhez kellett külön kulcsot csinálni, miután megnéztük a pontos méretét, de egyet még így is eltörtünk. Itt aztán már szabad bejáratunk volt, de óriási hibája az, hogy 1 óránál éjjel után előbb nem igen lehet bejutni, az utcai forgalom, s az iskolai folyosó belső megvilágítása végett. A villanyokat csak éjjel után oltják le, s addig szó sem lehet a bemenésről. Jelenleg már ez az egy akadály van előttünk, mivel az utat már ismerjük végig, vagyis a 4-6 szám válaszfalig, ami a padláson van.

Ha megfeszülünk sem bírunk a válaszfalig előbb eljutni, mint fél 3, s innen még ki kell menni ismét a tetőre, s vissza a padlásra a 4-be, vagyis a válaszfalat csak így tudjuk kikerülni, s ez, valamint a 4-es számú padlásajtó kibontása kb. (mivel legalább 10-szeri 40 kulcsos próba után sem nyílik) minimum 1 óra, s ekkor már erősen világosodik. Ha volna is annyi időnk, hogy az iskolába bejussunk, ami mondjuk 20 perc, de már vissza az egész útvonalat világosba kellene megtenni, s ez egyenlő a bukással.

Ami emberileg elkövethető azt megtettük már dacból is, hogy muszáj, hogy menjen, de hiába kevés az idő, 1 órától. Nem tudom a felvételek jók lesznek-e, ha igen az independent elmond, nem kell hozzá kommentár.

Sajnos, ha mindazt, amit csináltunk, s hogyan és hányszor kellett rámenni, le akar-nám írni ehhez kellene 2 nap nekem, így csupán a lényegét hangsúlyozom ki. Az Imre úgyszólván biztosan részletesebben megfogja írni.

Amennyiben a 6. számban lévő padlásajtót kulccsal kitudnánk nyitni gyönyörűen kijönnénk az idővel, mert megspórolnánk a labirintusban eltöltött időt. Sajnos két Wertheim zár van rajta, amivel eddig nem boldogultunk a sok próba dacára sem. Az iskolában minden esetben 4 zárat kell nyitni, meddig a padlásra jutunk, s visszafelé ugyanígy bezárni, s ott a kapukat is lehet nyitni a kulcsokkal, de ez nem jó, mert sok esetben belülről reteszelve vannak a kapuk. [...]

Az Imrével kapcsolatban az a meglátásom, hogy ami nyitható egyáltalán, azt ki tudja nyitni, ha nem is az a faj, de halkan, de meg, s feladat közben elég bátran viselkedik, vagyis a célra megfelel. Viszont csodákat tőle sem lehet várni, nagy türelme

van a próbákra, de ha nem nyílik valami, nagyon letörök s utána eszi magát napokig, s nem tudja beleélni magát, hogy ilyen is van. Viszont állandó problémája egy harmadik munkatárs, amibe nagyon igazra van, ugyanis így lutrizunk, úgy a be, mint a kijövetelnél, s most kedden vagyis a legutolsó alkalommal, amikor rajta voltunk, egy hajszálon múltott, hogy észre nem vett egy férfit, amikor a pincéből jöttünk fel. Én jöttem ki elsőnek, s az Imrét úgy rántottam ki magam után, mert hallottam a lépteiket, s ahogy kihúztam elesett, s amint tápáskodott felfele, már ott volt egy férfi, hogy mit gondolt rólunk azt nem tudom, amikor ott látott a cucokkal a nyakunkban éjjel 3-kor, koszosan, a pinceablaknál. Mindenesetre sok jót nem, az biztos, de mi gyorsan leléptünk és semmi nyomot nem hagytunk, vagyis mindent visszazártunk, s így csak képzelődhetnek, hogy mi is volt az.”³⁰

Az önfényezés és a betörés szakmai rejtelseinek feltárása mellett tanulságos „Aranyosi” az irányú megjegyzése is, hogy az Imre biztosan megírja majd a részleteket, tehát egymás számára is kontrollként működtek. Figyelemre méltó az is, hogy a kudarcok után igazat adott a társának abban, hogy az akció sikeres lebonyolításához még egy fő kellene. Elgondolkodtató, hogy ennek teljesítése nem merült fel a megrendelők részéről, noha bizalmuk töretlennek tűnik embereik szakértelmében. (Elképzelhető, hogy nem találtak más alkalmas személyt a feladat végrehajtására, és úgy is gondolhatták éppen eleget áldoztak már „Aranyosira” és „Páncélra” is.) Stollár László a hosszú jelentés végén az alábbi megjegyzéseket tette: *„Az ügynök által adott jelentés lényegében a kapott feladat végrehajtását és annak körülményeit tartalmazza. Továbbá foglalkozik anyagi helyzetével és az ebből származó nehézségekkel. Az általuk készített fényképfelvételek – ami egyébként helytelen volt – arra enged következtetni, hogy a feladat végrehajtását megkísérelték. Az, ahogyan ezt végre akarták hajtani – amit a fényképek bizonyítanak – feltétlen értékelni kell, mert igen nehéz körülmények között kísérelték meg. Az általa felvetett problémák nem mentesítik őket az alól, hogy közel 1 éven keresztül hitegettek bennünket, a végrehajtással, sőt még pillanatnyilag is úgy foglalnak állást, hogy végrehajtható amennyiben a 4-es számú ház kapukulcsa megszerezhető. A korábban készített összefoglaló jelentés alapján javaslom, hogy üljünk le „Aranyosival” beszélni, ahol ismertetjük vele az eddigi munkáját, majd meghallgatjuk az ő véleményét és döntünk a további foglalkoztatását illetően.”³¹*

A döntésnek nincs nyoma, a továbbiakban az akcióról sem szerepel több információ a levéltárban. Nagy valószínűséggel lekerült a napirendről a betörés, és az állambiztonság más ügynökök és módszerek után nézett Tollas Tibor és lapja ellenében. Elgondolkozhatunk azon, vajon a célszemély és családja mit érzékelt az államvédelem ténykedéséből ebben az időben. Tollas Tibor a személyére állított ügynökök előtt nagy sikerrel tért ki a továbbiakban. Igen megfontolt és óvatos volt még az egykori rabtársakkal vagy azok hozzátartozóival szemben is, akik találkozót kértek tőle. Ugyanakkor

30 == ÁBTL 3.1.2. M-21727. 226-230. Jelentés, 1960. május 10.

31 == Uo.

„Aranyosiek” művelete sem feltétlenül maradt nyom nélkül, legalábbis Tollas Tibor lelkében. Időskorában, a rendszerváltoztatás után egy müncheni lakóparkban élt, és rendszeres rémálma volt, hogy figyelik, követik vagy lehallgatják.³²

A másik elgondolkodtató elem, hogy itt látunk két „hivatásos” betörőt, akik képtelenek bejutni egy bérház emeleti lakásába, mégis hosszú ideig megmarad bennük az elhárítás bizalma. Vajon ha sikerült volna behatolniuk a lakásba, milyen értékes információval tudtak volna szolgálni? Nehéz ma már erre választ találnunk, ám ha sikerült volna ellopniuk az iratokat, az csak fokozottabb óvatosságra intette volna a *Nemzetőr* szerkesztőit. Ahogy a bevezetőben említettem, ügyek szerint állítottak ügynököket Tollasra, „Aranyosi” és „Páncél” nem tudott a közelébe férkőzni, annyira eltérő társadalmi csoporthoz tartoztak. Gondolhatunk arra is, hogy a feladat csak a feketekezeskedelem fedőtevékenysége volt, de annál sokkal több energiát ölt bele a magyar szerv és a két ügynök is, hogy ez legyen az értelme.

Magam még a dosszié megismerése előtt jártam az ötemeletes épületnél, amely több tömbből áll, számos bejárattal, és egy viszonylag szűk utcára nyílik. Ha valaki sokat időzik a környékén, könnyen észrevehetővé válik az ott lakók számára. Hogy „Aranyosiekra” felfigyeltek-e, ezt már soha nem fogjuk megtudni. Amit bizonyosan megállapíthatunk, a bemutatott akció sikertelennek bizonyult, és a későbbiekben az emigráció egyik legnagyobb vezéralakja, Tollas Tibor ellen más módszereket kellett bevetnie az elhárításnak.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka-dossziék

M-21727. „Aranyosi Sándor”

M-19624/1. „Sipos”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-118498. Kecskési Tibor

3.2.5. Operatív dossziék

O-8-021/1. „Zagyva”, Magyar Szabadságharcosok Szövetsége

³² == Tollas Tibor özvegyével több alkalommal találkoztam Münchenben és Budapesten. Hogy ezt a konkrét esetet érzékelték-e, arról nincs tudomásom, mivel a dosszié tartalmát akkor még nem ismertem. Ám az özvegy szerint az állandó megfigyelésnek, lejáratásnak hatása volt férjére: gyakran kiabált álmában, majd felriadva csak lassan tudott ilyenkor megnyugodni.

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-II43. Emigráns ellenséges szervezetek anyagai I.

=== Hivatkozott irodalom ===

Borvendég, 2018

Borvendég Zsuzsanna: „Lopok, csalok, hazudok.” A kádári Magyarország titkos élete (6). *Magyar Idők*, július 22.

Borvendég, 2020

Borvendég Zsuzsanna: *Mesés kémjátszmák, A nyugati külkereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.

Juhász, 2006

Juhász László: *Fehér füzet. Tollas Tibor igazsága*. Antológia, Lakitelek.

Sz. Kovács, 2013

Sz. Kovács Éva: A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965). *Betekintő*, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_2_sz_kovacs.pdf (utolsó letöltés: 2021. május 17.).

Tollas, 1965

Tollas Tibor: Emlékezés egy húsz év előtti karácsonyra. *Nemzetőr*, 160. sz. 5.

Tollas, 1991

Tollas Tibor: *Hazafelé. Válogatott versek*. Antológia, Lakitelek.

Tollas Tibor „igazolása”, 2017

Tollas Tibor „igazolása” a Beszélőből. *Rendszerváltó Archivum*, 4. sz. 57–63.

Unger, 2015a

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. I. rész. Kaiser János és a külső csoport. *Betekintő*, 1. sz.

https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_unger.pdf (utolsó letöltés: 2021. május 17.).

Unger, 2015b

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. II. rész. Az „Aczél”-„Rónai”-„Szirom” Akciócsoport. *Betekintő*, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_unger_o.pdf (utolsó letöltés: 2021. május 17.).

Unger, 2016

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. III. rész. Kérdemesült ügynökök. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_unger.pdf (utolsó letöltés: 2021. május 15.).

==== Internetes hivatkozások ====

Hajnal, 2017

Hajnal Géza: Túlvilági beszélő. Gulyás Gyula és Gulyás János filmje, 1990–1993. <http://igen.hu/2017/05/09/tulvilagi-beszelo/> (utolsó letöltés: 2021. április 15.).

Horák (szerk.), é. n.

Nemzetőr repertórium 1956–1990. Szerkesztette: Horák Mária.

<http://vmek.niif.hu/04400/04459/04459.pdf> (utolsó letöltés: 2021. április 15.).

Ilkei, é. n.

Ilkei Csaba: Újabb titkok derültek ki Ábrányi Aurél rejtélyes hazarablásáról. <http://www.utolag.com/AbranyiAurel.htm> (utolsó letöltés: 2021. június 20.).

Kulcsszavak

=====

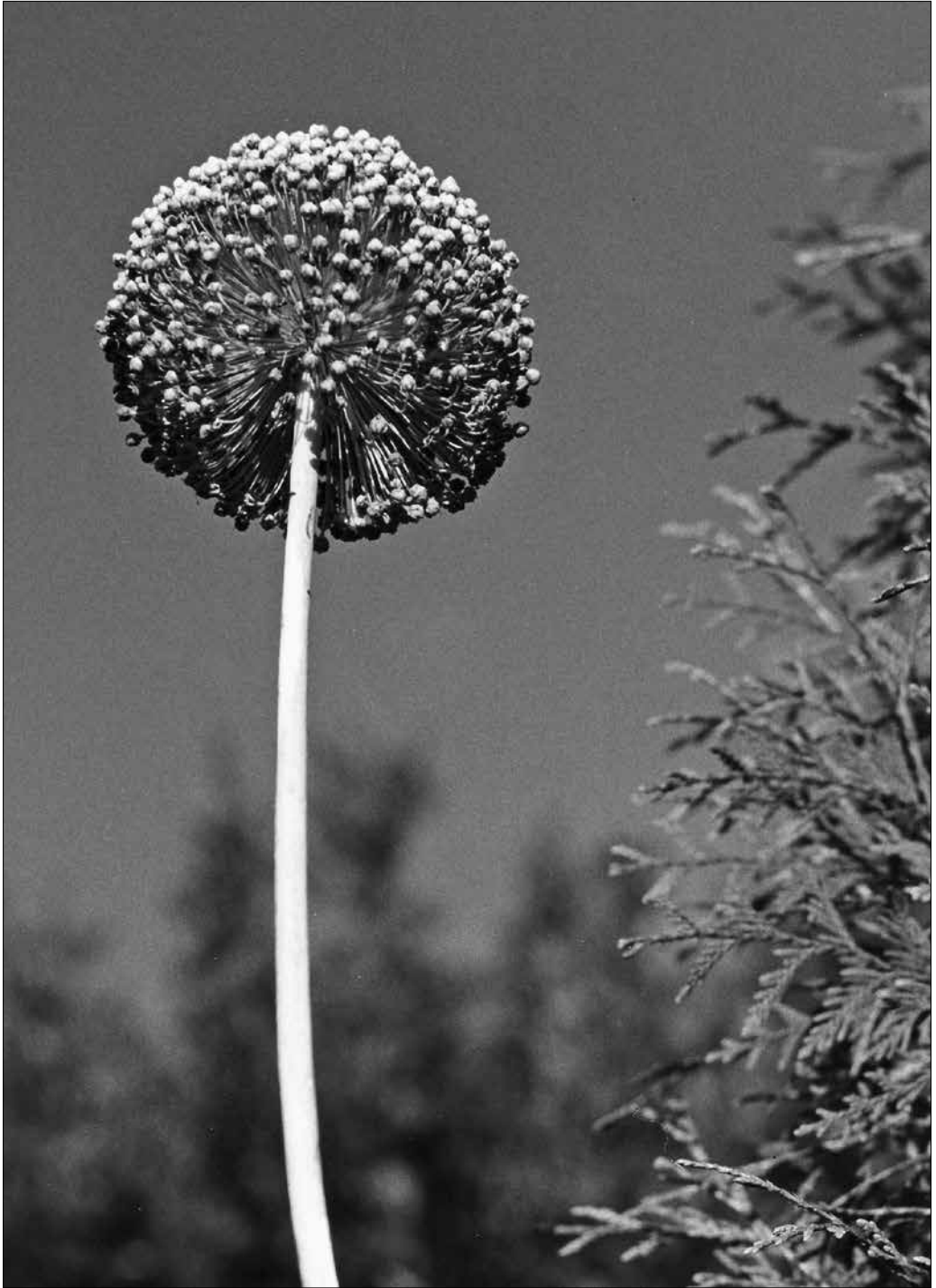
emigráció, értelmiség, hírszerzés

/ “It Isn’t As Painful For The Firm As For Us” /

Burglary attempts into the editorial office of the *Nemzetőr*

Tibor Tollas, as a decisive figure in the Hungarian émigré community, was in the target cross of the Hungarian state security between 1956 and 1989. From among some 200 files in which his name appears, this article focuses only on one particular piece because the procedure described therein was a single case with Tollas, and the case was terminated within the same file. In *Betekintő* several papers have been devoted to the activity of the Hungarian intelligence in Austria from which we know that very often criminals with a good command of German were used to commit burglaries and kidnapping. A team of this kind was used against Tibor Tollas and his newspaper “*Nemzetőr*” when he was living in Vienna. The scenes that would perfectly fit in crime stories as well as burlesque shows can be read in Sándor Aranyosi’s agent files. The series of actions, which lasted for months, eventually failed. Through the presentation of these actions one can gain a better insight into the conditions of the era, the methods used by the state security system as well as the mentality of their staff.

===== *Lips Adrián* =====

/// A „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen

Karády-nosztalgia az 1970-es, 80-as években

Az 1970-es, 1980-as évek nosztalgiahulláma során Karády Katalin második világháború idején keletkezett dalai iránt is feltámadt az érdeklődés. A színésznő filmjeit és dalait Magyarország 1944-es német megszállását követően nemkívánatosnak nyilvánították, őt magát a Gestapo tisztjei letartóztatták és durván megkínozták. Ugyan 1945 után újra felléphetett, a politikai hajsza végül őt is elérte. Mellőzöttsége és szakmai sikertelensége miatt 1951-ben elhagyta Magyarországot. Karády második világháború alatt készült filmjeit már korábban betiltották, disszidálása után a színésznő munkásságát és személyét az 1970-es évekig hallgatás övezte. A Karády-nosztalgiához a Kádár-korszak kultúrpolitikája is hozzájárult a „(be)tiltások” és az elbeszélhetetlenségek fenntartásával, újratermelésével, majd az időről időre történő feloldásával. A legfőbb szerepet utóbbival kapcsolatban a nosztalgiával (kiváltképp a dalokkal) foglalkozó vagy az azokra reagáló alkotóművészek töltötték be. Hogyan és miként járultak hozzá a Karády-dalok reneszánszához a jelenségre reflektáló alkotóművészek? Jelen tanulmányban a Karády-jelenség kialakulásának, majd betiltásának főbb mozzanatait mutatom be, illetve kísérletet teszek annak felvázolására, hogyan jelent meg az 1970-es, 80-as években Karády-dalaival kapcsolatban a „(be)tiltás” és az ellehetetlenítés, illetve az elhallgatás.

=== **„Ne kérdezd, ki voltam”**

Karády Katalinról

Karády (Kanczler) Katalint Egyed Zoltán újságíró fedezte fel 1938-ban. Az amerikai (hollywoodi) tapasztalatokkal rendelkező férfi segédkezett az elvált nő színészi pályán való elindulásában. Ő adta Kanczler Katalin Máriának a Karády művésznevet, és ő vitte el Csathó Kálmánné Aczél Ilonához (Csathó Kálmán színész feleségéhez) színészetet tanulni. Ide mindössze néhány hónapig járt, így nem rendelkezett iskolarendszerű képzés során elsajátított színészi kompetenciákkal. Ez a tény a filmjeiben is látható módon többször nehézséget okozott számára szerepei megformálásában. Karády első

főszerepét az 1939 decemberében a Puskin moziban bemutatott – Zilahy Lajos regénye alapján készült –, Kalmár László rendezte *Halálos tavaszban* játszotta.¹ Hónapokig telt házzal vetítették, ezzel az 1931-es *Hyppolit, a lakáj* és az 1934-es *Meseautó* után a magyar filmgyártás elérkezett a harmadik nagy kasszasikeréhez. A film a későbbi értelmezések szerint „egy kifáradt, hanyatló társadalmi osztály dekadens képviselőjének magánéleti kudarcát, életfeladását mutatta be.”² A férfi főszereplő öngyilkosságával kezdődő, majd lezáruló film segítségével, a hollywoodi minta magyar implementálásával új női identitáskonstrukciót hoztak létre. Karády lett a „vamp”, a „végzet asszonya”, aki elemi erejű szexualitásával meghódította a nézők egy jelentős részét, míg mások szemében a film – ma már legfeljebb sejtelmesnek nevezhető – erotikus jelenetei felháborodást váltottak ki.³ A nem várt sikert követően több magyar filmalkotás főszerepét eljátszotta, ezek közül a színészi játék szempontjából kiemelkedőnek számítanak a *Ne kérdezd, ki voltam* (1941),⁴ az első magyar sci-fiként jegyzett *Szíriusz* (1942)⁵ és a *Külvárosi őrszoba* (1942).⁶

Pályája még felívelő szakaszban volt, amikor 1942. április 14-én tanúként beidézték a VIII. kerületi rendőrkapitányságra a zsidó származású Réti György ügyében. A meghallgatása során kiderült, hogy Réti kezelte az énekesnő magánlevelezését (esenként szerződéses ügyeit is ő intézte), havi 150 pengő fizetésért. Ezért vádat emeltek Karády ellen, és a bíróság az első és a második zsidótörvény alapján bűnösnek találta, mert keresőfoglalkozásban, értelmiségi munkakörben alkalmazta Rétit, akit nem jelentett be. Karádyt ezért 4000 pengőre vagy harmincnapi elzárásra ítélték, a korabeli szélsőjobboldali sajtó csakhamar a „zsidótörvényt kijátszó” Karádyról kezdett el cikkezni.⁷ A színésznő ez év nyarán, vélhetően egy fogadáson⁸ ismerkedett meg Ujszászy István vezérőrnaggyal, akivel először bensőséges barátságot kötött, majd eljegyezték egymást. Ujszászy ezután házassági engedélyért folyamodott Horthy Miklós kormányzóhoz, aki elutasította kérelmét. Ennek ellenére később több alkalommal is együtt jelentek meg a nyilvánosság előtt. Először 1942 októberében, a Magyar Vöröskereszt kolozsvári kívánsághangversenyén. A férfi tábornoki egyenruhában mutatkozott és Karády helyett ő fogadta a helyi fiatalság üdvözlő küldöttségét. Másodjára 1943. december 6-án, a Nemzeti Színház díszelőadásán (Ifj. Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című darabja volt műsoron) a zsidó származású Acsay Lász-

1 = = Kalmár, 1939. Az emblematis filmalkotás lehetséges olvasatairól lásd: Lips, 2016: 84–94.; 2017.

2 = = Balogh–Gyürey–Honffy, 2004: 51.

3 = = Uo.

4 = = Balogh, 1941.

5 = = Hamza, 1942a.

6 = = Hamza, 1942b.

7 = = Kristóf, 1987: 37–42.; Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 172.

8 = = A visszaemlékezések szerint a *Hamvadó cigarettavég* szerzőjének, Hegedűs Tibornak a villájában. Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 172.

lóné Székely Lujza operaénekesnő és Jávorné Landesmann Olga (Jávor Pál felesége) társaságában.

Kapcsolatuk heves ellenérzéseket váltott ki az antiszemita csoportosulások és a katonai vezetés körében egyaránt, így különböző mendemondák kezdtek terjedni kettejük politikai szerepvállalásáról. Kádár Gyula vezérkari ezredes, Ujszászy közeli munkatársa azt írta erről: „Százvezrek szenvednek: ez a közvélemény kihívása, a jóízlés ellen való. Sokan hitték, hogy Ujszászyt Karády »térítette meg«, az ő hatására lett »antifasiszta«. Ez mese. Karádynak semmiféle politikai meggyőződése nem volt. Az igaz, hogy a jobboldaliak szemében vörös posztó volt, de szerénytelensége és magánélete miatt a baloldaliak sem tisztelték.”⁹ Annyi bizonyos, hogy Ujszászy 1942. július 1-jétől az Államvédelmi Központ vezetőjeként a magyar hírszerzés és kémelhárítás koordinálásáért felelt.¹⁰ Kinevezését követően együttműködött a Külügyminisztérium „kiugrási” csoportjával, Ghyczy Jenővel, Szentmiklóssy Andorral és Szegedy-Maszák Aladárral.¹¹ Magyarország német megszállását (1944. március 19.) követően a Karádyhoz köthető művészeti alkotásokat fokozatosan háttérbe szorították: nem volt többé szükség az 1939-ben létrehozott, amerikai típusú – üzleti sikereket biztosító – női identitáskonstrukcióra (sem). 1944. április 5-én mutatták be *Machita*¹² című filmjét, amelyben egy kémnőt alakított. Karády személye és a kémnő-szerep között a nézők könnyedén hasonlóságokat fedezhettek fel, mivel a színésznő (színészi előképzettségének hiánya ellenére) továbbra is mély átéléssel alakította szerepeit. A hasonlóság felfedezését erősíthette az is, hogy a filmet 1945. március 19-ig (tehát a Magyarország német megszállását követő egy évben) összesen 5–6 alkalommal vetítették a mozik.

1944. április 17-én a Gestapo ellenséges tevékenység vádjával, Ujszászy Istvánnal és dr. Földi Mihálynéval együtt, letartóztatta Karádyt. Három hónapon keresztül vallatták, kínozták, éhezettették, még a fogait is kiverték: „*A Zrínyi utcai főkapitányságon át a Gestapo börtönébe hurcolták az április 17-én éjszaka letartóztatott Karády Katalint. A kor sokat ünnepelt színésznője, filmsztárja Ujszászy István vezérőrnagy barátnője volt. Fogva tartásának indoka valószínűleg ez a kapcsolat lehetett, de Karádyt zsidók támogatása, mentése miatt is elfoghatták. A Gestapo Melinda úti bázisán rádióadó birtoklásával és kémkedéssel gyanúsították, bántalmazták. A Gyorskocsi utcában a poloskás, fapriccses 525-ös számú zárkában raboskodott*” – írta Szita Szabolcs.¹³ A színésznő eltűnéséről a Hunnia Filmgyár Rt. április 19-i igazgatósági ülésének jegyzőkönyve is beszámolt: „...a film [Gazdátlan asszony¹⁴] főszereplőnője, Karády Katalin hivatalos nyelven szólva eltűnt. Kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatban úgy a filmgyártó vállalatnak, mint a Hunniának elhatározásra kell jutnia, mert a filmnek kb. 40 %-a készen van,

9 = = Kádár, 1978: 504.

10 = = Szita, 2006: 11–12.

11 = = Sipos, 2002: 28.

12 = = Rodriguez, 1943.

13 = = Szita, 2014: 126–127.

14 = = Sipos, 1944.

és ebben Karády körülbelül 5–6 napi teljes munkát jelentő szerepet lejátszott. Miután számítani sem lehet arra, hogy Karády a felvételek céljaira mikor áll rendelkezésre, de azonfelül időközben batósági szelíd nyomásra az összes Karády-filmek játszását is be-
szüntették [láthattuk, ez alól a Machita kivételt képezett], leghelyesebb azon gondol-
kodni, hogy a filmet új szereplővel kell folytatni, illetve a Karádyval felvett részeket
megismételni. Az elgondolás az, hogy Karády helyett a főszerepet Simor Erzsi játsz-
ná.”¹⁵ A *Gazdátlan asszonyt* valóban Simor Erzsivel fejezték be.

Ujszászy „október elején közvetített az ellenálló baloldali Magyar Front, valamint
Horthy és fia között a fegyverszüneti kísérletet előkészítő tárgyalásokon.”¹⁶ Az Ujszászy
és Kovács Imre (a Nemzeti Parasztpárt vezetőségének tagja, a Magyar Front képvise-
lője) közötti kapcsolatfelvételt vélhetően Karády Katalin révén került sor.¹⁷ A szí-
nésznőt az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvételt követően a legkeresettebb szemé-
lyek között tartották nyilván.¹⁸ Decemberben, Budapest ostromának kezdete előtt
a nyilasok megtalálták a Galamb utca 7. szám alatti ház legfelső emeletén, elhurcol-
ták, később azonban sikerült megszöknie. Gömöri János visszaemlékezései szerint
„1944 telén, a nyilas uralom idején megmentett mintegy húsz zsidó gyermekből álló
csoportot [köztük Gömörit is], amelyet a nyilasok a Duna-partra vittek, hogy a folyóba
lőjék őket. Megvesztegette a nyilas kísérőket, majd a gyermekeket saját városmajori
villájába vitte. [...] Miután a főváros felszabadult, Karády megkereste a gyermekek
életben maradt rokonait, hogy egyesítse a családokat.”¹⁹

A részleges ellehetetlenítés ellenére 1945 után még három film készült Karády
főszereplésével: a *Betlehemi királyok*²⁰ (bemutató: 1947. december 25.) és a *Hangod
elkísér*²¹ című (nem mutatták be) rövidfilmek, valamint a *Forró mezők*²² (bemutató:
1949. március 26.) című Móricz-adaptáció. Utóbbiban a színésznő már nem egy „vam-
pot”, egy „végzet asszonyát”, hanem egy bántalmazott, megtört feleséget alakított.

15 = = Sándor, 1997: 212.

16 = = Sipos, 2002: 29.

17 = = Azért, mert felvették a kapcsolatot a Magyarországgal hadban álló angolszász
hatalmak küldötteivel, hogy különbéket készítsenek elő, Ujszászyt, valamint Baj-
nóczy Józsefet, Kádár Gyulát és Kern Károlyt perbe fogták, ám az 1944. október 13-
án és 14-én sorra került bírósági tárgyaláson mindannyiukat felmentették. Ujszászy
a nyilas hatalomátvétel után elmenekült, majd 1945. február 5-én megadta magát
a szovjet csapatoknak; a Belügyi Népbiztosság (NKVD) letartóztatta, és a Szovje-
tunióba hurcolták. 1946-ban háborús bűnösként átadták Magyarországnak, ahol
Fekete Iván álnéven raboskodott, az augusztus 19. és szeptember 18. közötti elhú-
zódó kihallgatását Péter Gábor, a politikai rendőrség első számú vezetője végezte.
Szita, 2006: 24–27.

18 = = Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 184.

19 = = Frojimovics–Molnár (szerk.), 2009: 204.; Gajdó et al., 2016: 42.

20 = = Kertész, 1944.

21 = = Pacséry, 1944.

22 = = Apáthy, 1948.

A történet végén a női főszereplő a folyóba ugorva öngyilkos lesz – álláspontom szerint ez olyan, mintha a Karády által korábban megformált, ám időközben idejétmúlt „végzet asszonya” nőtípus rituális, filmes öngyilkosságáról lenne szó, amelynek eredményeképpen (reflektálva a *Valamit visz a víz*²³ nőábrázolására) a csábító, szenvedélyes nő újra egygé válik a vízzel, és elmerül. A Karády-filmek nőtípusaival szemben az 1945 utáni magyar filmgyártás eszményképe a munkásnő (a gyári élmunkásnő, a traktoros lány stb.) lett.

= = = „**Ez lett a veszünk, mind a kettőnk veszte...**”

A Karády-jelenség: a „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen

A Horthy-korszakban a legfontosabb művészetpolitikai törekvés a „nemzeti”-nek nevezett identitás erősítése volt. Emellett vagy ezzel párhuzamosan, a kultúrpolitikai iránnyal némiképp ellentétesen, a tömegízlést figyelembe véve alakult ki a hollywoodi mintákat is áttemelő magyar sztárrendszer. Kezdetben a férfi főszereplők voltak hangsúlyosak, a nők jelentősége az 1930-as évek második felétől növekedett meg.²⁴ A hollywoodi „vamp” és a „végzet asszonya” magyarországi változatát Karády segítségével hozták létre.²⁵ A háborús traumák, egy nő privát és nyilvános megjelenésének keveredései, a legtöbbször el nem játszható, át nem adható, a korabeli filmgyártásban nehezen megvalósítható szerepkörök, a színésznő küzdelme a filmvászonon (a szereppel és saját magával), az összerendezés a legapróbb emberi érintéstől²⁶ mind-mind az 1939-ben létrehozott Karády-jelenség részét képezték.

Bajor Gizi színésznő még 1938-ban, Hankiss Ágnes pszichológus pedig egy későbbi időszakban nemzetközi elődjével hasonlította össze a pályáján elinduló színésznőt. Bajor Marlene Dietrichre utalt Karády kapcsán: „*Az a fajtájú női típus, amely még magyar színpadon nem is volt. Százszázalékosan és legelsősorban az van meg benne, amit szerintem Hollywoodban Marlene Dietrichből szerettek volna kicsiholni. [...] Titokzatos, rejtélyes, izgató az egész lénye. [...] Bestia típus, halálsugár és szívárvány, mert minden fantasztikus és örvénylő, veszett és megható káprázása mellett gyerekes is, szóval a Nő... Lehet, hogy nem mindenki fogja szeretni, de mindenki pukkadva fogja*

23 = = Zilahy, 1943.

24 = = Skaper, 2008.

25 = = Korábban Szelezcky Zitával is próbálkoztak az 50. magyar hangosfilmben, a *Méltóságos kisasszonyban* (Balogh, 1936), de a női identitáskonstrukció kidolgozása és megvalósítása szertelen volt: a filmalkotás megbukott.

26 = = Karády „*egy vamp, aki közben olyan, mint a riadt őz, az elsodort élet féltett gyermeke*”. Szemadám, 1990: 61–63. „*Az atyai brutalitás bizonyos félelmet és viszolygást alakított ki benne a férfinem iránt. [...] Az apa nyomorító emléke társtalanná s a tudat mélyrétegeiben kétségektől, félelmektől hemzsegő vesszőfutásá tette az életét. A legforróbb ölelés közben is didergett..., de talán ez vált, rejtélyeket, tragédiákat sejtető különös művészetének legmélyebbbről feltörő forrásává.*” Pusztaszeri, 2008: 34.

megnézni, a férfiak pedig örjöngeni fognak érte. A legnagyobb jövőt jósolom neki.”²⁷ Hankiss Susan Sontag írónak, filmrendezőnek és aktivistának a „cikiről” (camp) írt tanulmánya alapján párhuzamot vont a svéd Greta Garbo és a magyar Karády között: „Karádyra is igaz, amit Sontag Garbóról állapít meg: színjátékának üressége és mes-terkéltsége éppúgy hozzátartozik – »nem az, ami« jellegénél fogva éppolyan gyönyör-ködtető –, mint Garbóhoz a magáé. Boszorkányos nőiességéről híres, de közben szögletes a testalkata, darabos a mozgása, férfi méretű a lába, férfiasan mély a hangja, és legen-dák keringenek biszexualitásáról.”²⁸

Az 1930-as, 40-es évek filmalkotásainak egyik jellegzetes eleme – a hollywoodi minta implementálása mellett – a dalbetét volt. A filmkészítők ennek segítségével, alkotóművészi formában reflektáltak a férfiak és a nők közötti emberi kapcsolatok általános kérdéseire, az első és a második világháború aktuális történéseire, következményeire. Például a trianoni trauma kapcsán megemlíthető a *Bercsényi huszárok*,²⁹ vagy a fronton harcoló katonákkal kapcsolatban (direkt módon vagy áttételes for-mában) a *Halálos tavasz*, a *Hangod elkísér*³⁰ és a *Valahol Oroszországban*³¹ című fil-mek. A dalbetétekben voltaképpen elbeszélhetővé, elénekelhetővé vált az elbeszélhe-tetlen. Legtöbbször a férfi és a nő főszereplők (később a mellékszereplők is) külön-külön vagy együtt elénekeltek egy-egy dalt, amelyek nem minden esetben kapcsolód-tak következetesen a cselekményhez. A hatás felerősítése érdekében a filmkészítők egyfajta voyeur-effektus³² segítségével hozták közelebb a nézőkhöz az éneklő sze-replőket: jellemző volt az éneklés közben érzelmeket kifejező arcok közelikkel és erős megvilágítással történő kiemelése. Ugyanez az effektus a közelítés mellett az eltávo-lításra is lehetőséget adott: a túljátszott és ezáltal át nem élhető arckifejezések vissza-tetszést keltettek.

A dalok szövegei úgynevezett daloslapokon is megjelentek, amelyeken többnyire az azt éneklők művészi fényképei is helyet kaptak. A filmekben elhangzó slágereket a rádiók rendszeresen játszották, és hanglemezek formájában is sokszorosították. Az üzleti érdekek mellett a dalbetéteknek kultúraközvetítő és identitásépítő (elsősor-ban a már említett nemzeti identitást erősítő) szerepük is volt. A zeneszerzők és szö-vegírók gyakran dolgoztak fel operettek, versek. Például a *Halálos tavasz* *Ez lett a vesztünk* című dalbetéte Nadányi Zoltán *Ezüsthálóval foglak* című versének átírata. A Karádyval forgatott húsz nagyjátékfilmben és négy rövidfilmben összesen 52 fősze-

27 == Egyed, 1938: 24. Vö. Gajdó et al., 2016: 13.

28 == Hankiss, 1984. Vö. Gajdó et al., 2016: 49.

29 == Szlatinay, 1939.

30 == Pacséry, 1944.

31 == Bán F., 1942.

32 == A voyeurizmus fogalmáról és a voyeur-effektusról lásd Lips, 2016: 84–94.

replői dalbetét és 34 főszereplői dal szerepelt.³³ Az előadott számok címei érzékletesen keretbe foglalták a Karády-féle elbeszélhetetlen és feloldhatatlan magányt és az elérhetetlen boldogság utáni vágyakozást közvetítő, már-már sorsszerű életérzést.³⁴ Ezek közül a *Betlehemi királyok*, a *Gaudeamus igitur (De brevitare vitae)* és a *Jó, ha szól a rádió* nem tekinthetők tipikus Karády-dalnak. *Az első* József Attila azonos című költeményének átírata, a második egy ma is népszerű ballagási, a harmadik pedig egy táncos, vidám hangulatú szerzemény.

A színésznő emblematikus szerepeit és dalait azonban később sem feledte el a közönség: „*A negyvenes, ötvenes, hatvanas évek legjelentősebb, még életben lévő slágerszerzőinek (például Gyöngy Pál, Horváth Jenő, Fényes Szabolcs) műveiből összeállított első válogatások már a hetvenes években megjelentek, és az érdeklődő közönség az évtized végétől még az olyan, politikai okokból sokáig nemkívánatos előadókat is újra meghallgathatta, mint az országot 1950-ben [valójában 1951-ben] örökre elhagyó Karády Katalin.*”³⁵ Az emigrációban többször is fellépett dalaival, például 1969. január 11-én az *Ez lett a vesztünk* című slágert adta elő a New York-i magyar jogászbál meglepetésvendégeként. 1969. június 29-én Karády-dalokat idéztek meg Polgár Tibor zeneszerző zongorakíséréssel a clevelandi Public Music Hallban.³⁶ 1969. szeptember 1-jén hazatelepülési szándékkal Karády felvette a kapcsolatot a Magyar Külügyminisztériummal, de végül meggondolta magát, és a hazaútra nem került sor.³⁷ Mindközben a Hazám Records, a Hungaria Univerzális és a B&F Records kiadók nagy sikerrel forgalmazták dalait az emigrációs magyar közösségben.³⁸

33 = = A nagyjátékfilmek és rövidfilmek elemzését és a dalbetétek, dalok statisztikáját a *Női sorsokba fordult történelem* című, védésre benyújtott doktori értekezésemben (Lips, 2021) ismertettem.

34 = = *Ez lett a vesztünk; Nincs vége még; Gyűlölöm a vadvirágos rétet; A szívemben titokban; Mit bánom én; Ne kérdezd, ki voltam; Te vagy a bálvány; Mindig az a perc; Jó éjt, drága kis hadnagyom; Valahol Oroszországban; Gondola-dal; Szeretnék valamit kérni; Egy szédült pillanat; Vannak pillanatok; Jó a rosszat elfeledni; Szomjas a szám; Várlak; Gyere cigány vélem a rózsámhoz; Miért szeretlek úgy; Nem számít többé semmi nekem; Gaudeamus igitur (De brevitare vitae); Hazudj, ha kérdezem...; Búcsúzom magától...; Nincs kegyelem; Jó, ha szól a rádió; Május éjszakán; Veled szeretnék boldog lenni; Szeretlek, mint...; Hívj; Te akartad, hogy így legyen; Gondolsz-e rám?; Tudok egy dalt; Betlehemi királyok és Hangod elkísér.*

35 = = Ignác, 2020: 171. Karády 1951. február 19-én Lantos Olivérrel, Mohácsi Ilonával és egy nardai nővel együtt hagyta el Magyarországot. Gajdó et al., 2016: 200.; Pusztaszeri, 2008: 274.

36 = = Az 1970-es Los Angeles-i és az 1971-es New York-i fellépéseit követően többé nem lépett fel. Gajdó et al., 2016: 208.

37 = = Uo. 204–206.

38 = = Karády–Lantos–Sárdy, 1960; Karády, 1962; 1965a; 1965b; 1969; 1970.

= = = Honvágy az időben A Karády-nosztalgia

Az 1950-es évek kultúrpolitikájának meghatározó, nosztalgiára építő mozzanata Páger Antal forradalom előtti, 1956-os hazatérésének megszervezése és lebonyolítása volt. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dossziéból kiderül, hogy a színész visszakapta budapesti, Tamás utcai lakását, nyugdíját folytatólagossá tették, csomagjai szállításánál teljes vámmentességben részesült stb.³⁹ A forradalom utáni kultúrpolitika is hasonló eszközökhöz nyúlt, csak jóval kiterjedtebb módon.

A leginkább Aczél György nevéhez fűződő, a híres 3 T-n – támogatás, tűrés, tiltás – alapuló kultúrpolitika kialakulásában számos tényező játszott közre, mint például az 1956-os forradalom utáni átrendeződés és az ideológiai elmozdulás (a kulturális életben megjelenhettek a nem szocialista értékek is).⁴⁰ 1957. augusztus 6-án születtek meg a nevezetes TTT első irányelvei, amelyek az e napon tárgyalt előterjesztésben szerepeltek. *„Másfél évi fogalmazás és társadalmi tesztelés után végül 1958. július 25-i keltezéssel, »Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei« címmel jelent meg a központi bizottsági határozat végleges dokumentuma, amelytől a közemlékezet a TTT-elvek eredetételi.”*⁴¹ *„Támogatott műnek a »pártos« és »szocialista realista«, türtnek a nem marxista, de a marxizmussal nyíltan nem polemizáló, és tiltottnak a politikailag félreérthetetlenül antimarxista és rendszerellenes alkotások számítottak.”*⁴² A támogatott, türt, tiltott mű kategóriái a második világháború kezdete óta folyamatosan működő (be)tiltásokra és a művészek ellehetetlenítésére emlékeztette a magyar társadalmat. Így a háttérben elindult a küzdelem *„egy nyitottabb, értékérzékenyebb művelődéspolitikáért, a könyvkiadás, a filmgyártás, a színházművészet megújításáért, a klasszikus világkultúra hazai ismertségében és a nemzeti műveltségben mutatkozó fehér foltok csökkentéséért.”*⁴³

A populáris zene hagyományos műfajai: az operett, a cigányzene és a magyar nóta megőrizték népszerűségüket, amit az 1971-ben bemutatott *Csárdáskirálynő*⁴⁴ sikere is bizonyított.⁴⁵ Emellett az évtized legkiemelkedőbb filmalkotása a *Fekete gyémántok*⁴⁶ című Jókai-adaptáció volt, amelynek korábbi, 1938-as feldolgozása Jávor Pál és Szelezky Zita főszereplésével készült el. Míg a film 1938-ban gyártott változata a Horthy-korszak, addig az 1976-ban forgatott verzió a Kádár-korszak magyarságotematikájú (tehát a magyar nemzeti identitást erősítő) alkotásai közé sorolható. Ugyanígy kultúrpolitikai célú, identitásközvetítő párhuzamokat lehet felfedezni

39 == ÁBTL 3.2.4. K–587.

40 == T. Kiss, 2002: 29.

41 == Eörsi, 2008: 75. Vö. Révész, 1997: 82.

42 == Romsics, 2000: 495.

43 == Agárdi, 1995: 128.

44 == Szinetár, 1971.

45 == Romsics, 2000: 501.

46 == Várkonyi, 1976.

a Karády főszereplésével 1948-ban készült, illetve az 1979-ben gyártott *Forró mezők*⁴⁷ című Móricz-adaptációk között.

Magyarországon az 1970-es évek második felétől feltámadt az érdeklődés Karády Katalin és dalai iránt. A Karády-nosztalgia vagy -reneszánsz széles körű, országsszerte történő elterjedését elősegítette a Sándor Pál *Szabadíts meg a gonosztól* című filmjében (1978) elhangzott *Mindig az perc*, valamint a Szabó István *Bizalom* című alkotásában (1979) többször is felcsendülő *Gyűlölöm a vadvirágos rétet* című dal. 1979-ben – a Karády iránti nagy érdeklődésre való tekintettel – Vas Gábor válogatásában, a Zeneműkiadó gondozásában kiadták Karády Katalin legkedvesebb dalainak kottáit,⁴⁸ valamint a legtöbb szerzemény 1979-ben nagylemezen is megjelent.⁴⁹ Ez utóbbit a „*Hungaroton közlése alapján 1992-ig 479 ezer példányban értékesítették. Ezzel akkor és jó eséllyel azóta is a negyedik legkelendőbb magyar nagylemez.*”⁵⁰ Az óriási üzleti sikernek köszönhetően később, 1982-ben, 1984-ben és 1986-ban is adtak ki Karády-lemezeket.⁵¹ A hazai kották és lemezek jogdíjából származó bevételeket Karády az Ódry Árpád és a Jászai Mari Színészotthon támogatására ajánlotta fel.⁵²

A lemez megjelenésével egy időben, 1979–1980-ban újból vetítették a *Halálos tavaszt* is. A filmet heti három előadásban 77 ezer néző látta, és a nem várt siker eredményeképpen felkérték Bíró Gyulát annak hatásvizsgálatára. A szerző munkája során arra jutott, hogy a magyar társadalmi és kulturális élet változásai (tehát jelen tanulmány kapcsán a támogatás, tűrés, tiltás rendszerének lassan kibontakozó hatása, a magyarság-tematika közvetítése) nemcsak a nosztalgiahullám magyarországi elterjedésére teremtettek lehetőséget, hanem arra is, hogy egy sorsszerű életérzést tükröző film újra tömegsiker legyen.⁵³ Kelecsényi László író és filmtörténész szerint sokatmondó a sikerfilm és a második világháborús katasztrófa összekapcsolhatóságának lehetősége: ebben az értelmezésben sok magyarnak Jávor Pál öngyilkossága azt is jelenthette, hogy a háborúban harcoló férfiak a film hőiséhez hasonlóan kvázi önkéntesül vetettek véget kudarcba fúló életüknek.⁵⁴ Nemeskürty István író, irodalom- és filmtörténész úgy vélte, hogy az individualista sztárrendszer jegyében feltámadt

47 = = Hajdufy, 1979.

48 = = Vas, 1979.

49 = = Karády, 1979. (A oldal: *Gyűlölöm a vadvirágos rétet; Hamvadó cigarettavég; Húnyd be a szemed és gondolj rám; Hiába menekülsz, hiába futsz; Mindig az a perc a legszebb; Ez lett a vesztünk; Ne kérdezd, ki voltam; A kettőnk életét; Ezt a nagy szerelmet. B oldal: Álltam a hídon; Száz vágy muzsikál most az éjben; Ilyennek képzeltelek mindig; Jóéjt Budapest!; Katyusa – Orosz Dal; Gyévuska – Orosz Dal; Veled szeretnék boldog lenni; Fogadj el engem; Egy szédült pillanat.) A dalok címeinél többször is a hosszabb változatot alkalmazták.*

50 = = Jávorszky–Sebők, 2019: 12.

51 = = Karády, 1982; 1984; 1986.

52 = = Gajdó et al., 2016: 209.

53 = = Bíró, 1980.

54 = = Kelecsényi, 1983.

a háborús szellemiségtől és hangulattól való szabadulás szüksége is. A nézők így a történet révén a magánélet érzélgős, privát régióiba vonulhattak vissza.⁵⁵ A sorsszerű életérzés kapcsán a néző párhuzamot vonhatott a filmben ábrázolt szerelmi bánat, a feloldhatatlan magány, a háborús veszteségek, valamint a „(be)tiltott”-nak érzett múlt és a saját élete között.

Kelecsényi László úgy látta: „Nyilvánvaló, hogy a több tízezer filmnéző és a több százezer lemezhallgató nem a Horthy-rendszert kívánta vissza az érdeklődésével. [...] A nosztalgia érzelmi viszony a múlthoz, nem tudatos, s főképp nem tudományos. [...] A feldolgozatlanul megtagadott és »betiltott« múlt visszatér, még ha nem tudatos, és sokak számára nem kívánatos.”⁵⁶ A Karády-nosztalgiára és a Karády-jelenségre a televízióban, a moziban és a színházban különböző módon reagáltak az alkotóművészek. A televízióban 1977-ben, a *Csak a derű óráit számolom...* című műsorban Esztergályos Cecília elénekelt a *Hiába menekülsz, a Tudom, hogy vársz, az Ezt a nagy szerelmet tőled kaptam én* és a *Nem szabad* szerzeményeket.⁵⁷ A mozikban vetített filmek közül az 1978-ban készült *Szabadíts meg a gonosztól* 1944-ben játszódott, amelyben a korabeli átlagemberek groteszk kálváriájának lehettünk tanúi.⁵⁸ A filmben felcsendülő *Mindig az a perc* újrafelfedezését követően a dalt Cserhádi Zsuzsa is elénekelt,⁵⁹ aki vélhetően saját korabeli nehéz életkörülményeit és a be nem teljesült, igazi nagy karrier utáni vágyát vagy egyszerűen egy szerelmi bánatát idézte meg a szerzemény refrénjének segítségével („*Mindig az a perc a legszebb perc, mit meg nem ad az élet...*”). A *Bizalomban* szintén a második világháború időszakát és atmoszféráját idézte meg a rendező (Szabó István), filmjében két egymás mellé sodródott ember kezdetben kényszerű, majd fokról fokra megváltozó viszonyát mutatta be.⁶⁰ Ugyanebben az évben láthatták a nézők Jeles András *A kis Valentino* című filmjét, amely nem a múlt, hanem a jelen, „*a Kádár-rendszer elbeszélhetlenségének, illetve eljátszhatatlanságának a művészi kérdését vetette fel.*”⁶¹ Vélhetően a rendszerben uralkodó hallgatási kényszerre,⁶² a bánat feldolgozhatatlanságára reflektált Dobos

55 == Nemeskürty, 1983.

56 == Kelecsényi, 2020: 115–116.

57 == Esztergályos, 1977.

58 == Baski, é. n.

59 == Cserhádi, 1981.

60 == Varga, 2003.

61 == György, 2005: 70.

62 == A Kádár-korszak láthatatlanná tette az antiszemitizmust, de elbeszélhetlenné vált a 2. magyar hadsereg sorsa is. György, 2005. Utóbbi kapcsán kivételnek számított Sára Sándor *Pergőtűz I–V.* című dokumentumfilmje, amely őszintén mondta el, hogy mi történt a magyar katonákkal a hazájuktól több ezer kilométerre fekvő Don-kanyarban. A televíziós vetítés már problémákba ütközött: szovjet nyomásra Kádár János számon kérte a Magyar Televízió igazgatóját, mégis hogyan tűzhették műsorra a krónikát, legvégül azonban betiltás helyett cenzúrázták, és a vágást követően 17 részt adtak le belőle, majd végleg levették a műsorról. Soós, é. n.

Attila szerzeménye – A bánatomat nem mondhatom el – is, amelyet Mary Zsuzsi énekelt hanglemeze,⁶³ noha a dal alkotóművészi szempontból a sosem múló szerelmi bánatot helyezte a középpontba. Mindez a nosztalgikusan felidézett Karády-jelenség melankolikus hangulatához is illett.

Jobba Gabi színésznő *Nosztalgia – Ez lett a vesztünk* című Karády-estjének bemutatójára a Várszínházban, 1979 decemberében került sor. Rajk András kritikus szerint „*a művésznő prózai egyéniségnek, sanzonénekesnek, a gesztus-mimika-mozgás művészenek egyaránt kivételes. Mindez azonban csak példás kitartásával és intelligenciájával teszi őt – legalábbis ettől a műsortól kezdve – jó színészből nagy színésszé.*” A Várszínházban valószínűleg azzal számoltak, hogy lehetőség nyílhat az előadás után Karády lemezeinek terjesztésére is, amelynek megvalósítása nem aratott osztatlan sikert. Rajk András magasztaló észrevételei mellett azt tanácsolta a színésznőnek, hogy „*hagyja el ennek a választékos ízléssel lezárt műsornak a végéről azt, ami nem oda való (lemezosztogatás). Nagy kár, hogy hagyta magát rábeszélni.*”⁶⁴ Apáti Miklós kritikus szerint pedig Jobba „*szerencsés kézzel válogatta műsorát, szerkezet, koncepciója (poszt-koncepciója) jól látható és követhető. Énektudása, személyes varázsa nem tudom, hogy vetekszik-e Karády Katalinéval – utóbbit nem láttam »előben«, nem is tudok nosztalgiával gondolni rá.*”⁶⁵ A színésznő később tragikus módon öngyilkos lett, Tóth Eszter Zsófia történész szerint „*hatalmas csillaga volt a Kádár-rendszernek, Aczél egyik kedvenc írója, Gyurkó László is támogatta, valamint az az Erdős Péter, akinek az egyik kedvese volt. Mégis öngyilkos lett, tragikusan fiatalon, mindössze harminchat évesen.* »Nincs több erőm ezzel a lelki nyomorúsággal élni és nem akarok tovább senkinek a terhére lenni« – írta utolsó levelében.”⁶⁶ A Karády-jelenség melankolikus hangulata, a szerelmi bánat (a feloldhatatlan magány érzése) és a tragikus sorsszemlélet vélhetően átragadhatott a témát dalokon keresztül, alkotóművészi módon feldolgozó színésznőre. Mintha csak Karády sorstörését vagy a Karády-féle nőtípusnak a filmművészeti alkotásokból történt „kiírását” reprodukálta volna tragikus öngyilkosságával.

A következő évben Almási Éva színésznő a *Teleferében* – az *Ez lett a vesztünk*, a *Halálos tavasz* emblematisztikus dallamára – felidézte Nadányi Zoltán *Ezüsthálóval foglak* című versét.⁶⁷ Szintén 1980-ban Mészáros Márta filmjében, az *Örökségben* elhangzott a *Száz vágy muzsikál* című Karády-dal.⁶⁸ A film az 1940-es évek törekeny, bántalmazott nőtípusát mutatta be, alkotóművészi középpontjába a korabeli nők életének bensőséges kérdéseit – például a gyermekvállalást – helyezte. Emellett lehe-

63 == Dobos–Mary, 1968.

64 == Rajk, 1979.

65 == Apáti, 1980.

66 == Tóth, 2021.

67 == Almási, 1980.

68 == Mészáros, 1980.

tőség nyílt a Karády-nőtípus, a „vamp”, a „végzet asszonya” paródiájára is; a film főcímdalát (*Sohase mondd*) Hernádi Judit adta elő.⁶⁹ Ezzel az 1930-as, 40-es évek korszakán túl az időszakban használt filmnyelvet és alkotóművészeti eszközöket is megidéztek. Ezen kívül is voltak olyanok, akik a karikatúra és a paródia eszközeivel közelítettek a Karády-jelenséghez, mint például Cseh Tamás és Bereményi Géza a *Tábori lap Karády Katalinnak* című dallal, amely a *Valahol Oroszországban* című dalra és ezáltal a doni katasztrófára reflektált.⁷⁰ Vagy Koós János, aki 1983-ban Karádynak öltözve, a *Tudom, hogy vársz* című, óriásméretben kinyomtatott daloslapot lengetve vonult az 1983-as Színészek–Újságírók Rangadón, majd az 1988-as Színházibuliban – ugyancsak beöltözve – elénekelt a *Valahol Oroszországban* átírt, a *Hamvadó cigarettavég* és a *Tudom, hogy vársz* pontatlanul megtanult változatait.⁷¹ A Fészek Klub 1987-es szilveszteri Szín-házibuliján Bencze Ilona, Faragó Vera, Hernádi Judit, Kánya Kata, Kishonti Ildikó, Tordai Teri és Vitray Tamás részben átírt Karády-dalokat (*Hiába menekülsz, A kettőnk életét, Gyűlölöm a vadvirágos rétet, Ezt a nagy szerelmet, A szívem megdobban, Mindig az a perc, Nincs kegyelem*) énekeltek.⁷²

Voltak azonban olyanok is, akik kritikusan közelítettek a Karády-nosztalgiához. Árkus József újságíró így fogalmazott: „Amennyire vissza tudok emlékezni, akkoriban nemcsak a művésznő hangja búgott, hanem a légiriadót jelző sziréna is, nemcsak a hamvadó cigarettavég égett végig, hanem egy csomó lakóház is, az ilyesmikre pedig az ember nehezen gondol meghatott nosztalgiával.”⁷³ Hankiss Ágnes szerint a „Karády-lemez megjelenését sokan azért fogadták olyan nagy örömmel, mert úgy érezték, hogy Karády »rehabilitálása« felold, felszabadít valamit a »betiltott« múltból. Karády személye ugyanis az egyik szimbolikus hordozója volt a »betiltott« múlt-hoz kapcsolódó méltánytalanság-érzetnek – szoros összefüggésben azzal a már említett ténnyel, hogy Karády »hivatalos« megítélését nagyon sokan elfogultnak, következtelennek és ezért méltánytalannak érezték.”⁷⁴ Ezzel kapcsolatban megemlíthető, hogy a *Nők Lapja* szerkesztősége valóban sok olyan olvasói levelet és telefonhívást kapott, amelyben a színésznő rehabilitálását követelték.⁷⁵ Sebők János újságíró szerint – aki felfedte a korabeli kultúrpolitika üzleti célú, nyereségérdekelte szemléletét is – a Kádár-korszakban tapasztalható társadalmi „nosztalgiagigény” kihasználása

69 == A dal később a színésznő saját lemezén is megjelent: Hernádi, 1982.

70 == Cseh, 1979.

71 == Részlet a *Valahol Oroszországban* átíratából: „Üzenet jött messze-messze földről, halvány légipostai levél. Lemezgyár, a Hungaroton írta, minden szava őszintén beszél. Sokkal jobban szeretlek, mint máskor. Lemezgyűjtők emlegetnek százszor, valahol Magyarországon, valahol Magyarországon. Arra gondolok, a cigaretta még jó és Karádynak a lángja mégsem hamvadó...” Koós, 1988.

72 == Bencze–Faragó–Hernádi–Kánya–Kishonti–Tordai–Vitray, 1987.

73 == Árkus, 1979.

74 == Hankiss, 1981: 62.

75 == Tóth, 2020.

1. kép. Koós János Karády Katalinnak öltözve az 1983-as Színészek–Újságírók Rangadón, mögötte Csongrádi Kata, a háttérben a Stúdió 11⁷⁶

jövedelmező üzleti vállalkozásnak minősült. Elég csak Cseh Tamás dalaira (aki az 1960-as éveket siratta), Karády Katalin 1979-ben kiadott nagylemezének példátlan sikerére és Jobba Gabi Karády-estjére gondolni.⁷⁷

A Karády-jelenség kapcsán azonban nem a paródia és a kritika volt az egyedüli, domináns beszédmód. Személyének felidézése többnyire mentes volt az ilyen hangoktól. A színésznőről beszélt kortársa, Greguss Zoltán 1984-ben a *Mestersége színész*,⁷⁸ Osváth Júlia pedig 1986-ban a *Beszélgetés Osváth Júliával*⁷⁹ címen vetített tévéműsorban. Szintén 1986-ban kiadták Dévényi Ádám és Postásy Júlia *Nincs kegyelem* című lemezét, amelyen az énekesek által feldolgozott Karády-dalok voltak hallhatók.⁸⁰ Az 1987-es *A Jávor* című filmben szintén szerepelt Karády-dal, igaz, a rendező, Bán Róbert Jávor Pálra és művészetére, illetve az azzal kapcsolatos nosztalgiára helyezte

76 == Fortepan, 1983.

77 == Sebők, 1981.

78 == Molnár Gál, [1981] 1984.

79 == Kolozi, [1981] 1986.

80 == Dévényi–Postásy, 1986.

a hangszílyt.⁸¹ 1989-ben jelent meg Király Jenő *Karády mítosza és mágiája* című könyve, amelyben értő figyelemmel elemezte a Karády-jelenséget és a nosztalgia felébredésének lehetséges okait, emellett felvázolta annak szakrális olvasatát. „*Az antik Vénusz az azúr tenger szülötte, a Karády-hősnő a hidak alatt hömpölygő, körülbetonozott, sötét folyó újjászülötte.*”⁸² Király emellett a férfiaság-nőiesség, a férfi- és női szerepek szempontjából is megvizsgálta a Karády-nőtípust: „*A Karády-filmek idején még a férfiszerep a »skalpvadász«.* A női szerep a megőrzés értékeinek középpontba állítása. *A Karády-filmekben ez megfordul: a nő mozgékony, kötetlen, megfoghatatlan, a férfi pedig szilárd viszonyokra vágyik.*”⁸³ Karády Katalin egyébként a vele készült utolsó interjú során – amelyre Apatini Gyula és Vitray Tamás közreműködésével, 1989-ben, a Teleferében került sor – Király művére is utalást tett: „*Megkaptam Király Jenő könyvét, amit kizárólag nekem, hozzám írt. Gyönyörűen megírta rólam a valóságot. Köszönöm, kedves Király Jenő. A Jóisten tartsa meg magát mind a két kezével. Hála, köszönet, hála.*”⁸⁴

A Karádyval készült interjúk jól megvilágítják, ő maga miként reagált az újra feltámadt népszerűségére. A Karády-nosztalgia Sándor Pál filmrendezőt, Zsombolyai János operatőrt és Vajda Albertet is meghílette, ezért interjúkat készítettek a színész-és énekesnővel. Sándor és Zsombolyai 1979. szeptember 9. és október 19. között az Egyesült Államokban beszélgettek Karády Katalinnal. A *Filmvilágban* közölt interjúrészletből egy önmagával összhangban, saját korábbi filmes női identitáskonstrukcióját tudatosan megélő és visszaidéző, ám a részletekre néhol pontatlanul emlékező nő képe rajzolódott ki. Dalairól a következőképpen nyilatkozott: „*Szívhez szóló dalok voltak. A fiatalság még ma is szereti, és én nem úgy éneklek, mint például azok az énekesek, akik... Én átéltem az egyszerű kis dalokat, és a szívemből énekeltem. A lelkemet tettem egy-egy kis egyszerű dalba.*”⁸⁵

81== Bán R., 1987. Az 1970-es, 80-as években felébredt Jávor-nosztalgiairól Lukácsy Sándor irodalomtörténész a következőképpen fogalmazott *Filmvilágban* megjelent írásában: „*A társadalom elvérzett, a legenda föltámadott. Mint tudjuk: ha az emberektől elveszik a vallást, valami pótlékre támad igény. Szavainak, azt hiszem, általános érvényt lehet tulajdonítani. Ha egy eszme meghal, helyét elfoglalja valami más, esetleg éppen az, amit már legyőzöttnek vélt. Úgy látszik, nemcsak a természet, hanem a tudat világában is törvény a horror vacui. Ebben kereshetjük magyarázatát napjaink nosztalgiahullámának. Jávor Pálra szükség volt, jelenleg, úgy látszik, ismét szükség van.*” Lukácsy, 1987: 57.

82 == Király, 1989: 22.

83 == Uo. 15.

84 == Apatini–Vitray, 1989.

85 = Az idősödő színésznő nem szeretne volna, hogy közeli fotográfiát vagy mozgóképet készítsenek róla: „*Közeli fotográfiát ne csináljanak rólam, mert nem szeretném! Nem szeretnék rossz illúziót adni a publikumnak, a barátaimnak, az embereknek, a nézőknek, és ezért nem kívánom, hogy közeli fotográfiát csináljanak rólam.*” Sándor, 1980: 30–33. Az interjú egy részlete 2005-ben szerepelt az RTL Klub „XXI. század” című tévéműsorában.

A Vajda-féle (Szabad Európa Rádió égisze alatt készült), a magyarországi nosztalgiára reflektáló beszélgetést 1982. március 29-én vették fel és először 1982. április 10-én került adásba. A rádióműsorban a színésznő részéről valamiféle tudatos és öntudatlan női misztika elemei bontakoztak ki a Karády-dalok, a múlt és az újra felébredő nosztalgia átélését illetően: „*Minden alkalommal, tudja, amikor kaptam egy dalt, ami tetszett nekem... mindig átadtam magam a dal hangulatának. Nem tudatosan, hanem szinte mondjuk úgy, hogy öntudatlanul. Felolvadtam a melódiában és a szövegben. [...] Azt hiszem, ha van egyáltalán Karády-rejtély – ahogy egyes otthoni szakemberek nevezik –, akkor ez a rejtély nyitja. A közös emberi hullámhossz, amelyen együtt érez velem a közönség. [...] Azt kívánom, hogy még nagyon sokan ne felejtssék el engem. [...] Csak annyit üzennék az én kedves, de nagyon kedves, régi-régi közönségemnek, hogy önök jelentik az én múltamat és én jelentem a maguk múltját. Ez az a kapcsolat, ami bennünket összetart eltéphetetlenül, amíg csak élünk. [...] A fiatalság látja, hogy milyen kegyetlen világban élünk. Látja, hogy lábbal tiporják a szépet, a jót, a nemes eszméket. De hát... hála a Jóistennek az emberi alaptermészetben ott van a vágy valami szebb, valami tartalmasabb iránt. Szerintem a mai filmekben, színdarabokban, regényekben alig-alig találják meg, ezért keresik a múltban.*”⁸⁶

Ezek az interjúk tehát egy korábban „(be)tiltott” és részben elbeszélhetetlen múlt kapcsán lehetőséget adtak Karády önreflexiójára, miközben a nosztalgiát átélők „rehabilitációs igényét” is teljesítették.

== „Nincs vége még...”

Konklúzió

A Karády által eljátszott (vagy inkább átélt) nőalakok, amelyek átélésében a saját szenvedésének mozzanatai is segítették őt, a Karády-jelenség korai sikereihez (és bukásához), illetve a Kádár-korszakban fellépő nosztalgiahullámhoz is hozzájárultak. Karády a „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen múlt szimbóluma lett.⁸⁷ A múlt (legfőképpen a közvetlen múlt) elbeszélhetetlensége tulajdonképpen már a világháborús időszakban is létezett, részben a trianoni trauma, de főként a holokauszt, a második világháború és a doni katasztrófa révén. Az elszenvedett traumák elbeszélhetetlenségére kettős beszéddel, alkotóművészi formában – az elbeszélendők dalokba, dalbetétekbe foglalásával – lehetett reflektálni. Ezek voltak azok a dalbetétek, amelyekben Karády – sokszor a filmben alakított szerepétől teljesen függetlenül – izzó szenvedéllyel énekelt. Ezzel párhuzamosan ügyelnie kellett a megfelelő női identitáskonstrukciók (a „vamp” és a „végzet asszonya”⁸⁸) megformálására és hangsúlyozására, továbbá ezáltal a filmalkotások üzleti sikerének biztosítására is. Ebben a szövevényes keretrendszerben

86 == A Vajda Albert hagyatékából származó, rádióban elhangzott interjúrészlet (Vajda, 1982) általam gépelt változata.

87 == Hankiss, 1981: 62.

88 == Amely női identitáskonstrukciók élesen szemben álltak a Horthy-korszakban hangsúlyosnak tekintendő nemzeti identitáspolitikával.

Karády csak egy eszköz volt. Ugyanakkor a színésznő tökéletesen tisztában volt saját filmbéli funkciójával; az általa ábrázolásra szánt, hollywoodi minta alapján implementált karakterrel és annak lehetséges olvasataival.

A „(be)tiltott” és elbeszélhetetlen múlt azonban a Kádár-korszak 3T-rendszerének működése során sem maradt meg csupán „(be)tiltottnak” és elbeszélhetetlennek. A jelen tanulmányban bemutatott alkotóművészi reflexiók bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a különböző korszakokban (Horthy-korszak, Kádár-korszak) átélt traumák elsősorban dalok (és felidézett dalbetétek) általi elbeszélésére a nosztalgia apropóján lehetőség is nyílt. Karády saját, Horthy-korszakban betöltött szerepe mellett tisztában volt azzal is, mit jelent az iránta táplált érdeklődés feltámadása néhány évtizeddel később, az 1970-es, 80-as években: „...önök jelentik az én múltamat és én jelentem a maguk múltját. Ez az a kapcsolat, ami bennünket összetart eltéphetetlenül, amíg csak élünk.”⁸⁹ Azaz a színésznő párhuzamot vont saját múltbéli szenvedései és aközött, hogy az 1970-es, 80-as évek fiataljai szerinte nem találták a szépet, a jót, a nemes eszméket, így azokat jobb híján a múltban keresték. De vajon mit is kerestek a múltban a Karádyért rajongók vagy a Karády-dalokat feldolgozók? Számos lehetséges motiváció állhat a jelenség hátterében. A múltjuk feldolgozásával egyesek talán szerettek volna tisztább képet alkotni maguknak. Lehet, hogy néhányan túlságosan nagy empátiával fordultak a Karády által megjelenített nőalakok „sorsa” felé, és saját múltjukkal együtt másokét is magukra vették – lásd Jobba Gabi példáját. Megint mások a világháborús és a Kádár-kori elhallgatások közötti párhuzamra figyelhetek fel. Joggal gondolhatták úgy, hogy a korábban feldolgozatlanul hagyott traumákat egyénileg és közösen végre ki kellene beszélni és fel kellene dolgozni.

=== Levéltári források ===

Allambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL)

3.2.4. Kutató dossziék

K-587. Páger Antal

Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum

Bíró, 1980

Bíró Gyula: *A Halálos tavasz hatásvizsgálata*. [Kézirat.]

89 == A Vajda Albert hagyatékából származó, rádióban elhangzott interjúrészlet (Vajda, 1982) általam gépelt változata.

=== Hivatkozott irodalom ===

Agárdi, 1995

Agárdi Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez.
In *Művelődéstörténet. Szöveggyűjtemény*. Válogatta és szerkesztette: Bernáth József. Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pedagógia Tanszék, Pécs. 122–143.

Apáti, 1980

Apáti Miklós: Ez lett a vesztünk. Film Színház Muzsika, október 4. 5.

Árkus, 1979

Árkus József: Egy hét. Lemezsiker. *Népszabadság*, december 16. 16.

Balogh–Gyürey–Honffy, 2004

Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Műszaki, Budapest.

Baski, é. n.

Baski Sándor: *Szabadíts meg a gonosztól*. Filmarchiv.hu <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/szabadits-meg-a-gonosztol-1> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Egyed, 1938

Egyed Zoltán: A jövő nagy sztárja készül Csathó Kálmánné iskolájában.
A neve: Karády Katalin. *Színházi Élet*, 23. sz. 24–25.

Eörsi, 2008

Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája.
Világosság, 11–12. sz. 73–96.

Frojimovics–Molnár (szerk.), 2009

A világ igazai Magyarországon a második világháború alatt. Szerkesztette:
Frojimovics Kinga és Molnár Judit. Balassi, Budapest.

Gajdó–Magyar–Péter, 2016

Gajdó Tamás – Magyar Nóra – Péter Zsolt: *Ne kérdezd, ki voltam. Karády Katalin, a díva emlékére*. Szépmíves – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.

György, 2005

György Péter: *Kádár köpönyege*. Magvető, Budapest.

Hankiss, 1981

Hankiss Ágnes: Karády Katalin – 1979–80. A társadalmi azonosulás válságáról.
Valóság, 9. sz. 55–71.

Hankiss, 1984

Hankiss Ágnes: *Kötéltánc. A társadalmi azonosságtudat válsága*. Magvető, Budapest.

Ignácz, 2020

Ignácz Ádám: Visszatér a múlt. Populáris zene és nosztalgia a késő Kádár-korszakban.
Replika, 115–116. sz. 151–173.

Jávorszky–Sebők, 2019

Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyarrock története*. 2. köt. *80–90-es évek*.
Kossuth, Budapest.

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig II*. Magvető, Budapest.

Kelecsényi, 1983

Kelecsényi László: *Karády Katalin*. Múzsák, Budapest.

Kelecsényi, 2020

Kelecsényi László: *Veled szeretnék boldog lenni. 110 éve született Karády Katalin*.
Joshua, Budapest.

Király, 1989

Király Jenő: *Karády mítosza és mágiája*. Háttér, Budapest.

Kristóf, 1987

Kristóf Károly: *A Halálos tavasztól a Gestapo fogságig*. Magyar Újságírók Országos
Szövetsége, Budapest.

Lips, 2016

Lips Adrián: Az emblematis Karády-film. A Halálos tavasz lehetséges olvasatai egykor és ma. In: *Kommunikációs terek*. Szerkesztette: András Hanga. Doktoranduszok Országos Szövetsége – T3, Dunaújváros–Sepsiszentgyörgy. 84–94.

Lips, 2021

Lips Adrián: *Női sorsokba fordult történelem*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola.

Lips–Mátravölgyi–Sepsi–Sztruhár, 2020

Lips Adrián – Mátravölgyi Dorottya – Sepsi Enikő – Sztruhár Bettina:
Szeleczy Zita életútja és válogatott magánlevelezése.
L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.

Lukácsy, 1987

Lukácsy Sándor: Bán Róbert: A Jávor. *Filmvilág*, 10. sz. 57.

Nemeskürty, 1983

Nemeskürty István: *A képpé varázsolt idő. A magyar film története és helye az egyetemes kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére.*
Magvető, Budapest.

Pusztaszeri, 2008

Pusztaszeri László: *Karády és Újszászy. Párhuzamos életrajz történelmi háttérrel.*
Kairosz, Budapest.

Rajk, 1979

Rajk András: Megjegyzés. Kígyó fütyül az úton. *Népszava*, december 22. 8.

Révész, 1997

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Sík, Budapest.

Romsics, 2000

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest.

Sándor, 1980

Sándor Pál: Interjú-részlet egy készülő Karády Katalin filmből. „Közeli fotográfiát ne csináljanak rólam!” *Filmvilág*, 1. sz. 30–33.

Sebők, 1981

Sebők János: Nosztalgia. Az eltűnt idő nyomában. *Iffúsági Magazin*, 9. sz. 15.

Sipos, 2002

Sipos Péter: Újszászy István, a titokzatos tábornok. *História*, 2. sz. 28–29.

Skaper, 2008

Skaper Brigitta: Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon.
Médiakutató, 3. sz. III–122.

Szmadám, 1990

Szmadám György: A vamp apoteózisa. *Filmvilág*, 1. sz. 61–63.

Szita, 2006

Szita Szabolcs: Ujszászy István tábornok pályafutása. *Múltunk*, 2. sz. 4–30.

Szita, 2014

Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. A Német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején*. Corvina, Budapest.

T. Kiss, 2002

T. Kiss Tamás: *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000*. Új Mandátum, Budapest.

Tóth–Poós, 2019

Tóth Eszter Zsófia – Poós Zoltán: *Csemege ajándékosár. Fogyasztás és zene a Kádár-korszakban*. Scolar, Budapest.

Vajda, 1982

Vajda Albert: Beszélgetés Karády Katalinnal. *Slágerpatika*, 1982. április 10.

Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára, Vajda Albert hagyatéka.

Varga, 2003

Varga Judit: Intimitás. Szabó István Bizalom című filmjének elemzése. *Metropolis*, 3. sz. 30–41.

Vas, 1979

Vas Gábor: *Hamvadó cigarettavég. Karády Katalin legkedvesebb dalai*. Zeneműkiadó, Budapest.

==== **Filmek** ====

Apáthy, 1948

Apáthy Imre: Forró mezők

Bán R., 1987

Bán Róbert: *A Jávor*

Balogh, 1936

Balogh Béla: *Méltóságos kisasszony*

Hajdufy, 1979

Hajdufy Miklós: *Forró mezők*

Balogh, 1941

Balogh Béla: *Ne kérdezd, ki voltam*

Hamza, 1942a

Hamza D. Ákos: *Szíriusz*

Bán F., 1942

Bán Frigyes: *Valahol Oroszországban*

Hamza, 1942b

Hamza D. Ákos: *Külvárosi őrszoba*

Jeles, 1979
Jeles András: <i>A kis Valentino</i>	Sándor, 1978
Sándor Pál: <i>Szabadíts meg a gonosztól</i>
Kalmár, 1939
Kalmár László: <i>Halálos tavasz</i>	Sipos, 1944
Sipos László: <i>Gazdátlan asszony</i>
Kertész, 1944
Kertész Pál: <i>Betlehemi királyok</i>	Szabó, 1979
Szabó István: <i>Bizalom</i>
Martonffy, 1943
Martonffy Emil: <i>Makrancos hölgy</i>	Szinetár, 1971
Szinetár Miklós: <i>Csárdáskirálynő</i>
Mészáros, 1980
Mészáros Márta: <i>Örökség</i>	Szlatinay, 1939
Szlatinay Sándor: <i>Bercsényi huszárok</i>
Pacséry, 1944
Pacséry Ágoston: <i>Hangod elkísér</i>	Várkonyi, 1976
Várkonyi Zoltán: <i>Fekete gyémántok</i>
Rodriguez, 1943
Rodriguez Endre: <i>Machita</i>	Zilahy, 1943
Zilahy Lajos: <i>Valamit visz a víz</i>

= = = = Hanglemezek = = = =

Cseh, 1979
Cseh Tamás: <i>Fehér babák takarodója.</i>
Pepita – SLPX 17595.	<i>Halálkanyar / Abánatomat nem mondhatom el.</i> Qualiton – SP 488.
Cserhádi, 1981
Cserhádi Zsuzsa. Mindig az a perc. In:
Fényes Szabolcs: <i>Csak egy kis emlék.</i>
Pepita – SLPX 17650.	Hernádi, 1982
Hernádi Judit: <i>Hernádi Judit.</i> Pepita –
SLPX 17718.
Dévényi–Postásy, 1986
Dévényi Ádám – Postásy Júlia: <i>Nincs kegyelem.</i> Pepita – SLPX 37037.	Karády, 1962
Karády Katalin: <i>Milliók kedvenc énekese.</i>
Hazám Records – 523.
Dobos–Mary, 1968
Dobos Attila – Mary Zsuzsa:	Karády, 1965a
Karády Katalin: <i>Híres magyar film-
slágerek.</i> Hazám Records – 547.

Karády, 1965b
Karády Katalin: *Halálos tavasz. Hazám*
Records – 548.

Karády, 1969
Karády Katalin: *Karády Katalin legszebb dalai.* Hungaria Univerzális –
SSX 919.

Karády, 1970
Karády Katalin: *Régi melódiák.*
B&F Records – S-636.

Karády, 1979
Karády Katalin: *Karády Katalin.* Pepita
– LPX 17606.

Karády, 1982
Karády Katalin: *Tudok egy dalt.* Pepita –
LPX 17738.

Karády, 1984
Karády Katalin: *Karácsonyi üdvözlét.*
Qualiton – EPK 26683.

Karády, 1986
Karády Katalin: *Té vagy a fény.* Qualiton
– LPM 16728.

Karády–Lantos–Sárdy, 1960
Karády Katalin – Lantos Olivér – Sárdy
János: *Melódiák.* Hazám Records
– 501.

==== **Tévéműsorok** ====

Nemzeti Audiovizuális Archívum
Almási, 1980
Almási Éva: *Ezüsthálóval foglak. Telefere,*
április 23.

Apatini–Vitray, 1989
Apatini Gyula – Vitray Tamás: *Interjú*
Karády Katalinnal. *Telefere,*
november 17.

Bencze–Farágó–Hernádi–Kánya–
Kishonti–Tordai–Vitray, 1987
Bencze Ilona – Farágó Vera – Hernádi
Judit – Kánya Kata – Kishonti
Ildikó – Tordai Teri – Vitray
Tamás: *Karády-Klub. Szín-házibuli,*
december 31.

Esztergályos, 1977
Esztergályos Cecília: *Karády-dalok. Csak*
a derű óráit számolom..., február 13.

Kolozsi, [1981] 1986
Kolozsi Béla: *Beszélgetés Osváth*
Júliával. *Beszélgetés Osváth Júliával,*
december 19.

Koós, 1988
Koós János: *Karády-paródia. Szín-*
házibuli, december 31.

Molnár Gál, [1981] 1984
Molnár Gál Péter: *Beszélgetés Greguss*
Zoltánnal. *Mestersége színész,*
május 5.

=== Internetes hivatkozások ===

Fortepan, 1983

Fortepan – Magyar Rendőr, 60072. Színészek–Újságírók Rangadó (SZÚR), 1983.

Koós János Karády Katalinnak öltözve, mögötte Csongrádi Kata, a háttérben a Stúdió II. https://fortepan.download/_photo/1600/fortepan_67072.jpg (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Lips, 2017

Lips Adrián: *A Halálos tavasz lehetséges olvasatai egykor és ma*. Mindenki

Akadémiája. Előadás, MTV, M5. <https://www.youtube.com/watch?v=Tz45tueSzwv> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Soós, é. n.

Soós Tamás: *Pergőtűz I–V*. Filmarchiv.hu. <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/pergotuz-i-v> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Tóth, 2020

Tóth Eszter Zsófia: Karády Katalin örökre a magyarság legendája marad – Kádárék még meghalni sem engedték haza az „ijesztően” népszerű csillagot. *Pesti Srácok*, október 7. <https://pestisracok.hu/karady-katalin-orokre-a-magyarsag-legendaja-marad-kadarek-meg-meghalni-sem-engedtek-haza-az-ijesztoen-nepszeru-csillagot/> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Tóth, 2021

Tóth Eszter Zsófia: Jobba Gabi színésznő tragikus élete és öngyilkossága – Kik „vették el tőle a levegőt”? *Pesti Srácok*, január 9. <https://pestisracok.hu/jobba-gabi-szineszno-tragikus-elete-es-ongyilkossaga-kik-vettek-el-tole-a-levegot/> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Kulcsszavak

=====

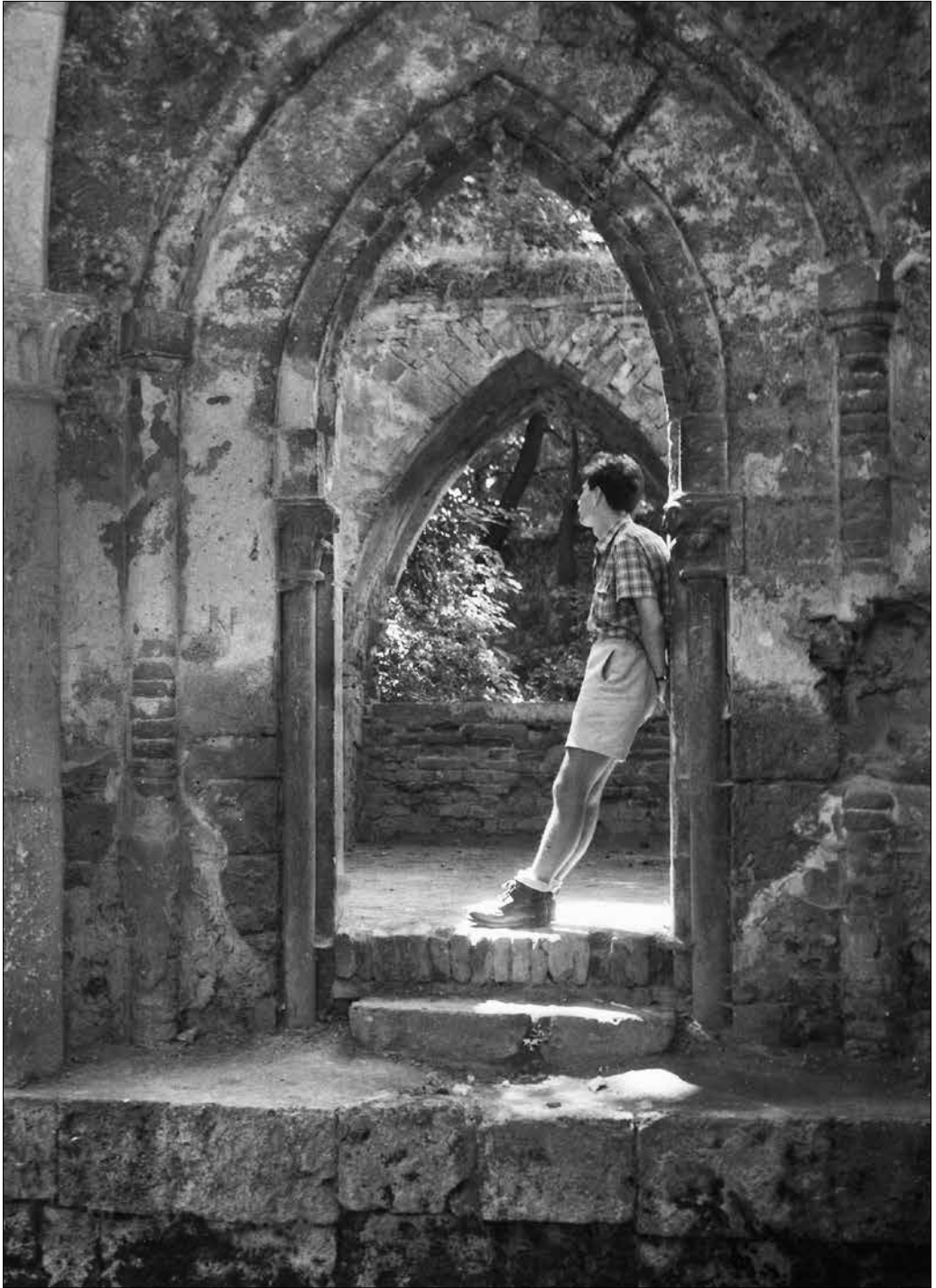
kultúra, történeti emlékezet, emigráció

/ The ‘Banned’ and the Un- speakable /

Karády nostalgia in the 1970s and 1980s

During the waves of nostalgia in the 1970s and 1980s, the interest in the songs of Katalin Karády awakened. After the German occupation of Hungary (March 19, 1944), the actress' films and songs were considered undesirable and she was arrested and severely tortured by the Gestapo. Although she was allowed to act after 1945, political persecution finally reached her too: in 1951, she left Hungary. The Karády phenomenon soon became a symbol of 'being banned' and of unspeakability. The cultural policy of the Kádár era also contributed to the Karády nostalgia by maintaining, reproducing and dissolving the bans and unspeakabilities. This article introduces Katalin Karády's life and the consequences of her political abuse and presents the development of the Karády phenomenon. It also makes it clear that the Karády nostalgia was created by the artists who reflected to the phenomenon (and also to the bans and the unspeakabilities) by working with the actress' songs.

= Űzve, hajszolva =
////////////////////////////////////

===== Vincze Xénia =====

/// Görög családok Árkus, Borzas és Kónya zárt munkatáboraiiban

(1951–1953)

„A XX. századot úgy is elbeszélhetnénk, hogy elmondjuk a koncentrációs táborok rendszerének a történetét” – írja Joël Kotek és Pierre Rigoulot *A táborok évszázada* című könyben.¹ A szerzőpáros a fogoly- és civiltáborok négy típusát,² azoknak összesen hatféle rendeltetését³ emelte ki. Az itt tárgyalt 12 hortobágyi és közép-tiszavidéki zárt munkatábor⁴ ezek közül legalább négy kritériumnak megfelel. A táborok mindenképp a gyanúsaknak ítélt és ezért a társadalomból preventív jelleggel eltávolított személyek és csoportok összegyűjtésére szolgált. Emellett a táborok a társadalmi tisztogatás, a terror és az erőszak intézményeként is szolgáltak. Ugyanakkor az ingyen munkaerő alkalmazása a hortobágyi táborokra nem volt érvényes, hiszen az ott dolgozó családok kaptak némi pénzt az elvégzett munkájuk után. Igaz, a mostoha körülmények között az csupán a puszta túlélésüket biztosította.⁵

Magyarországon 1950–1953 között több tömeges, időben egymást követő kitelepítési hullámról beszélhetünk. A kitelepítések jogi hátterét a két világháború között hozott, hatályban maradt honvédelmi törvényre (8130/1939.ME) és rendeletre (760/1939.BM) hivatkozva hajtották végre.⁶ 1950. június 22–23-án a déli határsávból öt

1 = = Kotek–Rigoulot, 2005: 7.

2 = = Internáló-, koncentrációs, megsemmisítő- és haláltábor. Uo. 15–17.

3 = = Megelőzés, büntetés, a polgári lakosság terrorizálása, ingyen robotoló munkaerő, faji társadalmi tisztogatás, megsemmisítés. Uo. 12–18.

4 = = Árkus, Borsós, Borzas-Mihályhalma, Ebes, Elep, Erzsébetmajor, Kormó-puszta, Kócs puszta, Kónya tanya, László major, Lenin tanya, Tedej, Tiszaigar.

5 = = Kotek–Rigoulot, 2005: 14–15.

6 = = A 8130/1939.ME. számú rendelet lehetővé tette mindazok kiltitását, rendőrhatalósági felügyelet vagy rendőrhatalósági őrizet alá helyezését, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben történő tartózkodását aggályosnak vagy gazdasági okból károsnak minősítették. Mindezek szabályozását a 760/1939. számú rendelet utalta a belügyminiszter hatáskörébe. Palasik, 2015: 1372.

kijelölt gyűjtőállomásról⁷ szállították el az első családokat Borzas, Kónya, Árkus zárt munkatáboraiiba. Számuk a nyár folyamán 7 289 főre emelkedett.⁸ A „*legkoncentráltabb politikai indíttatású akcióra*” 1951 nyarán a budapesti kitelepítések alatt került sor. Ekkor mintegy 12 700 budapesti lakos kényszerlakhelyét jelölték ki kelet-magyarországi falvakban.⁹ Az akciókat 1952 nyaratól a „szocialista beruházások” környékén található nagyobb ipari városokra is kiterjesztették. Az 1953-as amnesztiarendelet hatályba lépése után – ugyancsak az 1939-es törvényre hivatkozva – a hatóságok továbbra is éltek a kitelepítés, kitiltás lehetőségével. A kényszerlakhely kijelölése gyakorlatilag teljes vagyonek Kobzással járt és határozatlan időre szólt. „*A kitelepítési végzésen ugyan szerepelt fellebbezési lehetőség, amellyel mentességet lehetett kérvényezni, azonban a fellebbezésnek halasztó hatálya nem volt.*”¹⁰ A lakóhelyről kitiltó határozat ellen csak kevesek kaptak mentességet, az esetek többségében a kérelmeket elutasították. A tömeges elhurcolások korabeli megnevezése az „*internálásszerű kitelepítés*” volt.¹¹ A munkatáborok fedőneveként a „*szociális tábor*” kifejezés is ismeretes.¹²

A hortobágyi táborokat szögesdróttal körülvett „k-örsök”, kutyás rendőrök őrizték. Az ide kényszerített családokat a korábban haszonállatok éjszakai elszállásolására szánt fűtetlen hodályokban, barakkokban helyezték el, a legalapvetőbb egészségügyi ellátás és higiéniai feltételek biztosítása nélkül. Az élmezést a munkáért kapott kevés pénzből kellett megoldaniuk, a munkaképtelenek (öreg, gyerekek) ellátása a családtagokra és a kitelepítettekre hárult. A tábor területét csak az őrparancsnok engedélyével lehetett elhagyni. A levél és csomag kedvezménynek számított: az őrparancsnokon múlt annak engedélyezése vagy megvonása.¹³ A munkaképes felnőttek és a 12-14 éven felüli gyerekek a Hortobágyi Állami Gazdaság telephelyein, földjein dolgoztak, és a számukra kijelölt munkákat kötelesek voltak elvégezni.¹⁴ A szabályok megszegőit fenytéssel, kihágási büntetéssel vagy internálással sújtották. Az internálótáborokban a rabok helyzete még ennél is rosszabb volt. Kistarcsán a túlzásfolt cellák, az alultápláltság és a „nem kezelt” betegségek mellett az internáltakkal szemben alkalmazott fizikai erőszak is mindennapos volt.

A hortobágyi táborokba 1952-ig szállítottak kitelepített személyeket. Létszámuk ekkor már elérte a 10-15 ezer főt. Voltak közöttük „*fehéremigráns oroszok, államtitkok kiadásáért vagy disszidálási kísérletért ideszállítottak, vidéki pártmunkások, egyszerű köztörvényes bűnözők, volt nyilaskeresztesek és menekült görög partizánok is.*

7 = = Szeged, Kiskunhalas, Pécs, Kaposvár és Zalaegerszeg.

8 = = Hantó (szerk.), 2006: 36.

9 = = Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 52.

10 = = Széchenyi, 2008: 157.

11 = = Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 49, 51.

12 = = Ember, 1981: 6.

13 = = Hantó (szerk.), 2006: 34.

14 = = Aratás, cséplés, gyapotszedés, rizsaratás, répaszedés, vagonkipakolás, útépités. Uo. 182.

*A sokféle eredet ellenére a táborrendszer lakóinak túlnyomó többsége magyar származású parasztember volt.*¹⁵ A táborba érkezők összes iratát elégették. A személyi adataik megsemmisítésével teljesen kiszolgáltatottá vált családok hitelt adtak azoknak a rémhíreknek, miszerint „a táborlakókat Szibériába viszik, Hortobágy csak egy átmeneti állomás.”¹⁶

== A görög politikai emigráció (1948-1954)

A görögországi polgárháború legforróbb évében, 1947-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) a görög kommunisták támogatására felállította a „Nemzeti Bizottság a Görög Nép Megsegítésére” nevű szervezetét. A kampánymozgalom jelszavai – „*El a kezekkel Görögországtól!*” vagy „*A Görög nép ügye, az egész haladó nép ügye!*” – jól mutatják, hogy a KMP a görög ügyet a nemzetközi kommunista mozgalom szerves részének tekintette.¹⁷ A görög polgárháború befejező szakaszában a Szovjetunióba és a kelet-európai országokba érkező politikai menekültek száma elérte a 60 ezret. Továbbá ugyanennyire tehető a Jugoszláviában letelepedő görögországi szláv-macedónok száma is. A legnagyobb emigráns közösség – amely a húszezer főt is meghaladta – a Szovjetunió belső-ázsiai városába, Taskentbe került.¹⁸ A Görög Kommunista Párt (GKP) harmadik ülészakán elhangzottak szerint azoknak a menekültek száma, akik a pártvezetés felszólítására hagyták el Görögországot, 55 881 fő.¹⁹ Az 1950-es években Magyarországon szerveződő baloldali és kommunista elkötelezettségű emigráns csoportok közül összlétszámában a görög politikai emigránsok száma volt a legmagasabb.²⁰ 1948 áprilisa és 1952 végéig Magyarországra kerülő felnőtt menekültek létszáma 5459 fő, s velük érkezett 2860 gyermekkorú menekült is.²¹ A Szovjetunió és a kommunista országok közötti családgyesítések (1953–1954) és az első repatriálás (1953) következtében ez a szám fokozatosan csökkent. A menekültek életét a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és a GKP Központi Bizottsága irányították. A családok többsége a nehéz életkörülmények ellenére jól alkalmazkodott az új városi életformához és a gyári munkához. A pártiskolai oktatásuk és a kádérképzésük mellett folyamatos feljegyzések készültek a görög menekültek általános hangulatáról, politikai megnyilvánulásairól. A cél a párthűtlenek kiszűrése, velük szemben különböző szankciók alkalmazása (figyelmeztetés, alacsonyabb munkakörbe helyezés, vidéki munkahelyre küldés, kizárás a pártból), adott esetben a görög közösségekből történő eltávolításuk volt. Kitelepítéssel és internálással csak egy kisebb csoportjukat sújtották.

15 == Szántó, 1989: 18.

16 == Hantó (szerk.), 2006: 229.

17 == Fokasz (szerk.), 2006: 18.

18 == Szidiropulosz, 1990: 41.

19 == Papathanaszü, 2006: 129.

20 == Összlétszámát tekintve a jugoszláv politikai emigránsok és a spanyol polgárháborús menekültek száma ennél jóval kisebb volt. Vukman, 2017: 127–128.

21 == MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 47. Jelentés a görög emigránsokról. 1953. március 12.

A politikai menekültek kiszolgáltatottságát jól érzékelteti, hogy azok éppen a polgárháborús megtorlásoktól való félelmükben hagyták el hazájukat. A harcok első évében, 1946. május 4-én a görög Tsaldaris-kormány bevezette a „közigazgatási száműzetés” intézményét. A közrendet és a közbiztonságot érintő rendkívüli óvintézkedésről szóló hírhedt 3. rendelet halálbüntetéssel sújthatott bárkit, aki lázadással, fegyveres csoportosulásban való részvétellel, kommunista eszmék terjesztésével vagy hasonló tevékenységgel volt vádolható.²² A rendelet lehetővé tette, hogy a közrendre veszélyesnek ítélt személyeket (időseket, férfiakat, nőket, kiskorú gyerekekkel együtt) mindenféle vádemelés nélkül deportálják. Az Országos Szolidaritás (Ethnikis Allylengiiis) nevű szervezet adatai szerint a deportáltak száma 1947. január és február között 5809 fő (4816 férfi, 853 nő és velük együtt 140 gyerek) lehetett.²³ Az egyik leghírhedtebb táborat Makroniszosz szigetén állították fel. Ez a hely 1947–1950 között a katonák és a civil politikai foglyok átnevelő táborként működött.²⁴ A nőket ugyancsak ide, illetve Hiosz szigetére vagy a trikeri táborba zárták.²⁵ A görög szigetek zárt táboraiba a görög junta bukásáig (1967–1974) száműztek politikai foglyokat, „nemcsak kommunistákat, hanem egyszerű szimpatizánsokat, demokratákat, pacifistákat is, összesen 30 ezer embert. Egyesek szerint 50 ezret deportáltak a kopár szigetekre, ahol alkalmi táborokban helyezték el őket.”²⁶ A potenciális ellenfelek elkülönítése, mint „kollektív büntetés”, a hidegháborús politika részeként tehát a jobb- és a baloldalon is működött.

== Görög családok a zárt munkatáborokban

A görög menekültek kitelepítéséről és annak körülményeiről ma is keveset tudunk. Az elszenvedők nem beszéltek a velük történekről, aminek számos oka lehetett. Ezek közül a legnyomósabb annak a titoktartási nyilatkozatnak a betartatása volt, amelyet mindenkivel aláírtak a szabadulása után, és amelynek a megszegése újabb többéves

22 == Lazu, 2006: 197–198.

23 == Petropulosz Jorgosz: Jinekesz exoríá hrónia tu emfilíu. (Nők száműzetésben a polgárháború éveiben.) <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4400942> (utolsó letöltés: 2021. november 17).

24 == 1947-ben először a hadsereg gyanús katonáit szállították ide azzal a céllal, hogy eltávolítsák onnan a baloldali szimpatizánsokat és a Görög Felszabadítási Front korábbi tagjait. Ezeket a katonákat úgynevezett „Alfa”, „Vita” és „Gamma” elnevezésű különleges katonai zászlóaljakra különítették el. A sziget északi részében 1948 novemberében a katonai tábor mintájára egy speciális büntető- és átnevelőtábort állítottak fel. A táborok irányítását 1949 októberétől – a polgárháború befejezése után – a görög hadsereg vezetésével a Makroniszoszi Átnevelő Központ (*Organizmosz Anamorfortirion Makroniszou*, OAM) vette át. A végső cél a foglyok pszichikai és fizikai erőszakkal történő politikai átnevelése és az ún. „megbánó nyilatkozat” (*diloszi metanoiasz*) aláíratása volt. Lásd Voglis, 2004: 112–135, 153–163. Makroniszoszi Pszifako Muszio (Makroniszoszi Digitális Múzeum) <https://www.makronissos.org/psychologi-via> (utolsó letöltés: 2021. november 17).

25 == Sztaveri, 2006: 9–13.

26 == Kotek–Rigoulot, 2005: 473–477.

börtönbüntetést helyezett kilátásba. A görög és a magyar pártvezetés a kitelepítésekkel kapcsolatos irataiban a „kitelepítés”, „internálás”, „deportálás” kifejezéseket felváltva használta, és a táborokban tartózkodó görög személyekről eltérő létszámadatokat közölt. A kutatást az is megnehezítette, hogy az idegen hangzású görög neveket gyakran félreértették és elírták. A következőkben a helyes névformát közöljük, a hibás névalakot lábjegyzetbe tettük.²⁷ Interjú a kitelepített görög állampolgárokkal a témában nem készült, ezért az alábbi közlemény főleg levéltári forrásokra és a magyar kitelepítetteknek a görögökről írt néhány soros visszaemlékezéseire hagyatkozik.

Gálszécsy András, a Magyar Köztársaság nyugalmazott minisztere (egykori kitelepített) a 2000. június 21-i levelében a borzas-mihályhalmi táborban egykor raboskodó görögökről a következőt írta: „...*azok a polgárháború elvesztése után Magyarországra emigrált kommunisták vezetői közül kerültek ki, akik valamilyen összetűzésbe keveredtek Rákosival.*”²⁸ Látni fogjuk, hogy nem csak róluk volt szó. Mégis, a legfontosabb szempont, amely alapján a GKP megkülönböztette egymástól a menekülteket, a párttagságuk volt. A munkaképes és munkaképtelen görög emigránsokról készült kimutatás – amely a Hortobágyot a családok lakóhelyeként tüntette fel – összesen 43 görög személyt említ meg, ebből 30 párttag, 13 pártonkívüli, 1 rokkant.²⁹ Az MDP Központi Vezetősége Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának 1951. november 12-én küldött jelentésében az olvasható, hogy az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 18 ellenséges elemet emelt ki a budapesti görög közösségből és deportált Hortobágy környékére.³⁰ Egy, a hortobágyi zárt táborokban lévő görögökről készült másik kimutatásban 17 név szerepelt (10 férfi és 7 nő).³¹ Egy következő hiányos, kézzel írt szövegben 8 még „szabadon levő” férfit, további 7 kitelepített férfit és 4 női hozzátartozót említ meg.³² A hortobágyi Árkus, Kónya és Borzas-Mihályhalma munkatáborokba 1950 nyarán a délnyugati határövezet falvaiból kitelepített családok kerültek. 1951 augusztus és szeptember között ide szállították azokat a görög politikai menekülteket is, akiket az ÁVH beosztottjai a budapesti Kőbányai úti görög kolóniából hurcoltak el az éjszakai órákban. Az 1990-es években interjú készült egy itt élő férfival, aki így nyilatkozott: „*éjnek idején összegyűjtöttek a dohánygyárban hatvan embert, akiket internáltak. Szomszédaink közül is elvittek néhányat, epirusziak voltak, fogalmuk sem volt, miért és hová viszik őket. Később Szamaraszt, Kuvalaszt és másokat internáltak Szol-*

27 == A helyes névalakokat az internált görögökre vonatkozó tájékoztató adatok segítségével végeztük el. Az újjörög–magyar fordítás Somos Károly munkája. MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 11. és 39–40. 1953. január 24.

28 == Hantó (szerk.), 2006: 214.

29 == MNL OL XXVIII-J-5. Kimutatás a munkaképes és munkaképtelen görög emigránsokról, 1950. július 8. Idézi: Szidiropulosz, 1997: 189.

30 == MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 49. Feljegyzés, 1951. november 12.

31 == ÁBTL 4.1. A-507. 62–67. Kimutatás a hortobágyi táborokban lévő görög kitelepítettek-ről, 1952. július 1.

32 == MNL OL M-KS 276-98. 135. őe. 35-42. Kézzel írt, hiányos jelentés, dátum nélkül.

nok környékére, nem lehetett elhagyni a tartózkodási helyüket.”³³ Az árkusi táborban időközben két gyerek is született, így a görögök száma tovább emelkedett. Itt kiemelnénk, hogy az elhurcolt családok kiskorú hozzátartozóit a görög gyermekmenekültek számára fenntartott gyermekotthonokban helyezték el. A kivételt a kitelepítés alatt született két csecsemő jelentette. A fenti névlisták, továbbá Varga Albert és Hantó Zsuzsa névjegyzéke alapján a tanulmány végén egy névsort közlünk a kitelepítésre ítélt görög állampolgárokról.

A görög menekültek az emigráció korai szakaszában jórészt fizikai munkásként dolgoztak a budapesti gyárakban. A munkakörüket egyes esetekben feltüntették a személyes adataik között. Itt-tartózkodásukat saját elmondásuk szerint „átmeneti állapotként” éltek meg. A magyar nyelvet nem beszélték, elhurcolásuk okát nem ismerték. Többségük Görögország határmenti területeiről (Makedónia, Epirusz) származott. Itt külön kiemelnénk a kitelepített és a Kistarcsára internált görög férfiak egy csoportját, a görögországi szigetekről származó tengerészeket.³⁴ Ezek a férfiak a polgárháború alatt a Görög Demokratikus Hadseregben (GDH) harcoltak, vagy a GKP közvetítésével nyugat-európai országokból 1949 nyarán érkeztek Magyarországra. Céljuk különböző illegális feladatok elvégzése és a Görögországba történő visszajutásuk volt, amire már nem kerülhetett sor, mivel a harcok 1949 szeptemberében a GKP vereségével végleg befejeződtek. Ezek a férfiak már nem tudtak visszajutni sem Nyugat-Európába, sem Görögországba, itt pedig hamar összeütközésbe kerültek a görög és a magyar pártvezetéssel. Az első csoportjukat 1950 januárjában internálták Kistarcsára. A következő évben került sor a kitelepítésükre is.

A kitelepítések okaként a legkülönbözőbb tevékenységet jelölték meg. A kitelepítésre váró és a már kitelepített személyekről írt tájékoztató jellemzésben a következő olvasható: „*Maraveliasz Nikosz (hajóskapitány) háborús jelszavakat hangoztatott. Felbízta a tengerészeket, hogy könnyebb munkát kérjenek és kompromittálják a pártot.*” Azaz ő nem annyira ellenséges, mint inkább elégedetlen volt. Másoktól ez már nem mondható el: „*Mamudisz Franceszkosz munkahelyén a magyarok között a »népi demokrácia« ellen uszított. Arra biztatja a görögöket, hogy költözzenek ki a Kőbányai telepről és lakjanak a városban. [...] Petropulosz Sztavrosz Tito mellett beszélt, Mekrasz Anasztaszisz Tito rendszere mellett végzett propagandát. Rakovitsz Jannisz testvérét, mint Tito emberét, a Görög Demokratikus Hadsereg kivégezte. Testvére kivégzése miatt neheztelt a pártra. Szobája görög pártellenes elemek gyülekezőhelye volt, ahol a jugoszláv rádió adását hallgatták.*” A jelentés Kakurisz Panajiotiszt az egyik legveszélyesebb személyként tünteti fel, akit ezért folyamatos megfigyelés alatt tartottak. Állítólag azt mondta, hogy „*Magyarországon nem volt földreform, hanem a földet az állam vette el, a parasztok szenvednek, az angol és a francia parasztok többet keresnek, és hogy az amerikai alkotmány a világ legdemokratikusabb alkotmánya.*” Karangulasz Szpi-

33 = Szidiropulosz, 1997: 137.

34 = Az eddig feltárt adatok szerint a Hortobágyra kitelepített és a Kistarcsára internált tengerészek száma összesen 10 fő.

rosz ugyancsak „*demokráciaellenes jelszavakat hangoztatott.*” A jelentés szerint mindketten a Palaszkasz-féle csoporthoz tartoztak.³⁵

Palaszkasz Panajiotisz³⁶ nevét a további iratokban Balaszkasz Petrosz néven találjuk meg. Felesége, Balaszkasz Alexandra vezeték- és keresztnévét többször is elírták.³⁷ A görög származású, amerikai állampolgárságú házaspár feltételezésünk szerint polgárháborús menekült rokonok felkutatására érkezett Magyarországra. Itt, mint amerikai görögök, rögtön gyanússá váltak. A Balaszkasz házaspár amúgy sem szimpatizált a kommunista rendszerrel. Megpróbáltak kapcsolatba lépni külföldi szervezetekkel, hogy rokonaikat kijuttassák az országból. A Kőbányai úti dohánygyári lakóhelyükön, amely a görög menekültek átmeneti elhelyezésére szolgált, megismerkedtek más, a helyzetükkel szintúgy elégedetlen személyekkel. A görög férfiak egy csoportja, elmondásuk szerint, megbánta, hogy elhagyta Jugoszláviát, és Magyarországra jött. Ezekre a beszélgetésekre felfigyelt a görög pártvezetés, és a csoport tagjait megpróbálta eltávolítani a budapesti görög közösségből. A módszer a megfélemlítést is szolgálta. Ezeket az úgynevezett „pártellenes” személyeket kémkedéssel, a kommunista vezetők szidalmazásával, a népi demokrácia elleni uszítással, rémhírterjesztéssel vagy a Tito-rendszer mellett végzett propagandamunkával vádolták meg. Amint azt a fenti idézet is igazolja, egyes esetekben ez igaz is volt. Kitelepítésükre 1951 augusztusában került sor.³⁸

== Élet a táborban

A hortobágyi munkatáborokat az különböztette meg az internáló- és kényszermunkatáboroktól, hogy az itt tartózkodó személyek közvetlen családtagjai is a munkatáborokban tartózkodtak, a lelki és a fizikai megpróbáltatásokat így az egész család elszenvedte. Az árkusi táborban az „*öregekkel ordítottak, meneteltették őket, miközben énekelniük kellett*” – emlékezett Varga Albert.³⁹ „*Legjobban a gyerekek szenvedtek a táborban. Meg sem értették, hogy miért kell itt lenniük. Nem volt olyan gyerek, aki nem volt büntetve. [...] A tábor körül festve volt egy fehér vonal, azt nem lehetett átlépni, csak munkába menet és jövet. Volt egy házaspár, nekik volt egy kisgyermekük, az édesanyja vigyázott rá. A gyermek labdája átgurult a fehér vonalon, a gyerek érte futott. Az anyát este behívták az órsre és meggumibotolták*” – mesélte egy másik kitelepí-

35 == MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 11. és 39–40. A kitelepített görögökre vonatkozó tájékoztató adatok. 1953. január 24.

36 == A görög férfinak valószínűleg két keresztnéve lehetett, azokat felváltva használta.

37 == A házaspár neve Boloszkár Péter és Boloszkár Péterné formában is olvasható. A nő neve másutt Balaskas Alexandria változatban is feltűnik. Hantó (szerk.), 2006: 214., 486.

38 == MNL OL M-KS 276-98. cs. 127. őe. 34–41. A Görög Kommunista Párt javaslatai. Kézzel írt, dátum nélküli feljegyzés.

39 == Varga Albert visszaemlékezése. Hantó (szerk.), 2006: 189.

tett.⁴⁰ Az üvöltözés, szidalmazás, fenyegetés tehát hozzátartozott a mindennapokhoz: „Ha az őrs épülete előtt szólt a tangóharmonika, akkor kerestük, ki hiányzik a családból, mert tudtuk odabenn valakit vernek. A muzsikaszó azért kellett nekik, hogy mi ne halljuk a jajgatást.”⁴¹

A görög kitelepítettek helyzete speciálisnak tekinthető. Nem voltak magyar állampolgárok, és mint politikai menekültekkel a táborparancsnokságnak el kellett tudnia számolni velük a görög és a magyar pártvezetés felé. A munkatáborokban elszenvedett nehézségeik ellenére a görögökkel szembeni bánásmód a többi kitelepített-höz képest kevésbé volt durva. Varga Albert visszaemlékezésében a következőt írja le: „Ezekkel a görögökkel aztán sok baja volt az őrségnek. Nem tudtak parancsolni nekik, ha kedvük volt, dolgoztak, ha nem, csak feküdtek a szobában. Velünk nagyon barátságosan viselkedtek a görögök. Gyuri, a tanár, sokat volt közöttünk, barátkozott, a hazájáról mesélt. A szabadságharcról azonban, hiába faggattuk, nem akart beszélni.”⁴²

Mint említettük, „halmazati büntetésként” a kitelepített családok idős tagjait, a nőket és a gyerekeket is a táborokban tartották, a férfiakat több esetben internálták. Balazskasz Petroszt és feleségét – akiről már szó esett – 1951 augusztusában más görög személyekkel együtt telepítettek ki a borzas-mihályhalmi táborba. Fiúgyermeküket görög gyerekotthonban helyezték el. Schleining Károly kitelepített elmondása szerint az asszony angol nyelvleckéket adott a táborlakóknak. „Ez az Alexandra a férjével együtt az USA-ból jött, az apja gazdag hajókereskedő volt. Akkor volt a görög forradalom, azt leverték, és sokan elmenekültek a különböző szocialista országokba. Ez az Alexandra eljött megnézni a testvéreit. Nagyon szomorú volt, mert idejött, és el-lenségként hurcolták el, mindig mondták, hogy ők nem ezért adták életüket és vérüket. A kislányukat⁴³ is elvették tőlük, valami gyerekintézménybe vitték. A férje nagyon féltékeny volt, hogy angolra tanít minket. Aztán az ávo megtudta, hogy itt történik valami angoltanítás, és egyszer csak elvitték őket.”⁴⁴ Balazskasz Petroszt 1951. december 4-én az ÁVH más őrizeteseikkel együtt a kistarcsai internálótáborba szállította.⁴⁵ Felesége ezután az árkusi táborba került.⁴⁶ A férfi internálása 1953 októberében szűnt meg. Az 1953. augusztus 21-én a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumának címzett levelében kérvényezte családegyesítését, a dohánygyárba történő letelepedését és munkavállalását. A kérelem szövege szerint felesége a Nádudvar melletti táborban,

40 = Esküdt Béla visszaemlékezése. Uo. 192.

41 = Varga Albert visszaemlékezése. Uo. 188.

42 = Uo. 138.

43 = Pontosabban: a fiúgyermeküket.

44 = Idézi Kiss–Linding–Schleining, 2005: 92.

45 = ÁBTL 2.1. M-1215. Napi jelentés. Kistarcsa, 1951. december 4.

46 = A görög nő neve szerepel az árkusi kitelepítettek névsorában is. Hantó (szerk.), 2006: 214.

fia a Balatonalmádi görög kolónia iskolájában tartózkodik.⁴⁷ A házaspár további soráról nincsenek adataink.

A görögök közül többen a kihallgatásukat kérték, hogy megtudják, miért zárták őket a munkatáborokba. A borzas-mihályhalmi táborba kitelepített öt görög azt hangoztatta, hogy „Magyarországon fasizmus van, nem demokrácia, mert ők a szabadságért harcoltak, és istállóba helyezték el őket, jöjjön oda Rákosi és Sztálin, ők ugyanis rövidesen meg fognak szökni.”⁴⁸ Petropulosz Sztavroszt⁴⁹ feleségével együtt hurcolták el az árkusi táborba. A jelentés szerint öt gyermekét görög gyerekotthonban helyezték el. A férfi „állandóan azt hangoztatja, hogy mennyit szenvedett a hazájáért, mint partizán. Több esetben kérte a rendőrőrstől, hogy tegye lehetővé az ÁVH-nál való kihallgatását, mert ő nem bűnös, nem tudja, miért van kitelepítve.”⁵⁰

Egyes esetekben a görög férfiak megtagadták a munkát, vagy a többi táborlakóval verekedést provokáltak. Ilyenkor az elégedetlenkedőket másik táborba szállították. 1952. május 20-án Kónyáról két görög férfi és egy nő érkezett az árkusi táborba. „Kalkopolusz György⁵¹ görög állampolgár az elmúlt hó folyamán egy másik telepessel összeszólalkozott, megfenyegették egymást verekedést akartak kezdeni. Izgága magatartása miatt az árkusi táborba lett áthelyezve családjával, Fotopulosz Nikolos[szal]⁵² és Dani Anasztáziával együtt.”⁵³ Többen szökést kíséreltek meg. Megpróbáltak Budapestre jutni, hogy tisztázzák helyzetüket és a kitelepítésük okait. Szalamosz Kosztasz árkusi kitelepített „egy nap eltűnt a táborból, megszökött. Volt nagy vizsgálat, kihallgatás náluk, de nem ismerték el, hogy tudtak volna Koszta[sz] szökési tervéről. Ettől kezdve jobban figyelte őket az őrség, állandóan ellenőrizték, hogy megvannak-e.”⁵⁴

A borzas-mihályhalmi táborban tartózkodó Karangulesz Szpiroszról⁵⁵ írt jellemzés szövege szerint a férfi magát öntudatos kommunistának és partizánnak tartotta. Több esetben kérte, hogy vezessék a GKP magyarországi megbízottjához, mert nem tartotta magát bűnösnek, és valamiféle bosszú áldozata lett. Liadidisz Attanasziusról követelte, hogy kitelepítését szüntessék meg, és állandóan szökéssel fenyegetőzött.⁵⁶ A két férfi 1952. október 11-én a borzasi táborból megszökött. Vörös Istvánné egykori

47 = = ÁBTL 4.1. A-507. 47. Balaskas Péter letelepedési kérelme, 1953. augusztus 21.

48 = = MNL OL XIX-B-1-j-69-00369/1951. Jelentések a zárt táborok állapotáról, az ott elhelyezettekről.

49 = = Keresztnevét hibásan Sztavárosznak írták.

50 = = ÁBTL 4.1. A-507. 64. Kimutatás a hortobágyi zárt táborokban levő görög kitelepítettekről, 1952. június 1.

51 = = Eredeti neve: Kalkopulosz Jorgosz.

52 = = Eredeti neve: Fetopulosz Nikolaosz.

53 = = MOL OL XIX.-B.-J-j 42. d. 140. 0012. Idézi: Hantó (szerk.), 2006: 214.

54 = = Varga, 2005: 138.

55 = = Nevét hibásan Karanyulesz Szpirosznak írták.

56 = = ÁBTL 4.1. A-507. 64. Kimutatás a hortobágyi táborokban levő görög kitelepítettekről, 1952. június 1.

kitelepített a két férfiról a következőket mondta: „...nem Debrecen, hanem Tiszafüred felé mentek, oda is értek, csak ott a magyar nyelvtudás híján – ez volt az áruló jel – a rendőrség elfogta őket. Vissza azonban nem kerültek a táborba.”⁵⁷ További adatok hiányában feltételezhető, hogy a két szökött férfi a Mosonyi utcai fogházba került, ahol, az ilyen esetekben megszokott módon, fél évre internálták őket. A kistarcsai internálótábor foglyai között azonban nem szerepel a nevük.

= = = Nők és rokkantak

A görög nőket nem terhelő adatok miatt, hanem kitelepített férfi családtagjaikkal való rokonságuk okán zárták munkatáborba. A róluk szóló jelentésben a következő olvasható: „Niku Olga és testvére Kuka Hriszula⁵⁸ a mozgalmat nem szereti, mivel apjukat, mint ellenséges elemet a Görög Demokratikus Hadsereg katonái kivégezték.” „Dani Anasztázia azt hangoztatja, hogy sok a munka, kevés a pénz.”⁵⁹ A táborvezetés a nők munkához való hozzáállását ítélte meg a legpozitívabban. A rájuk bízott feladatokat mindenkor elvégezték, a tábor rendjét igyekeztek betartani. Dani Anasztázia „a táborban a munkához való viszonya a lehető legjobb, mint baromfigonozó munkáját igen jól, eredményesen végezte. Magatartása ellen semmilyen téren kifogás nem merült fel.” Niku Hriszula húgával, Niku Olgával került a táborba: „Kitelepítése óta szorgalmas jó munkát végzett, sok esetben saját maga jelentkezett munkára. Magatartása minden tekintetben jó volt.”⁶⁰ A róluk készült jellemzéshez hozzátehetjük, hogy a menekült nők korábbi vidéki életmódja, a görögországi falvakban szerzett munkatapasztalataik is segítették őket abban, hogy az új környezetükhöz alkalmazkodni tudjanak, és a rájuk bízott feladatokat jól végezzék el.

Az árkusi táborban két gyerek született. Rakovitisz Jannisz⁶¹ és felesége, Damu Szófia 1950 nyarán kerültek a táborba. A görög nő gyermeke születéséig a növénytermesztő brigádban dolgozott, utána háztartási munkát végzett.⁶² Niku Olga 1952-ben férjhez ment Maraveliasz Nikosz⁶³ kitelepítettéhez. Házasságukból 1952-ben lánygyermek született. Maraveliasz Nikosz a polgárháborús harcokban súlyos fejsérülést szenvedett, a GĐH többi sebesült katonájához hasonlóan őt is repülővel szállították Albá-

57 = = Hantó (szerk.), 2006: 329.

58 = = Lánykori neve Niku Hriszula.

59 = = MNL OL M-KS 276-98. 127. óe. 39. A GKP Magyarországi Pártszervezetének Pártbizottsága, az MDP KV Budai Károly elvtársnak. A Hortobágyra internált 15 görögre vonatkozó adatok. 1953. január 24.

60 = = ÁBTL 41. A-507. 63. Kimutatás a hortobágyi zárt táborokban levő görög kitelepítettekről, 1952. június 1.

61 = = Nevét hibásan Rakowitz János és Rakowitz Jánosné formában írták. Hantó (szerk.), 2006: 479.

62 = = ÁBTL 41. A-507. 63. Kimutatás a hortobágyi zárt táborokban levő görög kitelepítettekről, 1952. június 1.

63 = = Nevét hibásan Maraveliasz formában írták. Árkustanyai névsor, lásd: Hantó (szerk.), 2006: 478.

niából Magyarországra. A férfit súlyosan rokkant állapota ellenére Árkusra hurcolták. Varga Andor könyvében a görög férfiről a következőt olvashatjuk: „*A fejében maradt szilánk, amit nem tudtak kioperálni, időnként elmozdult. Olyankor rájött a rosszul-lét, pillanatok alatt olyan lett, mint egy megvadult bika, tört-zúzott, vezényszavakat kiabált, a földön fetrengett, verejtékben úszott. Volt harcostársa, Szkepatarisz György⁶⁴ civilben tanár, egy kicsit tudott magyarul, ő fordította le nekünk a szavait. Semmit sem tehattünk, mindenki félrehúzódott az útjából, amíg magához nem tért, a rendőrök is csak nézték. Amikor aztán jobban lett és megnyugodott, szégyellte magát, de semmire sem emlékezett, maga is segített rendbe rakni a feldúlt szobát.*”⁶⁵ A róla szóló jelentés csendes, zárkózott férfiként írja le, aki a munkáját a legjobb tudása szerint végezte el.⁶⁶

Petropulosz Sztavroszné⁶⁷ 1951. december 23-án megszökött a kónyai zárt táborból. A Budapesti Rendőrkapitányság a lányánál találta meg, és elrendelte az internálását.⁶⁸ A szökésének az oka minden bizonnyal az lehetett, hogy szeretne volna gyermekeit meglátogatni karácsony előtt a Kőbányai úti görög kolóniában. Az asszonyt 1952. február 9-én kihallgatták. A jegyzőkönyve hiányos maradt, mivel „*macedóniai nyelven beszél és magyarul nem ért.*”⁶⁹ Tolmács jelenlétét nem tartották szükségesnek, mivel internálása már folyamatban volt. 1952. március 3-ig tartózkodott a Mosonyi utcai Fogház és Toloncházban, mint internált. A magaviseletét tárgyaló jelentés szerint „*fényítve nem volt. Jelenleg a Bernátkúti állami gazdaságban dolgozik. Munkához való viszonya jó. Teljesítménye 100%. Magaviselete ellen kifogás nem merült fel.*”⁷⁰ A görög állampolgárságú, szláv-macedón nemzetiségű nő polgárháborús menekültként érkezett férjével és gyerekeivel Magyarországra. Az 1950-es évek elejéig a budapesti görög kolónia zárt közösségében élt, ahol ebben a korai időszakban a görög és a macedón nyelv használata volt az általános. A magyarokkal történő kapcsolattartás ebben a korai időszakban a közös munkahelyekre korlátozódott.

= = = Amnesztia, rehabilitáció

A zárt munkatáborok megszüntetésére 1953. augusztus 3. és október 22. között került sor. A Hortobágy környékén és Szolnok megyében felállított 12 munkatáborban összesen 2 524 család (7 281 személy) kényszerlakhelyhez kötöttségét szüntették meg.⁷¹ A szabadulókat ekkor újabb szankciókkal sújtották, mivel a délnyugati határövezetbe és a kiemelt városokba a családok többsége nem térhetett vissza. Hasonló intézkedés

64 = = Eredeti görög neve: Szkeotalisz Jorgosz.

65 = = Varga, 2005: 138.

66 = = ÁBTL 4.1. A-507. 62. Kimutatás a hortobágyi táborokban levő görög kitelepítettekről, 1952. június 1.

67 = = A nő férjezett nevét tévesen Petropólus Favarozsnének írták.

68 = = ÁBTL 4.1. A-507. 72. Rendőrhatósági őrizet alá helyezési javaslat, 1951. január 2.

69 = = Uo. 74. Rendőrhatósági őrizet alá helyezési javaslat, 1952. február 9.

70 = = Uo. 78. Jelentés Petropulosz Sztavroszné magaviseletéről, 1952. szeptember 8.

71 = = Uo. 162. Jelentés a hortobágyi zárt táborok megszüntetéséről, 1953. október 24.

történt a görögökkel szemben is. A görög pártvezetés szerint a kitelepítetteket olyan vidéki ipari központokba kell átköltöztetni, ahol már dolgoznak görögök és ahol a pártvezetés figyelemmel tudja tartani őket.⁷² Győre József belügyminiszterhelyettes Nagy Imrének, a Minisztertanács elnökének, és Farkas Mihálynak, a Központi Vezetőség titkárának címzett levelében kiemelte, hogy a Hortobágyra kitelepített görög állampolgárok kényszerlakhely-feloldását azzal a feltétellel javasolja, hogy azok ne mehessenek vissza a budapesti Kőbányai úti görög kolóniába és Beloianisz faluba.⁷³ Az MDP Központi Bizottságának Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 1953. augusztus 22-én újból elküldte a hortobágyi telepen levő 17 görög kitelepített névsorát jellemzés és intézkedés céljából. Új tartózkodási helyüket Miskolcon, Ózdon, Sztálinvárosban (ma Dunaújváros) és Tatabányán jelölték ki. A pesti görögök közül elsőként 4 személy kényszer-tartózkodási helyhez kötöttségét oldották fel. Vitoglu György és Balaszkasz Alexandra Árkustanyán maradt, és tovább dolgozás céljából egyéves szerződést kötöttek az árkusi gazdasággal. Niku Hriszula és Dani Anasztázia sem hagyta el a tábort, ők meg akarták várni a többi görög társuk szabadulását, hogy együtt távozhassanak onnan.⁷⁴

Három egykori árkusi kitelepített, Kole Fote (előző neve Fetopulosz Miklós), Petkovszki Kzsitin (korábban Petropulosz Sztavrosz) és felesége, aki később elhagyta Magyarországot és Jugoszláviában telepedett le, 1966 októberében erkölcsi rehabilitálást és anyagi kártalanítást kért.⁷⁵ A három személyt 1951. augusztus 21-én a Kőbányai úti kolóniáról telepítették ki Kónyára. Beadványukat a Belügyminisztériumban megvizsgálták és megállapították, hogy az internálás, illetve a kitelepítés okára vonatkozó adatok és anyagok nem állnak sem a BM, sem a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság rendelkezésére. A kivételt a Petropulosz Sztavrosz né szökésére vonatkozó akta jelentette.⁷⁶

Az állambiztonság vezetőjének címzett feljegyzés szerint a görög emigránsok internálásáról tudott Farkas Mihály, a párt illetékes titkára, és Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke is. Utaltak arra is, hogy ebben az időben nevezettekén kívül jelentős számú görög emigráns volt internálva és kitelepítve. Amennyiben a szükséges erkölcsi rehabilitáción túl anyagi kártalanításra sor kerül, azt javasolják megfontoltan végezni, mert várható, hogy a többiek is hasonló kérelemmel fognak a párthoz fordulni.⁷⁷ A fenti három személy kérelmével kapcsolatos további iratokat nem találtunk. Görög politikai emigránsok rehabilitációjára csak nagyon ritkán került sor. Három esetről

72 = = MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 11. Az internált görögökre vonatkozó tájékoztató adatok, 1953. január 24.

73 = = ÁBTL 4.1. A-507. 60–61. Nagy Imre és Farkas Mihály elvtársnak. Budapest, 1953. augusztus 24.

74 = = MNL OL M-KS 276-98. 127. őe. 245–247. A hortobágyi zárt táborokban levő görög kitelepítettekről adatok, 1953. augusztus 22.

75 = = Látható, hogy görög hangzású neveiket időközben szláv hangzásúra cserélték.

76 = = ÁBTL 4.1. A-1350. 52–53. Feljegyzés, 1966. október 14.

77 = = Uo.

tudunk, amikor elfogadták a rehabilitációs kérelmet. A görög pártbizottságon dolgozó és 1951 októberében Kistarcsára internált három görög személy esetében. Kanaki Parthenát – akinek az ügyét már külön is tárgyaltuk – 1958-ban rehabilitálták. További két személyt 1962-ben.⁷⁸

A kitelepített görögök sorsának feltárása távolról sem befejezett. A kutatást nehezíti, hogy az életrajzi adataik is hiányosak, többségüknél az iratok a nevük mellett csak a születési helyet, évet, valamint az apa nevét tüntették fel. Az ÁVH jelentéseiben általában csak a kitelepítésük okát és a munkához való viszonyukat jegyezték le. Vagyis még mindig keveset tudunk arról, hogy valójában kik is voltak ezek a férfiak és nők. Azonban a jelen írás ahhoz mindenképpen támpontot adhat, hogy az érintettek hogyan élték meg a politikai emigrációjuk korai szakaszát többszörös katasztrofális körülmények között: egy idegen országban, távol a görög menekült közösségektől.

Egy esetben került sor görög civilek (idősek, nők, gyerekek) Görögországba történő visszatelepítésére, 1953-ban. Azok térhettek vissza, akiknek rokonai nem voltak párttagok, és akik nem vettek részt a polgárháborúban a GDR oldalán.⁷⁹ A visszatelepítésről készült végleges kimutatásban 1137 fő szerepel. A kimutatás megjegyzésében az olvasható, hogy eldöntésre vár még 35 büntetett előéletű internált kérdése, akik a közelmúltban szabadultak, és akik szintén vissza akarnak térni Görögországba. A GKP Központi Vezetősége javasolta, hogy ezek a személyek ne térhessenek vissza, mert a görög kormány esetleg felhasználja őket a párt és a népi demokrácia ellen.⁸⁰ Anasztisz Sztavrosz 21 éves politikai menekült férfi esete arra mutat rá, hogy a görögök illegálisan is megpróbálták elhagyni az országot. Anasztisz Sztavroszt az Esztergomi Járási Bíróság Ausztria felé történő tiltott határátlépési kísérlete miatt 1954. november 30-án 10 hónap börtönre ítélte. A görög férfi 1956-ban ismeretlen helyre disszidált.⁸¹ Az feltételezhető, hogy hozzá hasonlóan 1956-ban mások is megpróbáltak visszajutni Görögországba. Pontos adatokat azonban nem tudunk. Az 1960-as években azok a szláv-macedón nemzetiségű családok, akiknek a rokonai Jugoszláviában tartózkodtak, többen is Szkopjében telepedtek le. A politikai menekültek Görögországba történő visszatérésére az 1974-es görög katonai diktatúra bukása után kerülhetett sor. Tö-

78 = = ÁBTL 3.1.5. O-9698/a. 280–281. Rehabilitációs jegyzőkönyv, 1958. március 12. Bővebben lásd Vincze, 2021.

79 = = A Görögországba történő repatriálással (1953) egy időben történt a kommunista országok közötti családdegyesítés is. Azok, akik a családtagjaik felkutatása érdekében valamely szocialista országba (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Szovjetunió) akartak utazni, csak csoportos útlevelel, név szerinti kimutatással és a befogadó ország vízumával hagyhatták el Magyarországot.

80 = = MNL OL M-KS 276-98. 135. őe. 203. Kimutatás a Görögországba való visszatelepítés végleges listájáról, 1953. december 23.

81 = = ÁBTL 2.2.1. I/10. 2. doboz. Anasztisz Sztavrosz kartonja.

meges repatriálásuk 1981-ben a hontalan politikai menekült státus megszűnésével⁸² és a görög vagy a magyar állampolgárságuk felvételével következett be.

= = = A görög kitelepítettek névsora⁸³

Balaszkasz Alexandra (1914, Boston, tisztviselő)
Balaszkasz Petrosz (1914, Athén, gépkocsivezető)
Dani Anasztaszia (1914, Dráma, takarítónő)
Fetopulosz Nikolaosz (1913, Szvika-Florina, építészmérnök)
Kalkopulosz Jorgosz (1916, Szvika-Florina, asztalos)
Kakurisz Panajiotisz (nincs róla adat)
Karangulász Szpirosz (1916, Hios, hajókapitány)
Liapidisz Tanaszisz (1906, Isztambul, hajógépész)
Mamudisz Franceszkosz (nincs róla adat)
Maraveliász Nikosz (1915, Kefalónia, hajóskapitány)
Maraveliasz Nikoszné, Niku Olga (1926, Filiatesz-Epirusz, varrónő)
Maraweliasz Alexandra (Árkus, 1953. április 13.)
Nekrasz Anasztaszisz (1921, Pefkosz-Kalambaka, gépész)
Niku Kriszula (1923, Filiatesz, háztartásbeli)
Niku Olga (1926, Filiatesz-Epirusz, háztartásbeli)
Pankosz Takisz (1909, Vavuri-Epirusz, tisztviselő)
Petropulosz Sztavrosz (1902, Florina, szénégető)
Petropulu Szofia Petropulosz Sztavroszné (1907, Florina, háztartásbeli)
Rakovitisz Jannis (1926, Poliplitanos-Florina, segédmunkás)
Rakovitisz Janniszné Rakoviti Szofia (1928, fűrógép-munkás)
Rakoviti Szofia fiúgyermeke, aki az árkusi táborban született
(a nevét nem tüntették fel)
Szalamosz Kosztasz (1925, Kasztória, tengerész)
Szekotalisz Jorgosz (1914, Lefkada, tanár)
Vitoglu György (1923, Szaloniki, gépkocsivezető)

82 = = A Belügyminisztérium és a Magyarországon Élő Görög Politikai Emigránsok Egyesületének 1981. június 1-én kelt összesítése szerint 2706 görög politikai emigráns élt Magyarországon. 460 fő már korábban felvette a magyar állampolgárságot, 600 fő a magyar–görög vegyes házasságból származó kiskorúak száma. 1981. október 31-ig az emigránsok 99,5%-a írta alá a politikai menedékjog megszűnését tartalmazó nyilatkozatot. 1981. december 31-ig a politikai menekült státus végleg megszűnt. Dzindzisz, 2019: 82.

83 = = Varga, 2005; Hantó (szerk.), 2006; MNL OL M-KS. 276-98. cs. 133. őe.

**= = = Jogerős határozattal rendelkező, de nem
kitelepített görögök névsora**

Almaliotisz Dimitrisz
Delliosz Vasziliz
Iliadisz Nikosz
Ivanidisz Iliasz
Karajannudisz Vangelisz
Lambriu Panajiotisz
Marmarasz Filipposz
Marmarasz Jannisz
Nikopulosz Thanaszisz

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga
XII/8. A Kistarcsai Internálótáborban keletkezett iratok

2.2.1. Operatív nyilvántartások
I/10. 2. doboz

3.1.5 Operatív dossziék
O-9698/a. Rehabilitációs jegyzőkönyvek

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-507. Kimutatás a tiszalöki internálótáborban levő hadifoglyokról
A-1350. Összefoglaló személyekről – 1966. év

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL OL)

M-KS 276-98. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya

127. őe. A Görög Kommunista Párt magyarországi szervezetének munkájukkal kapcsolatos levelei, feljegyzései a Magyar Dolgozók Pártjának vezetéséhez és a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályához, 1953. január 26. – 1953. december 24.

133. őe. Görög emigránsok szakiskolai, egyetemi, pártiskolai tanulmányaira vonatkozó kérelmek, önéletrajzok, a Görög Kommunista Párt javaslatai, feljegyzés görög nyelvű tankönyv kiadásáról. 1951. július 30. – 1953. december 22.

135. őe. Az egyes népi demokráciákból Magyarországra, illetve Magyarországra

ról a népi demokráciákba távozó görög emigránsok névsora. Feljegyzések távozásukról, egyes személyek Görögországba történő visszatelepedéséről. 1951. március 27. – 1953. december 23.

XIX-B. Az államigazgatás legfőbb szervei. Belügyi iratok

B-1-j-69-00369/1951. Jelentések a zárt táborok állapotáról, az ott elhelyezettekről.

B-1-j-176-0012/1953 Kitelepítettek (zárt területre) ügyében havi jelentés (Mellékelve: 0015/1952. számon az 1952. évi hasonló jelentések.)

=== Hivatkozott irodalom ===

Bank–Gyarmati–Palasik, 2012

Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: *Allami titok. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest.

Dzindzisz, 2019

Dzindzisz, Jorgosz: *A magyarországi görögök politikai menekült státusának megszüntetése*. II. kerületi Görög Önkormányzat, Budapest.

Ember, 1981

Ember Mária: Hortobágy, „szociális tábor” 1952–1953. *Forrás*, 6. sz. 9–24.

Fokasz (szerk.), 2006

Evharisztume Ungaria! Köszönjük Magyarország! Szerkesztette: Fokasz Nikosz. Görög Országos Önkormányzat, Budapest. 4–30.

Hantó (szerk.), 2006

Családok munkatáborokban 1. (Kitaszítottak, III.) Szerkesztette: Hantó Zsuzsanna. Magyar Ház, Budapest.

Kiss–Linding–Schleining, 2005

Kiss László – Linding Ferencné – Schleining Károly: Szilánkok – egy baranyai német család történetéből. In: *Telepessors*. Szerkesztette: Landauer Attila – Saád József. Gondolat, Budapest.

Kotek–Rigoulot, 2005

Kotek, Joël – Rigoulot, Pierre: *A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentráció, megemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Nagyvilág, Budapest.

Lazu, 2006

Lazu, Vasziliki: Xiriotissza falánál. A Lámiai Rögtönítélő Bíróság által halálraítéltek 1946–1950. In: *A görög polgárháború. A Varkizai egyezménytől a Grammosznál lezajlott hadműveletig. 1945. február – 1949. augusztus*. Szerkesztette: Iliasz Nikolakopulosz – Alkisz Rigosz – Grigorisz Pszalidasz. Új Mandátum, Budapest.

Palasik, 2015

Palasik Mária: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei”. A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése, 1951–1953. *Századok*, 6. sz. 1363–1597.

Papathanaszium, 2006

Papathanaszium, Ioanna: „Lábhhoz tett fegyverrel”. In: *A görög polgárháború. A Varkizai egyezménytől a Grammosznál lezajlott hadműveletig. 1945. február – 1949. augusztus*. Szerkesztette: Iliasz Nikolakopulosz – Alkisz Rigosz – Grigorisz Pszalidasz. Új Mandátum, Budapest.

Szántó, 1989

Szántó András: A kitelepítések történeti háttéréről. In: *Törvénytörés nélkül...* Szerkesztette: Gulyás Gyula – Gulyás János. Láng, Budapest.

Széchenyi, 2008

Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek. A kitelepítések tragédiája*. Kráter, Budapest.

Szidiropulosz, 1991

Szidiropulosz, Archimédesz: *Ithaka partjai. A kisebbségi lét dimenziói*. Eötvös, Budapest.

Szidiropulosz, 1997

Szidiropulosz, Archimédesz: *1956. Görögök a forradalomban*. Flaccus, Budapest.

Sztaveri, 2006

Sztaveri Urania: *Tó martiriko trigono ton exoriszton jinekon. Hios-Trikeri-Makroniszi*. Paraszkinio, Athén.

Varga, 2005

Varga Albert: *Rab voltam a Hortobágyon. Árkustanya*. Timp, Budapest.

Vincze, 2021

Vincze Xénia: „...az aktára Gerő elvtárs is azt írta, hogy lássa Rákosi elvtárs.” Görög internáltak Kistarcsán. *Betekintő*, 2. sz. 53–71.

Voglis, 2004

Voglis, Polymeris: *Empiria tis filakis ke tis exorias. I politiki kratumeni szton emfilio polemo*. Alexandria, Athén.

Vukman, 2017

Vukman Péter: „*Harchan Tito és Rankovics klikkje ellen*”. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Kronosz, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

Makroniszosz Pszifiako Muszio (Makroniszoszi Digitális Múzeum)

<https://www.makronissos.org/psychologiki-via> (utolsó letöltés: 2021. november 17.).

Petropulosz Jorgosz: *Jinekesz exoria hronia tu emfiliu*. (Nők száműzetésben a polgárháború éveiben.) <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4400942> (utolsó letöltés: 2021. november 17.).

Kulcsszavak

=====

kitelepítés, emigráció, ötvenes évek

/ Greek Families in the Isolated Labour Camps in Árkus, Borzas and Kónya /

(1951–1953)

In the first half of the 20th century, numerous examples can be found of coercive measures to prohibit leaving one's residence and deportations of certain ethnic or social groups for political reasons. The topicality of this article lies in the fact that it shows examples of police detention of refugees from the Greek civil war who had been given political asylum as a group after arriving in Hungary after the organised rescue efforts of the Soviet Union and the communist countries between 1949 and 1951. No interviews were conducted with the deported Greek families. Research in this field has been very sporadic. Based on archival sources and the recollections of Hungarians who were deported to the closed labour camps in the Hortobágy region, this article discusses the stories of Greek families which were forcibly taken to the camps in Árkus, Borzas and Kónya.

===== *Novák Attila* =====

/// „...új tartózkodásihelye ugyancsak kényszer tartózkodási- helynek tekintendő”

Benedict Jenő kitelepítése 1951 nyarán

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) egyik iratanyaga Benedict (máshol Benedikt) Jenő egykori gyáros kitelepítésének folyamatát, pár hónap drámaian sűrített történéseinek lenyomatát tárja elénk.¹ Az iratcsomó az eljárás során felvett (általában a házmester által kitöltött) négyoldalas kérdőívet, a véghatározatot és az ehhez kapcsolódó, a személy sorsát tükröző egyéb beadványokat és iratokat tartalmazza. Ezek az anyagok minden kitelepített esetében jelezték a *passió*, a lakóhelyről való erőszakos eltávolítás különféle állomásait, melynek kezdőpontját az illetőről való előzetes informálódás, végpontját pedig a kényszerlakhelyül szolgáló településre való megérkezés hatósági nyugtázása jelezte. Benedictről a Magyar Zsidó Levéltárban is találunk szórványos információkat, abban a nagyobb anyagban, amely a Budapesti Izraelita Hitközség különféle, kitelepítettekkel kapcsolatos erőfeszítéseit tartalmazza, amelyek viszont az elűzött ember új lakhelyére való megérkezése után keletkeztek.²

Az adatgyűjtés során – melyet esetében 1951. április 16-án a házmester, Barta Sándorné szolgáltatott – kiderült, hogy Benedict 1873-ban született Nagylakon. Barta úgy tudta, Drávaszabolcson és Tolnanémedin volt kendergyára, később azonban „elvétték” (azaz államosították), és 1951-ban már nyugdíjasként élte életét. A házmester szerint Benedict a Pannónia „intézménynél” volt igazgató, és onnan kapta nyugdíját. Az 1926-ban alapított Pannónia Kender- és Lenipar Rt.-ről lehetett szó, melynek Benedict valóban igazgatója volt.³ A kérdőívből azt is megtudjuk, hogy az 1947 novembere óta a Nádor utca 14. szám alatt lakó volt gyártulajdonos kétszobás lakás felett rendel-

1 == ÁBTL 2.5.6. I. sorozat. 03733/1951. Benedict Jenő kitelepítési anyaga.

2 == MILEV HU HJMA XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. A kitelepítések elleni panaszok másolatai, kitelepítettek segélyezési ügyei.

3 == Lásd: Entresz (szerk.), 1928: 743.

kezett, és egy albérlője is volt. Valójában – mint látni fogjuk – régebbi kötődése volt a helyhez.

Benedict Jenő sohasem politizált: személye tipikus példáját nyújtja a magyar gazdasági életben fontos szerepet játszó, alapvetően apolitikus, kizárólag a szakmájára összpontosító, jómódú zsidó polgár magatartásának. Egyetlen politikai ügygel kapcsolatos megnyilvánulása ismert, amikor az első világháború utáni zavaros időkben egy beadványban javasolta, hogy a Romániához csatolt Nagylak Magyarországon maradjon határrészén önálló községet hozzanak létre.⁴ Az ottani kendergyár telepe, melynek vezetője Benedict volt, ugyanis jórészt kitette a kérdéses területet. Benedict azt szerette volna, hogy a terület ne a szomszédos Csanádpalotához tartozzon (ahová csatolták). A gyártelep, mint önálló község, létrehozása érdekében anyagi áldozatra is hajlandó volt. Benedict a Csanád megyei törvényhatósági bizottság tagjaként egy lakossági/dolgozói „petíciót” is aláírt, melynek hatására a főszolgabíró is azt javasolta, hogy helyezték hatályon kívül a Csanádpalotához való csatolást és ismerjék el a megmaradt (vagy felszabadított) Nagylak önálló község mivoltát. Végül az új Nagylak község – a hivatalos utat végig járva – 1922 októberében jött létre.

Az 1943-as távbeszélő névsor szerint Benedict (Szántó Jenő kendergyárossal közös) irodája Budapesten, az V. kerületi Nádor utca 14. sz. alatt működött – ott, ahonnan később kitelepítették. Igaz, akkor még egy másik elérhetősége is volt, a VI. kerületi Munkácsy Mihály utca 5–7. szám alatt.⁵ A holokauszt tragédiája természetesen az igazgatót is érintette, erről későbbi, már a kitelepítés alatti beadványa is árulkodik, ám azt, hogy pontosan mi történt vele ebben az időben, nem tudjuk. Lakhelyeként 1944-ben a XIII. kerületi Pannónia utca 30. volt megjelölve, a házmaster 1947-re teszi az új lakhelyére való költözését.

1951. május 29-én megszületett a kitelepítést elrendelő (03733. számú) véghatározat, amely a „*kendergyáros és igazgató*”-t a 8130/1939. ME. és a 760/1939. BM. rendelet – azaz még a Horthy-korban kiadott, *az internálást, kitiltást és rendőri felügyeletet megszabó jogi rendelkezések* – alapján Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltotta, lakhelyéül pedig a Szolnok megyei Zagyvarékast jelölték ki. A múlt diszkriminatív magyar államával, Horthy Magyarországgal sok ponton jogilag is folytonosságot vállaló sztálinista magyar állam arról is rendelkezett, hogy (a kor „szokásai” szerint) megszabja a lakása igénybevételét (a véghatározat ír erről),⁶ illetve azt is kikötötte, hogy az ingatlant 24 órán belül át kell adnia. A véghatározat ugyanazon oldalán egy házfelügyelőnek kézbesített „*értesítés*” is található, mely a lakás igénybevételét és zárolását jelenti be, valamint azt, hogy az „*új bérlő kijelöléséről a kerületi tanács gondoskodik*”.

4 = = Oltvai, 1973–1974.

5 = = A *budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora*, 1943. 40.

6 = = A 6.000/1948. számú kormányrendeletre hivatkozva. Ez a kormányrendelet véglegesítette az átmeneti hatósági lakáselosztást, a lakások és lakrészek szabad forgalmát korlátozva és a társbérletesítő gyakorlatot legalizálva.

A véghatározat tartalmazta azt a kitéelt is, hogy amennyiben más községben kíván elhelyezkedni, „*ezirányú*” kérelmet terjeszthet elő az új lakhely szerinti megyei tanács elé, amelyhez mellékelnie kell „*annak a személynek (a lakása szerint illetékes helyi Tanács által láttamozott) nyilatkozatát, aki elszállásolását vállalja.*” A véghatározat ellen a budapesti rendőrfőkapitányságnál lehetett panaszt tenni, ám e „*panasz a végrehajtás szempontjából, halasztó hatállyal nem bír.*” A külön „*tudnivalók*”-at tartalmazó oldal két pontjának egyike a véghatározattal együtt a kijelölt lakhely szerinti illetékes megyei tanács új lakásról szóló véghatározatának kézbesítését nyugtázza, és bejelenti azt is, hogy az új lakhelyén való „*munkába állításáról*” a helyi tanács gondoskodik. Benedict Jenő sorsának következő állomását az az irat mutatja be, amely három dologra kérdez rá: a lakástulajdonos foglalkozására, az igénybe vett szoba nagyságára és arra, hogy a házban hány lakás van. Ezek a kérdések megválaszolatlanul maradtak, ugyanakkor jelzik a kitelepítési folyamat előrehaladását.

Benedict Jenő nem nyugodott bele a történetekbe, és panasszal élt a Budapesti Rendőrfőkapitánysághoz címzett levelében. Előrehaladott cukorbetegsége hivatkozott, és arra, hogy az ötéves terv sikerét elősegítendő, 1950 februárjában a Találmányi Hivatalhoz a „*kenderáztatás előállítási költségeinek csökkentésére*” újítási tervezetet nyújtott be, és „*annak kivitelezésével még az illetékes faktorok most is foglalkoznak*”. Továbbá – több sorstársához hasonlóan – hivatkozott korábbi „*üldözött*”-i mivoltára (ez volt a „*zsidó*” identitás eufemisztikus kifejezése a korban), illetve arra, hogy családjából többen a „*fasiszta gyilkosok*” áldozataivá lettek.⁷ Gyártulajdonosi mivoltát nem hallgatta el, de hangsúlyozta, hogy a tolnanémedi kendergyárat a „*szociális követelményeknek*” megfelelően vezette, és azt 1949. szeptember 26-án az államosítás céljára önként felajánlotta. Benedict a betegségeit igazoló tisztiorvosi bizonyítványt is mellékelte a beadványához,⁸ valamint a véghatározatban foglaltak teljesítésére 14 napi haladékot kért, mert a *Chevra Kadisa* (temetkezéssel és szociális ügyekkel foglalkozó zsidó egyesület) valamelyik vidéki szeretetotthonába való elhelyezése „*folyamatban van.*” Valami történhetett közben, mert a Magyar Zsidó Levéltárban található kimutatás június 6-ára teszi a határozat megszületését és Kunszentmártont nevezi meg, mint azt a települést, ahová a kitelepítő határozat szól.⁹ Zagyvarékas neve egész egyszerűen eltűnt az iratokból.

Benedict kitelepítése végül június 7-én történt meg. A volt „*kendergyáros és igazgató*” vélhetően nem először került „*vagonba*”, amelynek helyét az irat a budapes-

7 = = A Benedictéhez hasonló sorsokról lásd Dombi, 2020.

8 = = A Dr. Kapos Vilmos V. kerületi tisztiorvos által kiállított tisztiorvosi bizonyítvány szerint Benedict érelmeszesedésben, szívizom-elfajulásban és cukorbetegségben szenvedett.

9 = = MILEV HU HJMA XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. Kimutatás a 65 éves és idősebb jelentkezőkről, 1951. július 5. Neve szerepel a Budapestről kitelepített zsidó családok Hübsch Alfréd-féle regiszterében is (Benediktként). MILEV 2019.22 (Egyedi gyűjtemény).

ti Magdolnavárosi pályaudvarra teszi.¹⁰ A rendőr a lakás kulcsát – a kitelepítés „szokása” szerint – leadta a házfelügyelőnek. A Budapesti Izraelita Hitközség ugyanezen a napon keletkezett belső feljegyzése is azt mutatja, hogy Benedicet (többedmagával) a „június 6-i kimutatásban írottak közül a beérkezett jelentések szerint elvitték.”¹¹

A 78 éves kitelepített gyárigazgató ügyében megmozdult a Budapesti Izraelita Hitközség is. Annyi más emberhez hasonlóan, Stöckler Lajos elnök (ő a magyar zsidó csúcsszerv, a Magyar Izraeliták Országos Képviselete elnöke is volt) és Dr. Kurzweil István főtitkárhelyettes – a hitközség elöljárósága nevében – 1951. június 8-án a Belügyminisztériumhoz címzett levelükben leírták, hogy készek az idős nyugdíjas Benedicet korára és súlyos cukorbetegsége való tekintettel valamelyik vidéki szeretetotthonukba befogadni.¹² Benedict lakhelyeként itt sem Zagyvarékas szerepel, hanem a már ismert – az összes hitközségi iratban szereplő – Kunszentmárton (Alkotmány utca 10.).

A Belügyminisztérium tisztviselője, Bartucz István relatíve gyorsan, 1951. június 16-án válaszolt a hitközség beadványára, melyben engedélyezte, hogy Benedicet a nyíregyházi szeretetotthonba szállítsák, ugyanakkor további két személy (ösv. Grósz Albertné és Dekner Jenő) esetében már nem találta teljesíthetőnek a kérést. „*A szállítást mielőbb eszközölje*” – szöveg a hivatal rideg, embertelen felszólítása. A Belügyminisztérium ugyanezen a napon a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságát is értesítette arról, hogy Benedict számára engedélyt adott a szeretetházba való költözésre.

Stöckler Lajos Csík Ferenc belügyminisztériumi osztályvezetőhöz írott július 6-i levelének egyik melléklete a 65 évesnél idősebb kitelepítettek között említi Benedicet, mint akit Kunszentmártonba utasítottak.¹³ Az összesen három kimutatást mellékelő levélben amúgy Stöckler – rendkívül karakán módon – kiállt még két olyan 70 évesnél idősebb személyért is, akiket a nyíregyházi szeretetotthonból telepítettek ki a Szolnok megyei Fegyverekre.¹⁴

A Belügyminisztérium kitelepítési csoportjának vezetője, Cziráki Ferenc rendőr százados 1951. november 29-én kelt határozatában megerősítette a már korábban megfogalmazott engedélyt. Ezt a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányságnak és Benedict Jenőnek küldte el. A határozatot megfogalmazó százados kijelentette:

10 = = A Magdolnavárosi a mai Angyalföldi pályaudvar volt, nevét 1954-ig őrizte.

11 = = MILEV HU HJMA XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. Feljegyzés, 1951. június 7.

12 = = A Belügyminisztériumnak írott levélben a hitközségi vezetők azt kérik, hogy a minisztérium jelölje ki a vidéki szeretetotthont. „*A lebonyolítást a vonatkozó engedély kézhezvételétől számítva nyomban vállaljuk.*” ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Levél, 1951. június 8.

13 = = A kimutatásban, mely 97 nevet tartalmazott, a 18. helyen szerepelt Benedikt. MILEV HU HJMA XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. 2. számú kimutatás, 1951. július 6.

14 = = „*Együttal megérdeklődöm, hogy a nyíregyházi szeretetotthonból áttelepített Delej László és Delej Margit, mindketten 70 évnél idősebbek és mert a kitelepítés előtt szeretetotthonban voltak, nem helyezhetők-e el újból szeretetotthonba. Nevezettek minden felszerelés nélkül kerültek Fegyverekre. Szíves értesítését kérem és vagyok tisztelettel.*” MILEV HU HJMA XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. Levél, 1951. július 6.

„Félreértések elkerülése végett értesítem, hogy új tartózkodásihelye [sic!] ugyancsak kényszer-tartózkodásihelynek [sic!] tekintendő.”¹⁵

Egy 1952. január 4-i belső feljegyzés szerint a kitelepített Benedict Jenő kényszerlakhelye a szeretetotthon, azaz akkor még életben volt.¹⁶ Pedig az őt többször is eláruló állam mindent megtett azért, hogy ez ne így legyen.

== = Dokumentumok

T. Rendőrkapitányság
Budapest

I. dokumentum

[A] 03733 sz. véghatározat ellen panasszal élek. Hivatkozom elsősorban egészségi állapotomra, mely szerint az OTI¹⁷ állandó insulin-ellátottja [sic!] vagyok, miután előrehaladott cukorbetegségben szenvedek, és mint ilyen, naponkénti injectió [sic!] adására szorulok, amit reszketős kezemmel (bal karom béna) magam elvégezni nem tudok.

Megemlítem továbbá, hogy mint okleveles gépészmérnök az 5 éves terv sikerét elősegítendő 1950. február havában a Találmányi Hivatalhoz a kenderáztatás előállítási költségeinek csökkentésére újtási tervezetet nyújtottam be és annak kivitelezésével még az illetékes faktorok most is foglalkoznak.

Magam és családom üldözöttek voltunk és többen közülünk a fasiszta gyilkosok áldozatai lettek.

Felszabadulás után megmaradt tolnanémedi kendergyárat összes lehetőségeim igénybevételével újra üzembe helyeztem és azt a szociális követelményeknek megfelelően vezettem és vállalatomat 1949. szeptember 26-án államosításra önként felajánlottam.

Mint teljesen vagyontalan kizárólag a nyugdíjamra szorulok.

Kérésemet megismételve, maradtam

Benedict Jenő
okl. mérnök
v. Nádor u. 14.

melléklet: 1 tiszti bizonyítvány

Ui. A véghatározat végrehajtására 14 napi haladékot kérek, mivel a Chevra, valamelyik vidéki Szeretet Otthonába való elhelyezésem folyamatban van.

[ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt szöveg, Benedict Jenő aláírásával.]

15 = = ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Határozat, 1951. november 29.

16 = = A Mazsihisz temetőnyilvántartása szerint Benedikt (itt így szerepel) Jenő 1957-ben halt meg, és a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben nyugszik Benedikt Gyulával együtt. Forrás: Toronyi Zsuzsanna (a MILEV igazgatója) közlése.

17 = = Az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) 1950-ig működött, Benedict valószínűleg a funkciójára gondolt.

I.

2. dokumentum

1 férfi

03733 szám

Név: Bendect [sic!] Jenő

fogl.: kendergyáros és igazg.

Lakás: Bp. V., Nádor. u. 14.

Vele elköltöztetendők:

Pályaudvar: magdolnavárosi

Szerelvény: 2.

Kocsi: 189473

A rendőr jelentése az elköltöztetésről (hiányról):

Jelentem, hogy az elköltöztetés rendben megtörtént, a lakás kulcsát leadtam a házfelügyelőnek.

1951. VI. hó 7. nap

átvétel igazolása:

szerelvény parancsnok

[*ABTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt formanyomtatvány, kézzel beírt adatokkal, Kiss P. Lajos r. szakaszvezető aláírásával.*]

Budapesti Izr. Hitközség

3. dokumentum

VII. Síp utca 12.

Telefon: 423-930, 226-495, 220-423,

220-249, 220-445

Levélcím: Budapest 4. Postafiók 167.

2891/1951. sz.

Válasz esetén szíveskedjék erre a számra hivatkozni.

Dr. K/B.

T. Belügyminisztérium,

Budapest

Benedikt Jenő, volt budapesti (v. Nádor u. 14.), jelenleg Kunszentmárton Alkotmány u. 10. lakos, 78 éves, kitelepítettett.

Tekintettel nevezett idős korára, és súlyosan cukorbeteg állapotára, készek vagyunk őt valamely vidéki szeretetotthonunkba befogadni.

Kérjük, hogy ezt engedélyezni, a vidéki szeretetotthont kijelölni és az utazási engedélyt hozzánk kiadni szíveskedjenek. A lebonyolítást a vonatkozó engedély kézhezvételétől számítva nyomban vállaljuk.

Budapest, 1951. június 8.

Tisztelettel
Budapesti Izraelita Hitközség Elöljárósága

(Dr.Kurzweil István)
főtitkár h.

(Stöckler Lajos)
elnök

Vidéki szeretetotthonaink jegyzéke:

1. Békéscsaba, Csaba u. 3.
2. Debrecen, Bajcsy-Zsilinszky út 32.
3. Gyömrő, Bajcsy-Zsilinszky út 123.
4. Mohács, Eötvös u.8.
5. Nagykanizsa, Szt. Imre herceg útja 3.
6. Nyíregyháza, Jókai utca 4. Kalinin u. 24.
7. Pécs, Tímár u. 5.

[ABTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt szöveg, Kurzweil István és Stöckler Lajos aláírásával.]

Belügyminisztérium.
Bp. VI. Vörösmarty u 32.
T: 126-670.
Sz: 03733/1951.

4. dokumentum

Budapesti Izraelita Hitközség részére,
Budapest
VII. Síp u. 22.

Értesítem, hogy 2891. sz. alatt beküldött kérelmét elbíráltam, és hozzájárulok ahhoz, hogy Benedikt Jenő kunszentmártoni lakost a nyíregyházi szeretetotthonba elszállítsa. A szállítást mielőbb eszközölje.

2862 [sz.] özv. Grosz Albertnéra és 2861. sz. Dekner Jenőre vonatkozó kérelmét nem találtam teljesíthetőnek.

Budapest, 1951. június 16.

(Bartucz István)

[ABTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt szöveg, Bartucz István aláírásával.]

Belügyminisztérium.
Bp. VI. Vörösmarty u 32.
T: 126-670.
Sz: 03733/1951.

5. dokumentum

Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága részére,
Szolnok

Értesítem, hogy Benedikt Jenő, jelenleg Kunszentmárton, Alkotmány u. 10. sz. alatti lakosnak engedélyt adtam arra, hogy az Izraelita Hitközség nyíregyházi szeretetházába elköltözhessen.

Budapest, 1951. június 16.
(Bartucz István)

[*ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt szöveg, Bartucz István aláírásával.*]

Belügyminisztérium.
Bp. VI. Vörösmarty u. 32.
T: 126-670.
Szám: 03733/1-1951.

6. dokumentum

Szigorúan bizalmas.

Határozat

Benedikt Jenőnek, akit a 03733. számú határozattal Kunszentmárton, Alkotmány utca 10. szám alá telepítettem ki, ugyancsak fenti számra való hivatkozással engedélyt adtam arra, hogy az Izraelita Hitközség nyíregyházi szeretetotthonába költözhessen.

Félreértések elkerülése végett értesítem, hogy új tartózkodásihelye [sic!] ugyan csak kényszertartózkodásihelynek [sic!] tekintendő.

Erről értesítettem: a Szabolcs-Szatmár megyei r. kapitányságot, Benedikt Jenő, Nyíregyháza, Izraelita Hitközség Szeretotthon.

Budapest, 1951. november 29.

Aláírás
(Cziráki Ferenc)
r. szds.

[*ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/1951. Géppel írt szöveg Cziráki Ferenc r. százados aláírásával.*]

03733/95I

7. dokumentum

Hiv. feljegyzés!

Benedikt Jenő kényszertartózkodási helye:

Nyíregyháza Izr. Szeretetotthon.

Lásd: 4037/952. jan. 4-én kelt táviratir [sic!].

Bp. 1952. jan. 4.

[*ÁBTL 2.5.6. I. sorozat 03733/195I. Kézrel írt eredeti, olvashatatlan aláírással.*]

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok

I. sorozat 03733/195I. Benedict Jenő

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MILEV)

XXIV-A-XXXIII-5-b-2-23. A kitelepítések elleni panaszok másolatai,

kitelepítettek segélyezési ügyei

2019.22. (Egyedi gyűjtemény) Budapestről kitelepített zsidó családok
regisztere (a Hübsch-hagyatékából)

=== Nyomtatásban megjelent források ===

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora,
1943.

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora.
Hivatalos kiadás. 1943. január. M. kir. Postavezérigazgatóság, Budapest.

Entresz (szerk.), 1928

Magyar Pénzügyi Compass. 1927–1929. I. kötet. Szerkesztette: Entresz Ferenc.

M. P. C. Kiadóhivatala, Budapest.

==== Hivatkozott irodalom ====

Dombi, 2020

Dombi Gábor: *Osztályellenségek. Az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai.*
Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

Oltvai, 1973–1974

Oltvai Ferenc: Nagylak község megalakulása, 1920–1922. *Levéltári Közlemények,*
44–45. sz. 391–406.

Kulcsszavak

=====

kitelepítés, ötvenes évek, társadalomtörténet

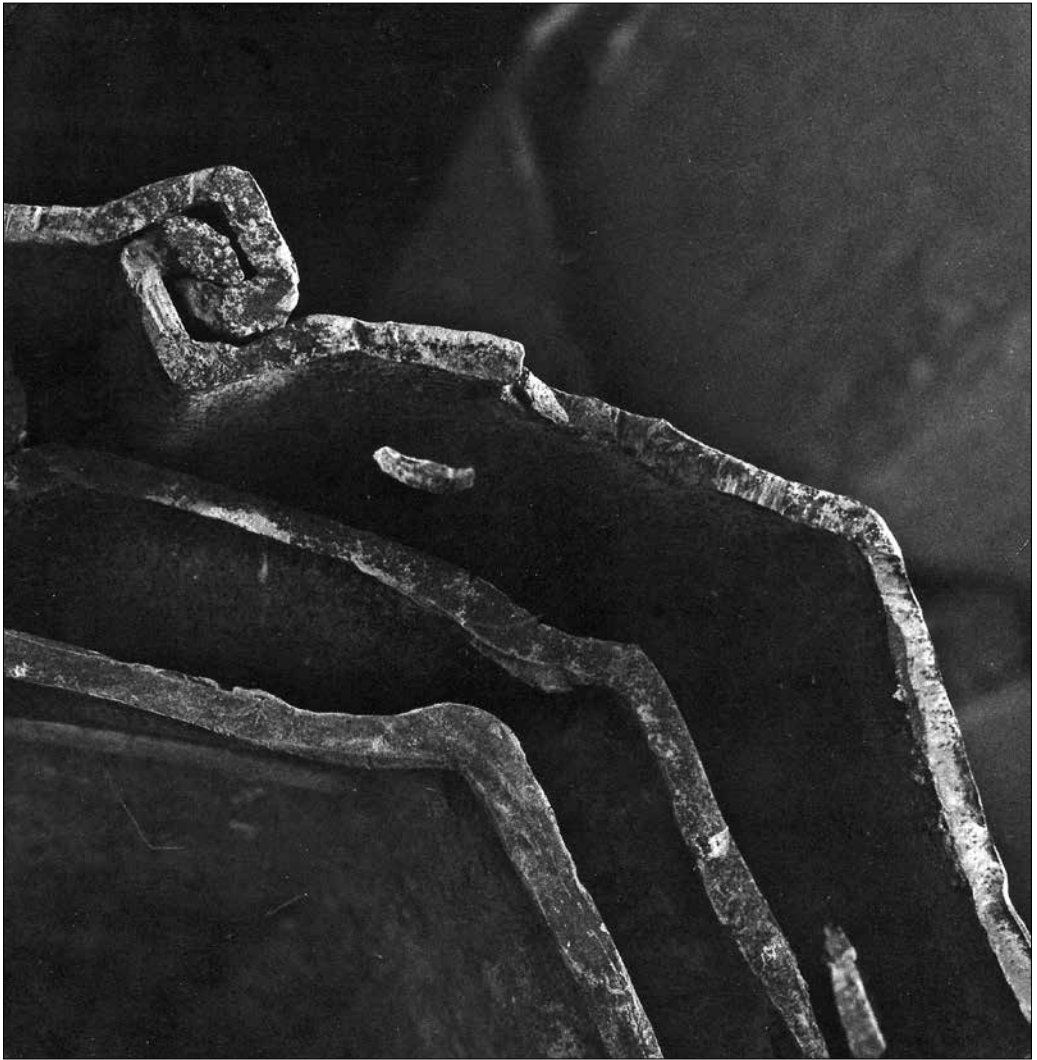
/ “His New Place Of Residence Can Be Considered A Forced Residence Too” /

The deportation of Jenő Benedict in the summer of 1951

The Historical Archives of the Hungarian State Security holds the dossier of Jenő Benedict (or Benedikt). This source, which reveals the process of the former factory owner's deportation (in 1951), is a dramatically condensed record of the events of a few months. This type of dossier, which is not at all rare, contains the usual four-page questionnaire (filled in by the informant, usually the caretaker), the final decision and other related documents that determined the fate of the person. These materials marked the various stages of the Passion, the forcible removal from the place of residence, for each displaced person. Jenő Benedict never engaged in politics, and his person precisely exemplifies the behaviour of a wealthy Jewish citizen who played an important role in Hungarian economy but was essentially apolitical and focused solely on his profession. However, his life was threatened twice: during the Holocaust and in 1951, when he was expelled from Budapest by the Communist regime. Although the Jewish community managed to place him in a nursing home, his fate was determined by a very dramatic scenario.

= Affixum =
////////////////////

==== Takács Tibor =====

/// Kiegészítés, avagy a punk(történelem) tényleg nem halt meg

Banális megállapítás: a történész nem magát a múltat tanulmányozza, hiszen az közvetlenül nem hozzáférhető a számára, hanem különböző *forrásokat*, a leggyakrabban szöveges dokumentumokat, amelyek alapján igaz (igazolható, ellenőrizhető) megállapításokat tesz a múltról. A források persze nem önmagukért beszélnek, azokat interpretálni kell. A történeti munkák ezen értelmezés eredményei, távolról sem mindegy tehát, hogy milyen forrásokkal dolgozunk, milyen dokumentumokra lelünk kutatásaink során. Egy-egy új dokumentum akár teljesen új megvilágításba helyezheti a vizsgált tárgyat, módosíthatja korábbi elgondolásainkat, de meg is erősítheti hipotéziseinket. Nem ritka, hogy ezek a kutatás lezárulta, eredményeinek közzététele után akadnak a történész kezébe. Velem – viszonylag rövid időn belül – kétszer is megtörtént ez. Az újonnan megismert szövegek, amelyek korábban elkerülték a figyelmemet, nemcsak a témámra vonatkozó új információkat tartalmaztak, hanem általuk új, említésre méltó szempontok is felmerültek. Ezért tartom fontosnak ismertetni ezeket.

Tanulmányként szintén csak egy banális megállapítást tudok megfogalmazni: bármennyire is körültekintően járnak el a történészek, a múltról való tudásunk szükségszerűen töredékes és gyakran esetleges, a múlt megismerésének folyamata így sosem érhet véget.

=== Egy

Nemrégiben megjelent könyvemben azt vizsgáltam, miként alakult ki 1987–1988 táján az a téves nézet, hogy a CPg punkegyüttes rasszista skinheadzenekar volt, amelynek a neve Cipgánypusztító Galerit (Cigánypüfölkő Gárdát stb.) jelent. Az utolsó fejezetben kifejtettem, hogy a koholmány a rendszerváltás utáni nyilvánosságban is szívósan

tovább élt, és még tudományos publikációkban is fel-felbukkant.¹ Munkám megjelenését követően derült ki, hogy a példák között szerepelhetett volna Romsics Ignác rendszerváltásról szóló kötete is.² Pedig évekkal ezelőtt foglalkoztam ezzel a kötettel,³ ám a CPg-vel kapcsolatos kutatás idején már nem emlékeztem arra, hogy a rendszerváltás okairól és előzményeiről szólva a szerző említést tett a zenekarról. Pedig igen tanulságos szövegrészről van szó. Romsics megemlíti, hogy az ifjúsági ellenkultúra egyik legfontosabb hordozójaként a modern könnyűzene az 1980-as évekre elveszítette „*proteszt*” jellegét, az 1960-as évek népszerű zenekarai az „*establishment*” részévé váltak. „*Az 1970-es évek végén viszont olyan új együttesek jelentek meg, amelyek a lázadás örök eszményét a nemzetközi punk- és skinheadmozgalmak ideológiáiból merítve kísérelték meg újrafogalmazni. Az egyik első ilyen zenekar a Beatrice volt, amelynek agresszív non-konformizmusát a Mosoi együttes és a szegedi CPg (Coitus Punk group) az 1980-as évek elején még tovább radikalizálta. E két együttes számos dalszövege közönséges rasszista uszítás volt az idegenek és a cigányok ellen. 1983–1984-ben ezért mindkét »banda« tagjait felfüggesztett, illetve részben letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A skinheadmozgalom, amelynek tagjai egyre kevésbé titkolták rasszista nézeteiket, azonban tovább élt, s idővel zenekaraik is újjászerveződtek.*”⁴

Az idézett szöveg két szempontból érdemel figyelmet. Először is, Romsics Ignác egy, a Betaricétől a CPg-ig ívelő radikális, „lázkodó” könnyűzenei mozgalom létezését feltételezi. Okfejtése ebben kísértetiesen hasonlít a korszak nagyhatalmú popmenedzserének, Erdős Péternek a gondolatmenetére, aki egy, a Beatricével (sőt a Piramissal) kezdődő, majd a Mos-oi és a CPg zenekarokkal folytatódó ellenséges, neonáci színezetű politikai mozgalmat vízionált.⁵ A szerző azonban ezen a ponton nem Erdősre, hanem egy, a *Kritika* folyóiratban megjelent riportra hivatkozik – abban azonban nem említik a CPg-t (a Mos-oit is csak annyiban, hogy minden kommentár nélkül közlik a *Dolgozó népet szolgálom* című számukat).⁶ A tudós történész emellett – akárhogy is nézzük – teljesen összemossa punk és a skinhead jelenséget, illetve a Mos-oi és a CPg együtteseket, utóbbit is rasszizmussal vádolva. Bizonyítékként dalszövegekre hivatkozik, ám a CPg-nek (ezt nem árt elégszer hangoztatni) egyetlen faj- vagy idegengyűlölő szerzeménye sem ismeretes. Romsics feltehetően Szántó Gáborra hagyatkozott,

1 = = Takács, 2021a.

2 = = A hiányra Lévay Tamás hívta fel a figyelmem, szívességét ezúton szeretném megköszönni neki.

3 = = Takács, 2010.

4 = = Romsics, 2003: 29.

5 = = Erdős ezt legplasztikusabban halála előtt adott interjújában fejtette ki: *Hogyan készül*, 1990: 191–192., 206–212. Vö. Takács, 2021a: 199–201.

6 = = Gellért 1988. Az eredetileg 1987-ben a rádióban leadott riportműsorban egyébként megszólaltatták Rác József pszichológust is, aki világos különbséget tett a punk és a skinhead között, később pedig külön tanulmányban fejtette ki a CPg és a Mos-oi közötti alapvető különbségeket: Rác, 1998.

aki a nyolcvanas évek végén megjelent írásiban a Mos-oi cigányellenes szerzeményét a CPg számaként adta közre.⁷

Romsics hivatkozik is Szántó egy cikkére – amely viszont szintén elkerülte a figyelmet, így könyvemben nem tudtam írni róla. Ez csak azért sajnálatos, mert abban az újságíró néhány hazugságot hozzátett azokhoz, amelyeket az általam ismeretett megszólalásaiban kifejtett. Újból leírta például, hogy az 1980-as évek elején „a skinhead-irányzat felé menetelő” tehetségtelen punkzenekarok hangerővel, trágár, a legalantasabb ösztönöket megcélzó szövegekkel akartak reflektorfénybe kerülni. Ez a Mos-oi és a CPg – utóbbit ez esetben is „Cigánypüfölő Gárdaként” azonosította – együtteseknek olyannyira sikerült, hogy működésüknek hatósági fellépés vetett véget, tagjaikat pedig „rövidebb-hosszabb időre lecsukták”. Szántó ezután ontja a korábbi írásaihoz képest új, de hasonlóképpen fals információkat: a zenészek magánvád nyomán kerültek bíróság elé (nem igaz); zárt tárgyaláson ítélték el őket (nem igaz); amiről a sajtó csak rövid hírt közölt (ha a szamizdat lapokat is „a sajtó” alá soroljuk, akkor ez sem igaz).⁸

Szántó Gáborral ellentétben Romsics Ignác helyesen oldotta fel a CPg rövidítést, azaz nemcsak Szántót használta forrásként. Mégis, alapvetően a nyolcvanas évek végének skinhead-diskurzusában megjelent és szívósan rögzült narratívát adja tovább, tudniillik azt, hogy a CPg nem radikális, hanem rasszista zenekar volt. Pedig nem volt az, de mivel a késői Kádár-kor első nyilvánosságában szinte csak ebben a formában jelent meg róla híradás, ez a kép tartósan rögzült, nemcsak a sajtóban, hanem a tudományos munkákban is. A példa ugyanarra mutat rá, mint amire az elején felhívtam a figyelmet: az, hogy a történész mit tekint ténynek, nagyban függ attól, milyen forrásokat elemez – és milyen értelmezési mezőben elemzi azokat.

== Kettő

Az 1983. március 5-i, Kozák téri CPg-koncertet körüljáró tanulmányom⁹ megjelenését követően akadt a kezembe a BRFK III/III-A. Alosztályának dolgozó, „Teleki” fedőnevű titkos megbízott dossziéja.¹⁰ A hálózati személy alapvetően budapesti kábítószeres fiatalokról jelentett, időnként azonban beszámolt egy-egy koncertről is. 1981. november 7-én például jelen volt a Közgázon Nagy Feró új együttese, a Bikini fellépésén. („*Dalikat a Beatricéhez hasonló punk-rock stílusban adták elő.*”) A közönség tombolása közepette, a nagy hangzavarban nem sokat értett az elhangzott dalokból, de így is meg tudta állapítani, hogy „*azok agresszív, izléstelen, a jelenlegi viszonyokat bíráló szövegűek voltak.*” A tartótiszt, Hollósi György főhadnagy ebből azt a következtetést vonta le, hogy Nagy Ferenc külön-nyilvántartásba vett személy „*nem hagyott fel a szervezetlen*

7 == Szántó, 1988a: 11. Szántó, 1988b: 106–107.

8 == Szántó, 1989: 402–403. Vö. Takács, 2021a: 157–161.

9 == Takács, 2021b.

10 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. A dossziéra kollégám, Göncz Balázs hívta fel a figyelmet, amit ezúton is szeretnék megköszönni neki.

fiatalokat káros erkölcsi, politikai irányban befolyásoló zenészi tevékenységével”.¹¹ 1982 elején a „Száguldó Halottképek punk együttessel” kapcsolatos feladattal bízta meg „Telekit”, ám a dossziéba nem kerültek a Vágtázó Halottképekről (Hollósi főhadnagy csakis erre gondolhatott) szóló jelentések.¹² A hálózati személy tavasszal részt vett az ETA punkzenekarnak a Műegyetem Bercsényi úti diákotthonában rendezett koncertjén. A rossz erősítés miatt a dalok szövegét most sem értette, az együttes színpadit viselkedését azonban ez esetben „normálisnak” ítélte. Jelentése azonban így sem volt tét nélküli: a szervezőktől megtudta, hogy rendszeresen hívnak újhullámos bandákat (rendszerint kezdőket, mert nekik kevesebbet kell fizetni), amit a tartótiszt aggasztónak talált, mert a kollégiumban rendszeresen fellépő, „a punk stílust követő” együttesek „stílusa, törekvései azzal a veszéllyel járnak, hogy a klub újfasiszta beállítottságú fiatalok összejöveteli helyévé válhat”. (A tiszt megjegyzése illeszkedett a punk irányzat állambiztonsági értelmezésébe: a jelenségre politikai veszélyforrásként, az újfasiszmus hordozójaként tekintettek.) Ezért „szoros hálózati ellenőrzés alá” vonták az ottani zenei rendezvényeket.¹³

„Teleki” később maga is tagja lett egy punkegyüttesnek, a Falatraxnak, amely 1982 szeptemberében az Ikarus Művelődési Házban lépett fel. „Teleki” itt elbeszélgetett az Elhárítás és az ETA tagjaival is – és ha már így esett, tartótisztje utasította, hogy „mélyítse el kapcsolatát” a fenti zenekarok tagjaival.¹⁴ A Falatrax számára keresett fellépési lehetőséget, amikor 1983 márciusában felkereste a xv. kerületi Kozák téri Ifjúsági Ház vezetőjét, Gábriel Tibort. Ő azonban arról tájékoztatta, hogy szerinte a közeljövőben egyetlen punk zenekar sem léphet fel náluk, köszönhetően a március 5-i rendezvényüknek. Ez alkalommal a CPg adott „undorító”, „erkölcstelen”, „erkölcsromboló” koncertet; az énekesük például pengével összevágta magát, és véresen énekelt. Az eset miatt ellene és helyettese, Pátrovics Tibor ellen fegyelmi eljárást indított a kerületi művelődési központ igazgatónöje, Padisák Mihályné, aki Gábriel szerint „arra hivatkozott, hogy a rendőrség neki ezt színes fotókkal bizonyította, amelyet a koncerten részt vevő rendőrnnyomozók készítettek”.¹⁵

A belügy–Padisákné–Gábriel–„Teleki” információs csatornán valami elcsúszott: március 5-én a Kozák téren valóban készültek fényképek, de nem színesek; a CPg elleni eljárásban valóban előkerültek színes felvételek, amelyeken többek között a vérző arcú Haska Béla énekel, de nem a Kozák téren, hanem a CPg veszprémi fel-

11 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 76–77. Jelentés a „Teleki” fn. tmb.-vel tartott rendkívüli találkozóról, 1981. november 17. (A találkozóra egy héttel korábban került sor.)

12 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 80. „Teleki” fn. tmb. jelentése, 1982. január 3.

13 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 93. „Teleki” fn. tmb. jelentése, 1982. április 21.

14 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 103–104. Jelentés a „Teleki” fn. tmb.-vel tartott találkozóról, 1982. október 21. (A találkozóra nyolc nappal korábban került sor.)

15 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 123–124. Jelentés a „Teleki” fn. tmb.-vel tartott találkozóról, 1983. március 18. (A találkozóra 14-én került sor.)

lépésén, 1982 novemberében.¹⁶ (A március 5-i buli egyébként a színpadra felvitt csirke széttépéséről vált hírhedtté, ez azonban a jelek szerint a hálózati személy és az ifiház vezetőjének beszélgetésén nem került szóba.) A „Teleki” jelentéséhez fűzött tartóiszti értékelésből kiderült: a színes fotókat nem egy rendőrnymozó, hanem a BRFK III/III-B. Alosztályának „Rolf” fedőnevű titkos megbízottja készítette, aki „rendszeresen fényképezi az együttes koncertjeit”. Noha, mint említettem, ezek a veszprémi fotók lehettek, nem zárható ki, hogy ő volt jelen a Kozák téren is, vagyis ő lehetett az a hálózati személy, aki hang- és képfelvételeket készített a rendezvényen (az erről szóló beszámolója napi operatív információs jelentés formájában maradt fenn).¹⁷

„Rolf” (teljes fedőnevén „Rolf Jenő”) fotóriporter 1977-től egészen a rendszer-váltásig dolgozott a BRFK III/III. Osztályának, ügynöki minőségében folyamatosan fényképezett az 1989-es tüntetéseken is.¹⁸ A „Teleki” jelentéséhez fűzött értékelés is rámutat arra, hogy foglalkozása nagyban megkönnyítette hálózati feladatainak ellátását: „Rolf” a „*célszemélyek felé – mint állandó »koncertfotós« – jó hírszerző lehetőségekkel rendelkezik*” – jegyezte meg Hollósi főhadnagy. A „Telekitől” származó értesülés alapján azonban a tiszt veszélyben látta „Rolf” helyzetét: ha a CPg tagjai tudomást szereznek a Kozák téri ifiház vezetői elleni fegyelmi eljárás részleteiről, konkrétan a belügy kezében lévő fényképekről, akkor könnyen rájöhetnek arra, hogy azok kitől kerülhettek hozzájuk, azaz a fotós kinek dolgozik. Ezért úgy döntött, hogy – a dekonspirálódást elkerülendő – a zenekar következő koncertjén végrehajtani kívánt „operatív dokumentálás” során eltekintenek „Rolf” bevonásától. A kerületi művelődési központ igazgatójának ugyanis nem lett volna szabad fecsegnie a neki megmutatott fényképekről. Padisáknéval mint intézményvezetővel hivatalos kapcsolatként dolgozott együtt az állambiztonság, ám úgy tapasztalták, hogy „*a vele hivatalosan közölt belügyi-rendőri információkat rosszindulatúan kezeli, a rendőri szervek lejárására, illetve az operatív felderítő munka akadályozására használja fel*”. Korábban is előfordult, hogy amikor tudomást szerzett egy bizalmas nyomozásról, „*agresszív módon próbálta felfedni*” az ügyben foglalkoztatott hálózati személyt és a beépített lehallgatókészüléket.¹⁹

A tiszt feleslegesen aggódott: mint tudjuk, a CPg-nek ezt követően nem volt operatíván vagy bármi egyéb módon dokumentálható fellépése. Az együttes már hónapok óta nem működött, amikor tagjait letartóztatták, majd a bűnvádi eljárás végén hármukat bebörtönözték. „Rolf” nem bukott le, így szolgálatait a belügy még 1989-

16 = = Molnár–Kassai, 1984: 101. A színes fotósorozat megtalálható a CPg tagjaitól lefoglalt fényképek között (BFL XXV. 44. b. 21158/1983. 221-Bü-123/1983. 36/a.); elképzelhető, hogy „Rolf” nekik is küldött egy példányt az eredendően a belügy számára készített felvételekből.

17 = = Takács, 2021b: 66–67.

18 = = Müller, 2011: 59–80. A fedőnév Antal László Aladár fotóriportert takarta, lásd pl. 890616, 2009.

19 = = ÁBTL 3.1.2. M-40476. 123–124. Jelentés a „Teleki” fn. tmb.-vel tartott találkozóáról, 1983. március 18.

ben is igénybe tudta venni. Felmerül persze a kérdés: *a CPg elleni eljárás megindításában nem játszott-e közre az, hogy az állambiztonság elejét akarta venni a hálózati személy dekonspirálódásának?* (Nem is annyira „Rolf” személyét, hanem egy titkos állambiztonsági eszközt védendő.) Hiszen egy nyílt nyomozás során bárkitől lefoglalhattak (le is foglaltak) fényképeket, amivel elterelhették a gyanút „Rolfról”, és arról, hogy felvételei miként jutottak a rendőrség birtokába.

Bárhogyan is történt, némileg revideálnom kell korábbi megállapításomat, miszerint Erdős Péter a „szennyhullám” elleni felszólalásában még azért nem tett említést a nála lévő fotókról, mert azokat csak írásának megjelenését követően foglalta le és juttathatta el hozzá a belügy.²⁰ A fentiek alapján a felvételek már korábban is az állambiztonság birtokában voltak, és vélhetően nemcsak a xv. kerületi művelődési ház vezetőjének, hanem a szintén hivatalos kapcsolatként számon tartott Erdős Péternek is megmutathatták, ám mivel operatív forrásból, egy hálózati személytől származtak, azok létéről a popcézár nem beszélhetett a nyilvánosság előtt. Azonban a nyílt vizsgálat megindítását követő viszontválaszában Erdős már nyugodtan beszélhetett a fényképekről. Mindez persze csak hipotézis – ám könnyen lehet, hogy az igazolásához szükséges bizonyíték ott van valahol egy megtalálásra váró dokumentumban.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka-dossziék

M-40476. „Teleki”

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

xxv. 44. b. Pesti Központi Kerületi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok.

21158/1983. Benkő Zoltán és társai

221-Bü-123/1983. Benkő Zoltán és társai. Bírói dosszié.

=== Hivatkozott irodalom ===

Gellért, 1988

Gellért András: Még mindig? Hétköznapi fasizmus Magyarországon. *Kritika*, 6. sz.

31–35.

²⁰ == Takács, 2021b: 75.

Hogyan készül, 1990

Hogyan készül a popmenedzser? Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit.

Unió, Budapest, 1990.

Molnár–Kassai, 1984

Molnár Gábor – Kassai László: Egy amatőr zenekar által elkövetett izgatásról.

Belügyi Szemle, 5. sz. 99–105.

Müller, 2011

Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek. The Secret Pictures of the Eighties.*

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest.

Rácz, 1998

Rácz József: Ős-szkinhedek? A Mos-oi és a CPg együttes peréről. In: Rácz József:

Iffúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok.

Scientia Humana, Budapest. 79–92.

Romsics, 2003

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás. Prohászka Imre fotóival.*

Rubicon-Ház, Budapest.

Szántó, 1988a

Szántó Gábor: A sárkány bőrfeje. *Képes* 7, 27. sz. 10–13.

Szántó, 1988b

Szántó Gábor: *Bőrfejúek*. Népszava, Budapest.

Szántó, 1989

Szántó Gábor: A skinheadjelenség politikuma. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*

1988. Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. R-Forma, Budapest.

396–403.

Takács, 2010

Takács Tibor: 1989 mint szöveg. In: *Allambiztonság és rendszerváltás.*

Szerk. Okvát Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára –

L'Harmattan, Budapest. 153–168.

Takács, 2021a

Takács Tibor: *Botrányt akarunk! Rágalmak a CPg és a magyar punkmozgalom ellen.*

Jaffa, Budapest.

Takács, 2021b

Punk's Not Dead – But the Chicken Is. Egy 1983-as budapesti punkkoncert olvasatai.

Betekintő, 3. sz. 65–93.

=== Internetes hivatkozások ===

890616, 2009

890616 – *Egy nap anatómiája*. (Internetes tartalomszolgáltatás.) Szerk. Rainer M. János – Topits Judit. 1956-os Intézet, Budapest. <http://www.rev.hu/ords/f?p=107:1> (utolsó letöltés: 2021. november 23.)

Kulcsszavak

=====

ellenkultúra, ellenzéki mozgalmak, történeti emlékezet

/ Amendment, or Punks (History) Really Not Dead Yet /

The historian basically makes true statements about the past based on sources, so it does not matter what sources he works with. A new document that can even shed new light on the object often falls into the hands of the historian after the research has been completed and its results have been published. Based on my own examples, I go through two such cases where the newly discovered sources did not only contain new information on the research topic but also introduced new aspects of investigation. It has been proven once again that no matter how prudent a historian is, his knowledge of the past is necessarily fragmentary and often contingent, so getting to know the past will never be over.

= Szemle =
////////////////////

/// Főcze János

=== Egy élet a székely faluközösség szolgálatában

Imreh István életrajzáról

**Both Noémi Zsuzsanna: A székely faluközösség nótáriusa.
Imreh István élete és munkássága.**

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021. 248 p.

Imreh István történész (1919–2003) neve – ahogy biográfusa, Both Noémi Zsuzsanna frissen megjelent könyvében megjegyzi – összefonódott a székely faluközösséggel kapcsolatos kutatásokkal. A kötet címe talán esetlenül hat, azonban Imreh önmagát a székely falu nótáriusának nevezte, ezért indokolt a választás: már a címlapról ízelítőt kapunk az erdélyi magyar történettudomány meghatározó alakjának szerepfelfogásáról.

A tanár, kutató és történész Imreh izgalmas életutat járt be. Az erdélyi magyar falukutató mozgalomból indult, amelyre a Dimitrie Gusti fémjelzte román szociográfiai iskola is hatott. A háromszéki unitárius fiatal elkötelezett baloldaliként közvetlenül a második világháborút követően lépett be a Román Kommunista Pártba,

amelynek végig a tagja maradt. A Bolyai (majd Babeş–Bolyai) Tudományegyetem tanáraként folytatta az erdélyi történetírás hagyományait. Az ún. „kolozsvári történetírói műhely” tagjaként Jakó Zsigmond, Kiss András, Csetri Elek, Benkő Samu és Egyed Ákos társaságában tevékenykedett. Társadalom- és gazdaságtörténeti munkássága miatt neve egybeforrott a szakmai igényességgel, emellett tanári és ismeretterjesztő előadásaival kifejezetten széles körben tudta hatását kifejteni.

A szerző Imrehnek és Egyed Ákosnak a székelységhez kötődő munkásságát látja kiemelkedőnek, míg Jakó inkább az általánosabban vett erdélyi magyar történetírásra (benne Imrehre és Egyedre) volt hatással, és a programadó, illetve a vezéralak szerepét töltötte be. E kollegiális és baráti körre Both azért tartja indokoltnak a csoport kifejezés használatát, mert tevékenységük összehangolására és közös távlati célok követésére rendezkedtek be az újra Romániához került Észak-Erdélyben, annak ellenére, hogy a román népi demokrácia tudományszervezési keretei között nem kutathattak önálló kutatóintézetben, ahol kiteljesíthették volna sajátos, erdélyi magyar történetírói szemléletüket. Amennyiben elfogadjuk Both álláspontját, adná magát a történetírói iskola csoportként való vizsgálata.

Azonban a kötet célkitűzése ehhez viszonyítva valamivel szerényebb. Miközben Imreh István életét veszi görcső alá, Both arra kíváncsi, hogy „*az impérium- és rendszerváltások által szabdalta 20. században*” miként sikerült Imrehnek úgy építenie tudományos karrierjét, hogy közben meg tudta őrizni hitelességét és működésének szakmai színvonalát is. „*Munkám fő kérdése arra vonatkozik, hogy az ellentétes előjelű politikai rendszerek egymásutániségében ez miként volt lehetséges*” – jelöli ki munkája témáját a szerző (12–13.). Mint látni fogjuk, a kérdésére sok szempontból kielégítő válaszokat ad, amelyek azonban némi hiányérzetet is kelthetnek az olvasóban.

Előjáróban mindenképpen szót érdemel a szerző történetelméleti elmélyültsége és fogalmi igényessége. Stílusa és történetmesélése mindezek mellett kimért, tárgyilagos, ugyanakkor egyáltalán nem áll távol tőle a szarkazmus és az irónia, ami a mindent megkérdőjelező alapállásából következő, történelmi szkepszisben gyökerezik. Mindenesetre a szövegnek kifejezetten jól tesznek az olyan üdítő kiszólások, mint amilyen például a szerző egyik hitetlenkedő megjegyzése egy kapálóban elhangzott, Imrehről szóló anekdotával kapcsolatban. A történet szerint Imreh annyira jól adott elő, hogy Homoródszentmártonban egy hétig beszéltek róla, és még a kapálóban is ezt emlegették, azt kívánva, hogy bárcsak ennyire jól beszélő papjuk lett volna (45.). A munka emellett kifejezetten széleskörű forrásbázison nyugszik – a szerző alaposan elmerült a magán- és állami levéltárak, családi hagyatékok irataiban, a különféle interjúkban és állambiztonsági dokumentumokban.

A könyv szerkezete nem egységes. 1919 és 1944 között kronologikusan követi Imreh életét a sepsiszentkirályi és sepsibodoki gyermekkorától kolozsvári egyetemista éveit a „kis magyar világban”. Viszont a második világháború utáni és az államszocialista, majd a rendszerváltást követő évek történéseit tematikus egységekre tagolva ismerteti. Az ugyanazon fejezetben érintett témák sokszor egészen eltérő jellege miatt

azonban az 1944 előtti időszakról szóló részben is több helyen indokolt lett volna a szöveg további tagolása.

A kötetből a történetet megtörve egészen kilóg az a főként módszertani megfontolásokat tartalmazó rész, amelyben Both a Securitate levéltárából (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității [CNSAS], Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság) előkerült iratokat mutatja be és azok felhasználhatóságát elemzi. Habár az anyag feldolgozása valóban sok elméleti munkát igényel, ezt lehet, hogy nem kellett volna a szépen folyó és kerekedő történetbe belegyömöszölni. Talán érdemes lett volna inkább egy egyszerű lábjegyzetben közölni a fejezet lényegét, tehát azt, hogy Imrehez a Securitate iratai nem vitték közelebb a szerzőt, miközben sokkal többet árultak el a szervezetben élő beidegződésekről, az erdélyi baloldaliakkal szembeni gyanakvásról és a totális kontroll irracionális igényéről.

Both nagy gonddal, empátiával rajzolja meg a tehetséges unitárius fiatal környezetét, Imre ehhez való ragaszkodását, ami nemcsak amiatt fontos, mert ez az attitűd az egész életét végigkísérte, hanem azért is, mert a székely falvak gazdaság- és társadalomtörténete iránti személyes érdeklődése is innen eredeztethető. Szűkebb pátriája nemcsak inspirációforrás és kutatási téma volt a számára, hanem történelmi szemléletét is nagyban meghatározta. Imre például azért hajlott arra, hogy a „székelyt” ne etnikai, hanem foglalkozást jelölő csoportként határozza meg, mert a sepsibodoki „öreges” inkább a katonarendűek szinonimájaként használták a fogalmat (25.).

Ebben az alapállásban nagy szerepet játszott a népi gondolat és a népszolgálat eszméje, amelyek talaján Imre István nevelkedett, értelmiségivé vált és később kiteljesedett. Brassóban folytatta a tanulmányait, itt került kapcsolatba a népi mozgalommal, illetve a szociográfiai és falukutató munkákkal. „*Művelt tanáraitól itt »fertőzödtem« meg szociológiával, népi irodalommal, eljutva Dimitrie Gusti monografikus társadalomkutatásáig*” – idézi későbbi önreflexióját Both Noémi, aki e tanárok közül Szécsi Sándort emelte ki. Neki gondja volt a bukaresti szociológiai iskola és a magyarországi falukutatás eredményeinek ismertetésére, valamint diákjai kezébe adta a népi írók műveit a *Hitel*, a *Korunk* és az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratokkal együtt (38.).

Még az ifjúkor szétszalazásánál érdemes megemlíteni, hogy Both kimondatlanul bár, de „totális biográfiára” törekszik, azaz Imre teljes személyét akarja visszaadni, nemcsak a tudóst, a tanárt, hanem például a fiatal párkeresőt is. Így bemutatja sikertelen közeledését a sepsibodoki Rákosi Annához, kitérve a történet pikáns fordulatra, ugyanis a Farkas György református lelkészt választó nő fia később Imrehék lányát vette el (42.). A „totális biográfia” azonban itt sem lehet más, mint igény és törekvés, hiszen a források ennek nagyon komoly határokat szabnak.

Both megállapítja, hogy Imre érdeklődésének középpontjában már fiatalon is a falukutatás és a szociográfia állt. A bukaresti szociológiai iskola és főként Dimitrie Gusti valóban nagy hatással volt rá, e téren a legtöbbit mégis az 1940 utáni diákévei, illetve Venczel József jelentette a számára. A származására oly büszke, a Székelyföldet és a székelyeket „felemelni” akaró fiatal aktivista az 1940-es évek kis magyar világában

mélyült el a szociográfiai praxisban, és a későbbi kutatói irányultságainak is főként ez a korszaka szabta meg az irányát. Ugyanakkor ha az Imreh munkásságára hatást gyakorló irányzatokat vizsgáljuk, a második világháború után felfutó gazdaság- és társadalomtörténetről és a mindennapok történetéről sem szabad megfeledkeznünk.

Nem is tévedhetnénk nagyobbát, ha azt gondolnánk, a kis magyar világ vége és a román népi demokrácia építésének kezdete Imreh alól kirántotta a talajt. Még ha karrierje meg is tört egy kisé, „*világnézetének hangsúlyosabb elemei, mint például a közösségi életforma melletti elköteleződés, kapitalizmuskritika vagy a parasztság és a munkásság iránti szolidaritás, akadálytalanul illeszkedtek a második világháború utáni politikai diskurzushoz.*” Szerencsésnek bizonyult, hogy pályája 1945 előtt még csak kibontakozóban volt, és ebből a szempontból az is előnyére vált, hogy a fiatal tudós a Román Kommunista Pártba is belépett (81.). Imreh tehát Erdélyben maradt, és értelmiségiként (tanárként és történészként) vállalta a kisebbségi sorsot. Több feladata is akadt, például ő vezette a páratlan forrásokat és jelentős történeti értékkel bíró kincseket őrző Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) egykori levéltárát, amely a Kolozsvárra újra visszahozott román egyetem alárendeltségébe került. Imreh hamar megtapasztalta az új világ jelentette kihívásokat, kutatóként és levéltárvezetőként kezdettől fogva kompromisszumokra kényszerült.

A Bolyai (majd a Babeş–Bolyai) Tudományegyetem tanáraként Imreh újabb testhezálló szerepet kapott, az erdélyi magyar történelemtanárok generációi sorát tanította és nevelte Kolozsváron. Híresek voltak népszerűsítő előadásai is, amelyekről a Securitaténak minden esetben pontos információi voltak. Ugyanakkor ezek a jelentések külön kitértek arra is, hogy Imreh nagyon vigyázott, hogy az előadásai politikai értelemben is „helytállóak” legyenek.

Both munkájának érdeme, hogy komoly, diszkurzív elemzés alá veti Imreh 1944 utáni tudományos és tudománynépszerűsítő munkásságát, ami fáradságos és nagy türelmet igénylő munka. Both ennek kiválóan eleget tesz, amelyben nem kevés segítségére van kifinomult filológiai érzékenysége.

Imreh tudományos munkássága számos esetben ütközött a hivatalos történelemszemlélet állításaival. Ilyen volt például, amikor kimutatta, hogy tévedés Alsó-Fehér, Hunyad és Kolozs vármegye nemességét a magyarsággal, a jobbágyokat pedig a románsággal azonosítani. A történeti kutatások ugyanis nem támasztják alá az erdélyi társadalmi rendek etnicizálhatóságát. Gondoljunk csak bele, már maga a falutörvények kutatása – amely témát könnyen lehetett a székely népi demokratikus önszerveződés hagyományaként értelmezni – is kényesnek számított az egyre inkább az erdélyi román kizárólagosság és protokronizmus teológiája felé forduló államszocialista diktatúrában.

Kifejezetten érdekes ugyanakkor, hogy a rendszerváltozással a székelyek európaisága lett a kiemelendő Imreh számára, benne 1848 szellemével és az 1940-es évek tudományszervező tevékenységével, amelyet Imreh korábban kényszeredetten évtizedekig elhallgatott (185.). A „*feudalizmus rendjét kutattam, a tőkés rendbeli élttem és tanul-*

tam, az államszocializmus építése korának – csak társadalomkutatókat »szerveztem« – idézi őt Both (165.). Érdekes ugyanakkor, hogy Imreh körül nem alakult ki 1989 után olyan történelmi „iskola”, mint Jakó körül. Both ezt azzal magyarázza, hogy Imreh a rendszerváltozást követően „hátrább lépett”, szemben Jakóval, aki éppen ekkor élt meg egy rendkívül termékeny időszakot, amely Kolozsváron máig hat. És miért lépett visszább Imreh? Egyrészt megromlott az egészsége, s főként ezért nem vállalt kezdeményező vagy irányító szerepet. Másrészt – mint Both is írja – visszalépésében korábbi kommunista párttagsága és baloldali világszemlélete is nagy szerepet játszhatott.

A munka talán egyetlen felrható hiányossága, hogy a kelleténél talán kevésbé foglalkozik Imreh és a politika kapcsolatával. Idealista kommunista volt, vagy egészen hamar kiábrándult és csak a jobb megoldás híján maradt párttag? Előbbi esetén hogyan egyeztette össze erdélyi magyarságát kommunista meggyőződésével apja kuláklisztára kerülésekor, majd 1956 után és az 1980-as években? Miként viszonyult életének ehhez a szakaszához a rendszerváltozást követően? Habár tudjuk, hogy volt olyan cikke az 1950-es években, amit később nem vállalt, általánosságban, történetíróként vajon mit gondolt a marxista szemlélettől áthatott tudományos munkásságáról? Milyen volt a kapcsolata a többi kommunista meggyőződésű erdélyi magyarral, akik nem voltak szakmabeliek?

A biográfiák célja nem a példaképkérés – jelenti ki munkája végén Both, azonban Imreh Istvánt mégis példaként állítja elénk. És valóban, nehéz nem egyetérteni. Ugyanis Imreh élete a példa rá, hogy a szakmai igényességgel és alázattal felvértezett kutató még a sajátos romániai államszocialista rendszer tudományosságának szűk keretei között is alkothat maradandót. De Imreh a jól ismert erdélyi „ahogy lehet” példaként is felmutatható: kutatóként és szakemberként kiteljesedni, közben úgy szolgálni a saját nemzeti közösségét és kultúráját, hogy mindvégig tisztán tudja, működésének alapfeltétele nem más, mint a sokszor ellenséges erők által megszabott keretek elfogadása.

Kulcsszavak

=====

recenzió, Románia, értelmiség

= A Life Devoted to the Szekler Village Community: A Biography István Imreh =

/// A BOOKREVIEW ON

Both Noémi Zsuzsanna: *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága.* [The notary of the Székely village community. The life and work of István Imreh]

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021. 248 p.

The book review analyses the recently published biography written by Noémi Zsuzsanna Both on István Imreh, a well-known Transylvanian historian. Imreh's outstanding historical work mainly concentrates on the rules adopted by the villages of the Transylvanian Szekler (Székely) community, and thus represents a valuable source of our knowledge on the Szekler feudal society, economy and everyday life. Although his work can be easily connected to movements within western historiography (like the Annales School), Imreh's methods were mainly rooted in his activity as a student in Cluj/Kolozsvár in the first half of the 1940's, influenced by the Romanian sociographical and Hungarian popular movements. Imreh joined the communist party after the Second World War and was a prominent intellectual in Cluj/Kolozsvár. As Both convincingly demonstrates, Imreh's historical work and activity as a professor had a great impact on generations of Hungarian historians and history teachers in Transylvania.

/// Szekér Nóra

=== Kovács László története

Varga Ágota filmjéről

Megbélyegzetten – 1968

2008-ban Varga Ágota filmrendező telefonon felkereste régi ismerőse, az orosz-nyelvi általános iskolai osztálytárs, Kovács László, hogy segítséget kérjen lánya leadandó szakdolgozatához. *„Iskolás korunk óta nem hallottam róla, és persze kérdeztem, hogy alakult a sorsa. Megdöbbentem, mikor elmondta meghurcoltatását, majd amikor személyesen is találkoztunk, részletesen elmesélte, mi mindenben ment keresztül, és elhozta az Állambiztonsági Levéltárból kikért peranyagát is. Akkor tudtam, hogy Laci történetéből filmet szeretnék készíteni”*

– emlékezett vissza Varga Ágota a levéltár ez év szeptember 3-i filmklubján a Kovács László kálváriáját bemutató, *Megbélyegzetten* – 1968 című film vetítését követő beszélgetésen. A telefonhívás és a film elkészülte között 11 év telt el. *„Laci történetét nem tudtam elengedni, de tíz évi érési folyamat kellett, hogy ez a film úgy kerüljön a vászonra, ahogy elkészült”* – fogalmazott a rendezőnő.

A Balázs Béla-díjjal kitüntetett Varga Ágota 2008-ban már komoly dokumentumfilméletművet mondhatott magáénak. Az 1980-as években induló múltfeltá-

rás folytatójaként olyan alkotók nyomdokaiban járt, mint Ember Judit, Gulyás Gyula és Gulyás János, illetve Sára Sándor. A *Porrajmos – Cigány holokauszt*, amely a téma első átfogó mozgóképes feldolgozása, a háborús bűnös, Endre László fiával készült *Leszármazottak*, vagy a vak szülők látó kisfiának történetét feldolgozó *Szemünk fénye* című filmjeit magyar és nemzetközi díjakkal jutalmazták. Nem a tapasztalat hiányzott tehát ahhoz, hogy a Megbélyegzetten forgatása nem indult rögtön. Ahogy Varga Ágota fogalmazott: „*Laci még nem állt készen.*” A vele történekekről hosszú évtizedekig nem beszélt senkivel. „*Eltemette magában. És amikor leültünk, hogy elkezdjük az előinterjúzást, még olyannyira felkavarta, hogy végigsírta a beszélgetéseket.*”

A történet 1968 nyarán kezdődött. László 14 éves volt és egy rokon fiú Csehszlovákiából náluk töltötte a nyarat. „*Folyamatosan hallgatta a csehszlovák rádiót, és napi szinten hallottam, mi történik. Emil Zátopek, aki egy híres futója volt a cseheknek, ellenállásra szólította fel a népet. Ennek hangulatában éltem*” – emlékszik vissza László. Barátaival az események hatása alá kerültek, és elkezdtek „szervezkedni”. Levelet küldtek a Szabad Európa Rádiónak, hogy támogassa, akár fegyverekkel is szabadságmozgalmukat. A realitásoktól erősen elrugaskodott üzenet nem jutott túl az országhatáron, az állambiztonság kezébe került. A hatalom nem kamaszos gyermekcsínyként kezelte a történeket: bírósági eljárás indult, amely során László édesapja – aki egyébként párttag volt – szigorú büntetést kért saját fiára. Tíz hónap börtönbüntetésre ítélték, amelyből végül csak hetet töltött le Tökölön. A megrázó börtönméltények után a szabadulás sem hozott megkönnyebbülést a számára. Továbbtanulását ellehetetlenítették, megfigyelés, megaláztatás és a megbélyegzett emberek magányossága lett az osztályrésze.

Varga Ágota Kovács László személyes elbeszélését levéltári kutatásokkal egészítette ki. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) kikérte Kovács anyagait, és számos szereplőt, ügynököt, rendőrtisztet azonosított. Személyesen kereste fel őket, köztük László édesapját is, aki nemcsak súlyos büntetést kért a fiára, de amíg börtönben volt, egyszer sem látogatta meg, sőt évekkel később, amikor a buszon találkozott vele, elfordította a fejét. „*Nagyon sokan nem álltak szóba velem. Az akkori rendőrkapitány sem, pedig ő volt az irányítója az egész borzadálnak. De az a rendőrtiszt, aki jelen volt a Laciéknál tartott házkutatáson, nyitottnak mutatkozott a beszélgetésre*” – mesélte Varga Ágota. A rendőrtiszttel való kapcsolat fontos áttörést hozott. Nemcsak László ügyéről, de egész munkaköréről hajlandó volt a kamerák előtt mesélni. Így született Varga Ágota eddig legnagyobb visszhangot kiváltó és legtöbb elismerést hozó filmje, a *Tartótiszt* (2013). Az arcát is vállalva először tett az állambiztonság tisztje mélyre hatoló önvallomást magyar dokumentumfilmben. Alezredesi rangig jutva a rendszerváltozásig részt vett az ügynökök beszerzésében és koordinálásában, főként „az egyházi reakció” elleni harc területén. Egykori megfigyeltjeivel szembesítve tárta fel, hogyan zajlott az állambiztonsági munka a Kádár-korszak idején. A *Tartótiszt* nyomán Varga Ágota még két, az ÁBTL-ben fellelhető dokumentumokra épülő, a Kádár-kori állambiztonság működését bemutató filmet készített (*Az*

Operatív érték – besúgottak [2014] és a *Bokros jelentések* [2017]). Mindkettő a szocializmust túlélni igyekvő katolikus közösség (Regnum Marianum, illetve a Bulányi György köré szerveződő Bokor-közösség) vegzálását dolgozza fel.

E termékeny évek alatt a *Megbélyegzetten* koncepciója is érlelődött. Az egyik változatban a gyerekei kutatták volna fel édesapjuk múltját, de ezt nem sikerült megvalósítani. Végül a Magyar Média Mecenatúra pályázati kiírásának megfelelően dramatizált jelenetek köré íródott a forgatókönyv. Ez a megoldás azonban, ahogy Varga Ágota fogalmazott, alaposan megnehezítette a rendező dolgát. „*Abhoz, hogy a játékfilmes elemek »ne essenek le« a történetről, jó dramaturgiára van szükség, mert csak így válhat hitelessé. Ehhez Maruszkai Balázs forgatókönyvíró társamat hívtam segítségül. Együtt ötleteltünk, és ebben Laci is partner volt. Több órás hanginterjút készítettünk vele. A bírósági jegyzőkönyvekből, az állambiztonsági dokumentumokból és az interjúból Balázs írta meg a jeleneteket.*” A Vörösmarty Gimnázium dráma tagozatos diákjai játszották el László történetének gyerekszerepeit, és ők voltak a hallgatói annak a történelemórának is, ahol László meghívott vendégként mesélte el történetét. „*Ez a feladat nagy kihívás volt számomra. Korábban csak fikciós filmekben dolgoztam, ahol a karakterek megengedik a személyiség és a környezet újraalkotását. Ez azonban egy dokumentumfilm, még ha kreatív dokumentumfilm is, és itt sokkal jobban meg van fogva a forgatókönyvíró keze. Nemcsak azért, mert egy élő karakterről szól, hanem a László iránti tiszteletből is. Az ő élete, sorsa iránti tisztelet megköveteli, hogy ne fantáziáljunk, hanem azt vigyük végig, ami vele történt, ahogy ő azt megélte*” – foglalta össze Maruszkai Balázs a munka részleteit. Majd László személyiségét megidézve, hozzátette: „*Ő filmes értelemben is egy drámai figura. Abban, amit elmond és amit érez, van egy nagyon érdekes szubtextuális ellentmondás. Nagyon frapánsan, nagyon önreflexíven tudja a történetét elmondani az interjúbán is, a történelemórán a gyerekeknek is, de azért ez benne nem egy lezárt folyamat. A zaklatottság elő-előtör belőle, forgatás közben is elsírta magát, amit be is vágunk. Ez benne még egy feldolgozatlan történet, és ez az ellentmondás őt egy drámai filmkarakterré teszi.*” Kovács László az egyik diák kérdésére, hogy ezt az „ügyet” magában lezárta-e, vagy sem, könnyeivel küzdve így válaszolt: „*Idejöttem, és elsírtam magam... Lezártam?*”

A *Megbélyegzetten* nem csak László története. Ki tudja, hányan élnek együtt mélyen magukba rejtett, hasonlóan fájó élményeikkel. A film annak érzékeltetésével, hogy a környezete mennyire magára hagyott egy tizennégy éves, üldözött gyermeket, egyúttal a Kádár-rendszer társadalom-lélektani állapotáról is kórképet állít ki. Tóth Klára filmesztéta Varga Ágota életművéről írja, hogy az a kibeszélés mágikus erejéről szól. A *Megbélyegzetten* című film ennek kézzelfogható példája. László történetén keresztül szemtanúi lehetünk egy „gyógyulási folyamatnak”, és ezzel összefüggésben annak, hogy hogyan kerülnek egymással párbeszédbe különböző generációk és szemben álló nézőpontok.

Kulcsszavak

=====

1968, Doku Filmklub, történeti emlékezet

= *The Story of László Kovács* =

A film by Ágota Varga

(Megbélyegzetten [Stigmatized] – 1968)

Film director Ágota Varga, a winner of the Béla Balázs Award, finished her latest film, *Megbélyegzetten* (Stigmatized) in 2019. The harassment of the Hungarian society by state security in the Kádár era is a returning topic in her films, including the highly acclaimed *Tartótiszt* (The Spymaster) of 2013, which is a self-confession of a former state security officer. *Megbélyegzetten* tells the story of László Kovács, who was arrested at the age of 14 in 1968, charged with an attempt to overthrow the order of the state, and sentenced to 10 months of imprisonment. The film club of the archives screened the film in September 2021, which was followed by a conversation with the director as well as the screenwriter Balázs Maruszkai. This article is a summary of the conversation.

=== E számunk szerzői ===

EÖRSI LÁSZLÓ: történész, 1956-os Intézet Alapítvány, Wesley Egyház- és
Vallásszociológiai Kutatóközpont

FŐCZE JÁNOS: történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

GYARMATI GYÖRGY: nyugalmazott főigazgató, ÁBTL

HAJNAL GÉZA: irodalomtörténész, hidrogeológus, Budapesti Műszaki Egyetem

LIPS ADRIÁN: doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és
Kommunikációtudomány Doktori Iskola

NOVÁK ATTILA: történész, Nemzeti Közszerződési Egyetem Molnár Tamás
Kutatóintézet, Goldziher Ignác Zsidó Történelmi és Kulturális Kutatóintézet

SZEKÉR NÓRA: történész, ÁBTL

TAKÁCS TIBOR: történész, ÁBTL

VINCZE XÉNIA: könyvtáros, ELTE BTK

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu.

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.